

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

**НАВЧАЛЬНІ
ВИДАННЯ**

Сербенюк Г.А., Павлюк С.Д.

ЗАПОВІДНА СПРАВА У СХЕМАХ, ТАБЛИЦЯХ І КАРТАХ

Навчальний посібник

КИЇВ
2024

УДК 502.504
С 32

Рекомендовано до видання рішенням вченої ради Національного університету біоресурсів і природокористування України. (Протокол № 4 від 22 жовтня 2024 року)

Рецензенти:

Клепко А.В. – доктор біологічних наук, старший науковий співробітник, завідувач кафедри загальної екології, радіобіології та безпеки життєдіяльності НУБіП України;

Дем'янюк О.С. – доктор сільськогосподарських наук, професор, член-кореспондент НААН, заслужений працівник сільського господарства України, заступник директора з наукової роботи Інститут агроєкології і природокористування НААН України;

Лукашов Д.В. – доктор біологічних наук, професор, завідувач кафедри екології та зоології ННЦ «Інститут біології та медицини» Київського національного університету ім. Т. Шевченка.

С 32 Заповідна справа у схемах, таблицях і картах: навчальний посібник. / Г.А. Сербенюк, С.Д. Павлюк. – Київ: НУБіП України, 2024. – 224 с.

Навчальний посібник Заповідна справа у схемах, таблицях і картах призначається для використання студентами усіх форм навчання, за освітньою програмою рівня вищої освіти «Бакалавр» за спеціальністю 101 «Екологія».

Розкрито науково-теоретичні основи та особливості організації заповідної діяльності в Україні у порівнянні з міжнародними стандартами та підходами. Проаналізовано питання, пов'язані з організацією, функціонуванням, охороною природоохоронних територій та об'єктів, управлінням. Окрему увагу приділено збереженню біологічного та ландшафтного різноманіття, стратегії розвитку заповідної справи, структурі та класифікації природоохоронних територій світу, а також формам міжнародної співпраці у сфері їх організації, збереження і використання. Здійснено аналіз та наведено катосхеми сучасного стану охорони та використання природоохоронних територій України.

УДК 502.504

© Сербенюк Г.А., Павлюк С.Д., 2024
© НУБіП України

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Сербенюк Ганна Анатоліївна

Кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри екології агросфери та екологічного контролю Національного університету біоресурсів і природокористування України. Викладає дисципліни «Заповідна справа», «Основи екологічної освіти і культури», «Ґрунтово-екологічний моніторинг і менеджмент земельних ресурсів», «Агроекологія». Наукові інтереси пов'язані з агроекологічною оцінкою технологій

вирощування с.-г. культур; аналізом методів і стратегій для формування екологічної свідомості та етичних цінностей в суспільстві через освіту. Автор 54 наукових праці, з яких 1 монографія, фахові публікації в цитованих виданнях. Електронна адреса: serbenyk@nubip.edu.ua

Павлюк Сергій Дмитрович

Кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри екології агросфери та екологічного контролю Національного університету біоресурсів і природокористування України. Викладає дисципліни «Екологічна безпека», «Техноекологія», «Методи вимірювання параметрів навколишнього середовища». Наукові інтереси пов'язані з агроекологічною оцінкою

застосування мінеральних добрив та пестицидів при вирощуванні сільськогосподарських культур. Автор 35 наукових праць, з яких 1 монографія, 1 підручник, 4 навчальних посібника, 1 патент.

Електронна адреса: pavlyuksd@nubip.edu.ua

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
Тема 1. ПОНЯТТЯ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ	7
1.1. Заповідання та його види.....	7
1.2. Об'єкти і завдання заповідної справи.....	9
1.3. Історія заповідної справи.....	17
Тема 2. ЗАПОВІДНІ ОБ'ЄКТИ. ХАРАКТЕРИСТИКА. УМОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ. КЛАСИФІКАЦІЯ	24
2.1. Поняття „заповідні об'єкти". Критерії та умови їх створення.....	24
2.2. Функції заповідних екосистем різних категорій.....	27
2.3. Класифікація територій та об'єктів природно-заповідного фонду України	43
Тема 3. ПРИРОДНІ ОБ'ЄКТИ ПЗФ	59
3.1. Природні заповідники.....	59
3.2. Біосферні заповідники.....	71
3.3. Біосферні резервати.....	89
3.4. Національні природні парки.....	100
3.5. Регіональні ландшафтні парки.....	115
3.6. Заказники.....	128
3.7. Пам'ятки природи.....	138
3.8. Заповідні урочища.....	146
Тема 4. ШТУЧНО СТВОРЕНІ ОБ'ЄКТИ ПЗФ	152
4.1. Ботанічні сади.....	152
4.2. Дендрологічні парки.....	163
4.3. Зоологічні парки.....	173
4.4. Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.....	178
Тема 5. СТВОРЕННЯ ТА ПРОЕКТУВАННЯ ТЕРИТОРІЙ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ	186
Тема 6. КАТЕГОРІЇ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ МІЖНАРОДНОГО СОЮЗУ ОХОРОНИ ПРИРОДИ ТА ПРИРОДНО- ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ	196
Тема 7. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОХОРОНИ ТА ВИКОРИСТАННЯ ТЕРИТОРІЙ І ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ	199
Тема 8. ВІЙНА ТА ДОВКІЛЛЯ: ПРИРОДООХОРОННІ ТЕРИТОРІЇ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ	207
Список використаної літератури.....	220

ПЕРЕДМОВА

Проблема охорони природного навколишнього середовища є однією з найпріоритетніших в останні десятиріччя. Найефективнішим шляхом збереження природи, збереження ландшафтного і біорізноманіття є організація різноманітних заповідних об'єктів та територій. Заповідна справа є однією з найважливіших складових природоохоронної діяльності і природоохоронних наук, тому що вона відіграє важливу роль у розробці теоретичних засад та у практичному вирішенні проблем збереження природи та підтримці рівноваги екосистем, у формуванні світоглядних позицій як окремої людини, так і суспільства в цілому. Заповідна справа має особливе природоохоронне, соціальне та економічне значення у світі, вона багато у чому визначає сталий розвиток людської цивілізації.

Одним із ключових пріоритетів екологічної політики України є розвиток мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ) країни. Адже створення та розширення територій держави з особливим статусом охорони вважають найбільш ефективним механізмом у процесі збереження біологічного генофонду, охорони природних екосистем, унікальних природних територій, ландшафтів та рідкісних видів флори і фауни. Збереження біологічного різноманіття є важливою складовою екологічної політики держави, оскільки Україна володіє 35% біорізноманіття Європи. Станом на 01.01.2022 р. для України показник заповідності рівний 6,8%. Варто зазначити, що даний показник за окремими регіонами країни варіюється від 3% (Харківська, Дніпропетровська, Миколаївська обл., тощо) до 15% (Закарпатська, Херсонська, Івано-Франківська обл., тощо). Показник заповідності є дуже важливим екологічним та соціальним індикатором. Збільшення площ заповідних територій сприяє підтриманню екологічного балансу біосистем та екологічній стабільності територій. Створення територій ПЗФ дає можливість зберегти унікальність біорізноманіття рослинного і тваринного світів, але не є абсолютною гарантією екологічної безпеки. У сучасних умовах воєнного стану в межах країни охорона її територій та об'єктів ПЗФ є вкрай необхідним процесом, який дуже важко реалізувати.

Повномасштабне вторгнення росії в Україну завдало значної шкоди природним екосистемам нашої країни. Негативний вплив війни на природу триває протягом усіх 10 років російської агресії проти України. Але з лютого 2022 року географія та масштаби такого впливу відчутно зросли. Попри недоступність

значного масиву даних про вплив повномасштабної війни на природу, вже зараз можна зробити попередні висновки про шкоду, завдану різним екосистемам, спираючись на відкриті джерела інформації. Тому найбільш ефективним та, водночас, найдешевшим способом забезпечити наше майбутнє із функціональними та процвітаючими екосистемами, є створення нових та розширення існуючих природоохоронних територій (національних природних та регіональних ландшафтних парків, заповідників, заказників тощо).

Навчальний посібник «Заповідна справа у схемах, таблицях і картах» допоможе тим, хто навчається, систематизувати і конкретизувати знання, набуті у процесі вивчення дисципліни «Заповідна справа», оволодіти основним понятійно-термінологічним апаратом, стане у нагоді при підготовці до поточного і підсумкового контролів знань.

Сприйняття інформації, представленої в схемах, таблицях і картах, має кілька важливих переваг, особливо в освітньому процесі. Такий спосіб подачі даних дозволяє структурувати складні матеріали та зробити їх більш зрозумілими для різних груп користувачів.

Схеми наочно ілюструють взаємозв'язки між різними компонентами системи, що допомагає зрозуміти структуру і процеси. Вони спрощують абстрактні поняття, роблячи їх більш доступними для розуміння. Таблиці допомагають легко організувати та порівнювати числові або текстові дані. Завдяки чіткій структурі студенти можуть швидко знайти необхідну інформацію та зробити висновки. Карти візуалізують географічні дані або просторові аспекти екологічних проблем, що полегшує розуміння територіальних взаємозв'язків та дозволяє краще орієнтуватися в реальних умовах. Візуально привабливі схеми, таблиці та карти роблять навчання цікавішим та мотивують студентів до активного вивчення матеріалу. Це підвищує залученість і сприяє глибшому засвоєнню знань. Таким чином, використання схем, таблиць і карт є ефективним інструментом у навчанні, оскільки вони роблять інформацію більш доступною, зручною для порівняння та легшою для запам'ятовування.

Навчальний посібник створено на основі наукових, навчальних, навчально-методичних та практичних розробок відомих українських вчених та фахівців у галузі заповідної справи. Посилання на основні використані джерела наведено у списку літератури.

Тема 1. ПОНЯТТЯ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ

1.1. Заповідання та його види

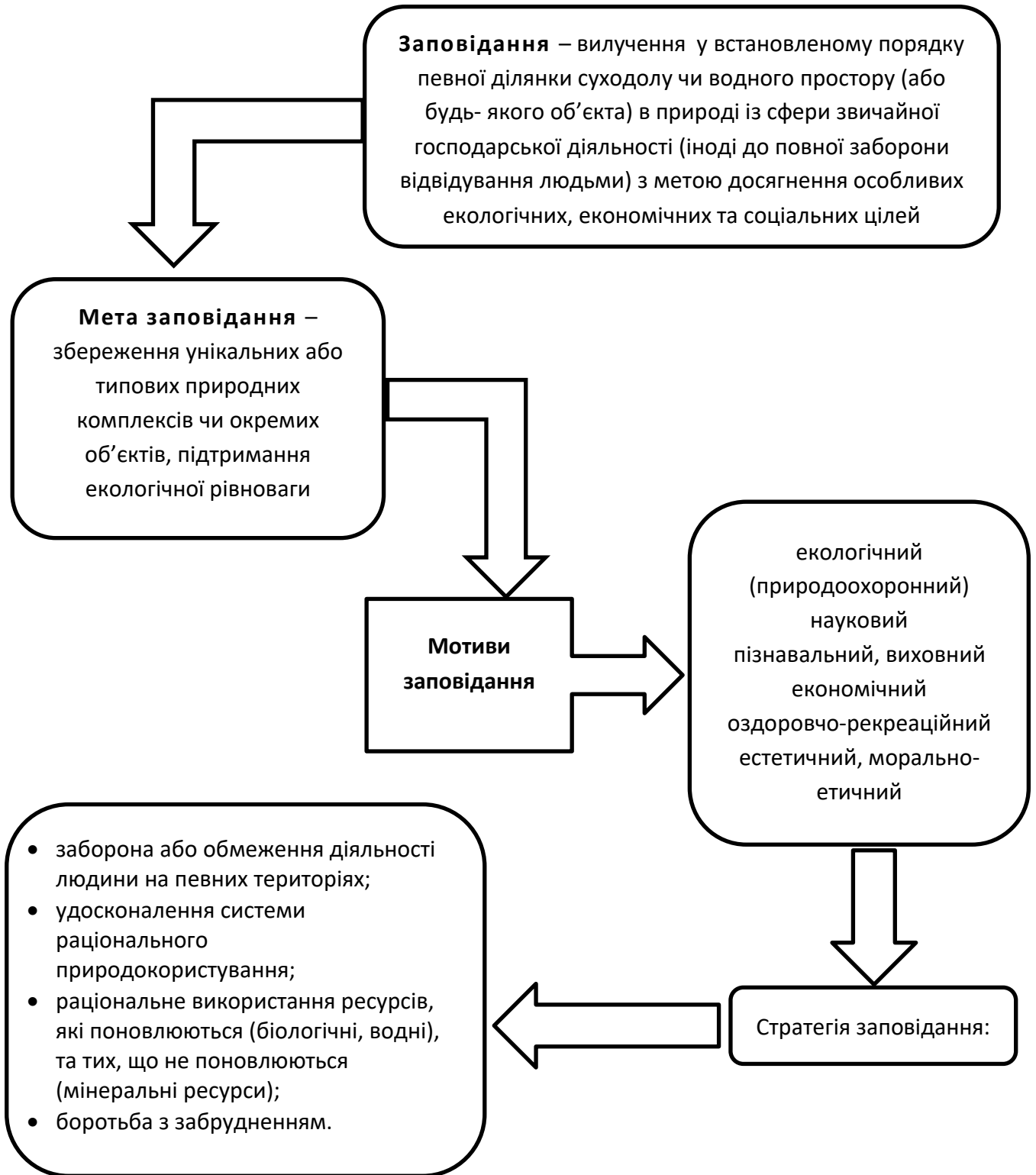

Рис. 1.1. Мета, мотиви та стратегія заповідання

Види заповідання

Сакральне найстаріший вид заповідання на території України, яке ґрунтується на поклонінні святим місцям та таїнствам природи. При цьому дика природа визнається священною і їй поклоняються та захищають через її зв'язок з Божеством. Сакральне заповідання здійснюється без втручання державних інституцій. Залишки такої народної охорони природи зустрічаються на території України і сьогодні у вигляді святих джерел, дерев та скель (валунів), а на Західній Україні та в Криму – у вигляді священних гір, печер і гаїв.

Залишки такої народної охорони природи зустрічаються на території України і сьогодні у вигляді святих джерел, дерев та скель (валунів), а на Західній Україні та в Криму – у вигляді священних гір, печер і гаїв.

Ресурсне заповідання відноситься до найбільш важливих напрямів заповідання, але почав розвиватися дещо пізніше. Відповідно до нього дика природа розглядається винятково як засіб для досягнення людиною власних цілей, а пріоритетними визнаються господарські цінності природи, наприклад, відтворення мисливських видів тварин для полювання, вирощування лісу для отримання максимальної продукції. Такий вид заповідання був поширеним у часи

Київської Русі і пізніше. Ресурсний підхід у заповіданні мав один із піків свого розвитку на території України у 1950–1960-х роках у зв'язку з масовою організацією мисливських і рибогосподарських заказників.

Класичне сучасний вид заповідання з метою збереження уже залишків природи – окремих природних комплексів чи їх окремих цінностей. Почав формуватися з кінця 20-х років 20-го століття (створювалися перші заповідники та пам'ятки природи) і набуває значного розвитку починаючи з 80-х років з організацією різних типів заказників і національних природних парків.

Класичне заповідання сформувалося на противагу індустріалізації держави, коли зі стрімким розвитком сільськогосподарської техніки та технологій стрімко розширювалися площі орних земель, розбудовувалися міста у великі технополіси і вчені побачили загрозу всій природі, яка є основою життя, і що, втрачаючи її, ми втрачаємо самий базис існування людини.

Рис. 1.2. Види заповідання

1.2. Об'єкти і завдання заповідної справи

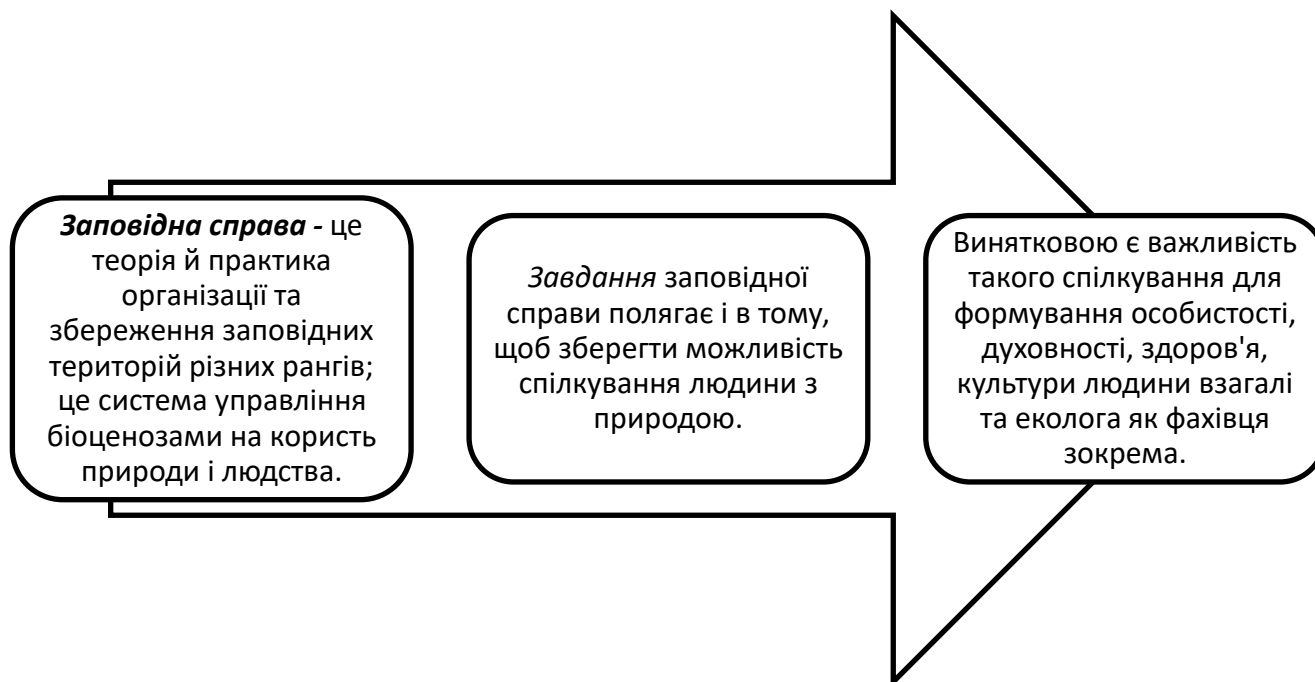

Рис. 1.3. Завдання заповідної справи

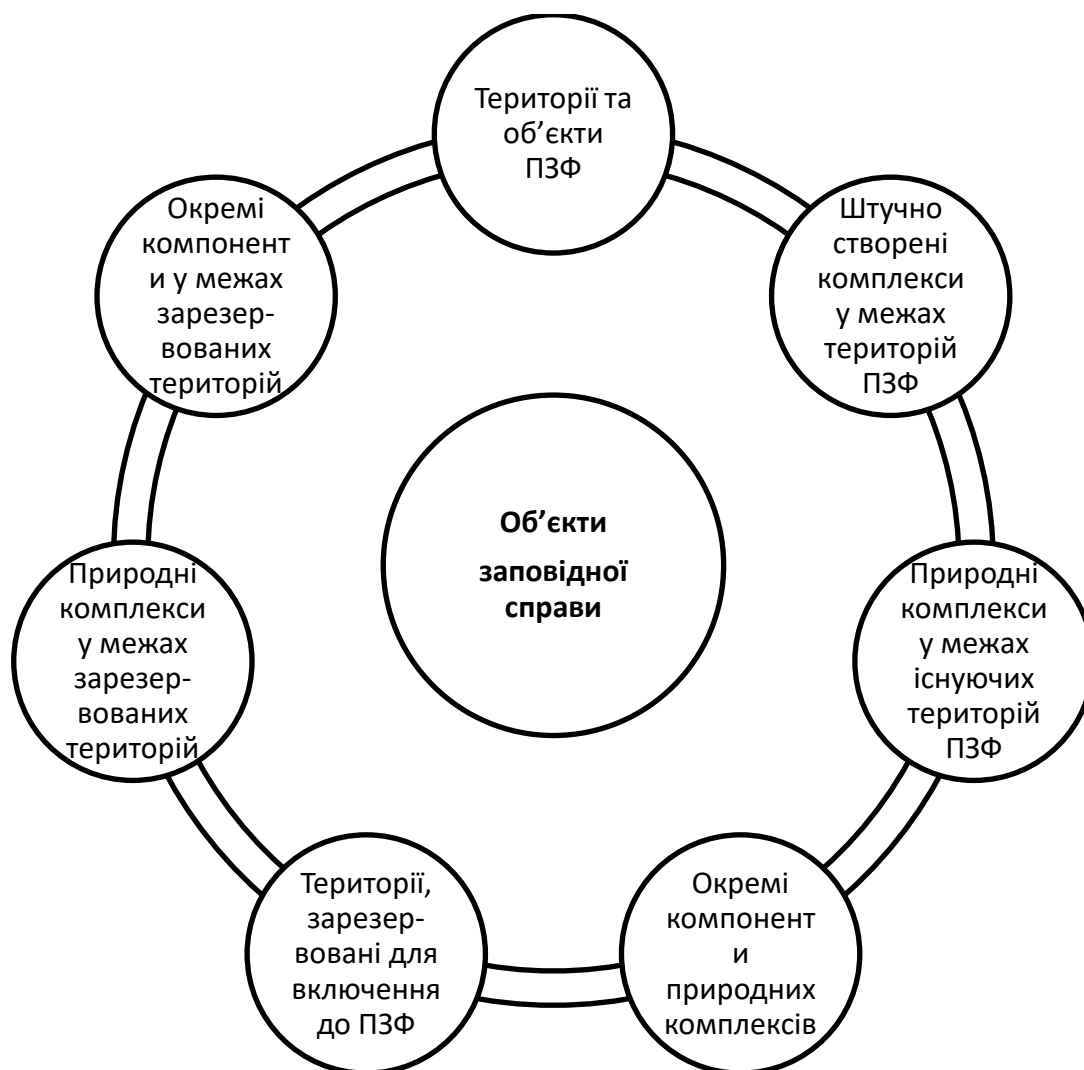

Рис. 1.4. Об'єкти заповідної справи

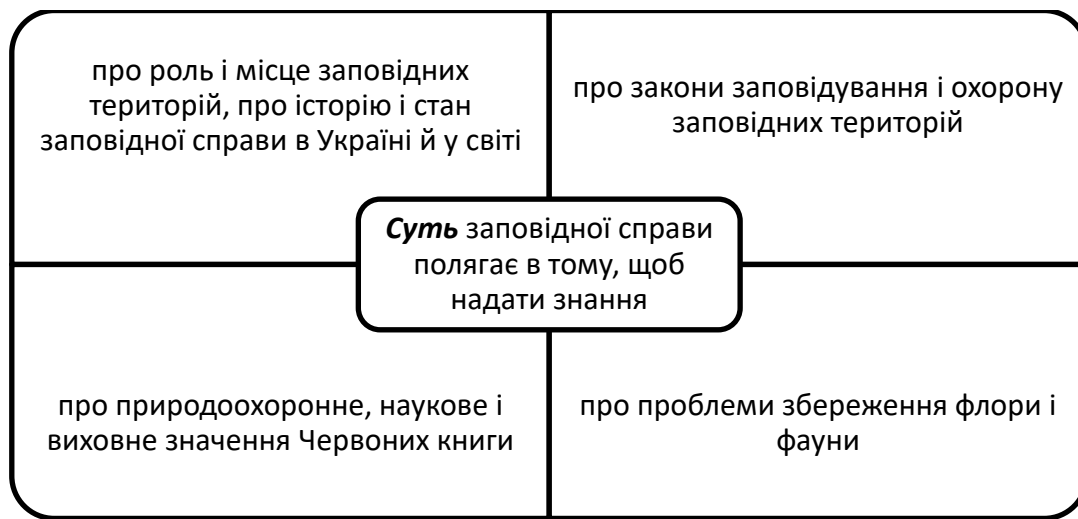

Рис. 1.5. Суть заповідної справи

Природно-заповідна справа є видом науково-практичної діяльності, що базується на міждисциплінарному знанні і включає комплекс організаційних, правових, освітньо-виховних та інших заходів, спрямованих на збереження унікальних або типових природних комплексів чи окремих об'єктів (видів рослинного і тваринного світу).

Основна мета заповідної справи – збереження і, якщо це можливо, відновлення унікальних або типових природних комплексів чи окремих об'єктів (видів рослинного і тваринного світу, насамперед рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення і занесені до Червоної книги, геологічних утворень, водойм тощо) на спеціально призначених для цього територіях

Рис. 1.6. Міждисциплінарні зв'язки навчальної дисципліни

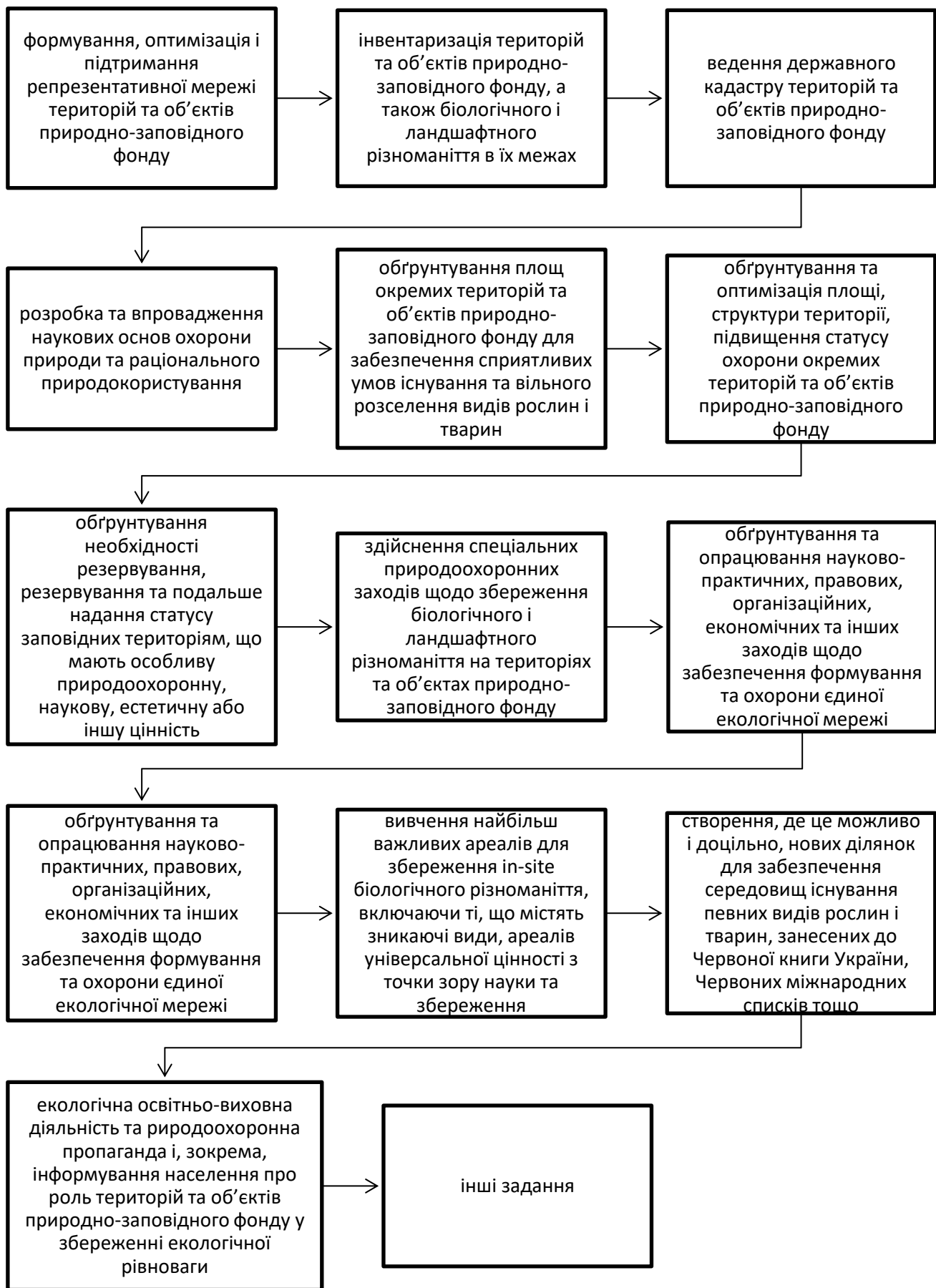

Рис. 1.6. Основні завдання заповідної справи

Найголовніші завдання заповідної справи на сучасному етапі розвитку

покращення екологічного стану країни згідно з конституційним правом населення на чисте довкілля через створення географічно репрезентативної мережі природно-заповідних територій;

перехід на збалансоване співвідношення земель природно-заповідного фонду з іншими категоріями земель і визнання його обов'язковою складовою сталого розвитку держави;

пріоритетність збереження біотичного та ландшафтного різноманіття через формування національної екологічної мережі України, організація системи екологічного моніторингу природоохоронних територій та управління ними, підвищення рівня екологічної та природоохоронної свідомості населення.

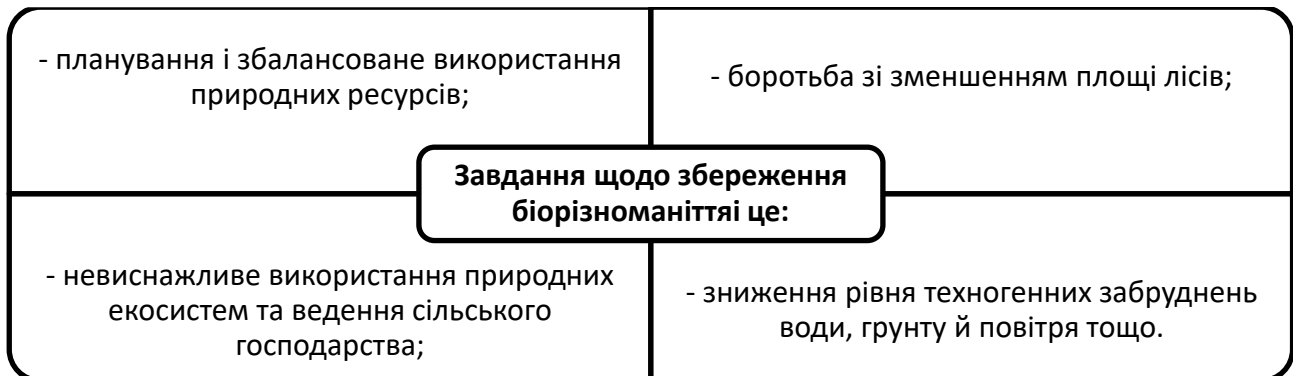

Рис. 1.7. Завдання щодо збереження біорізноманіття

Предмет і методи дослідження заповідної справи

Предметом заповідної справи є природа, її біоти – історично сформовані сукупності рослин, тварин, грибів, мікроорганізмів, які поєднані загальною територією з неживою (абіотичною) частиною природи і утворюють єдину динамічну систему, яка характеризується діалектичною рівновагою, здатністю до саморегулювання, самозахисту, самовдосконалення.

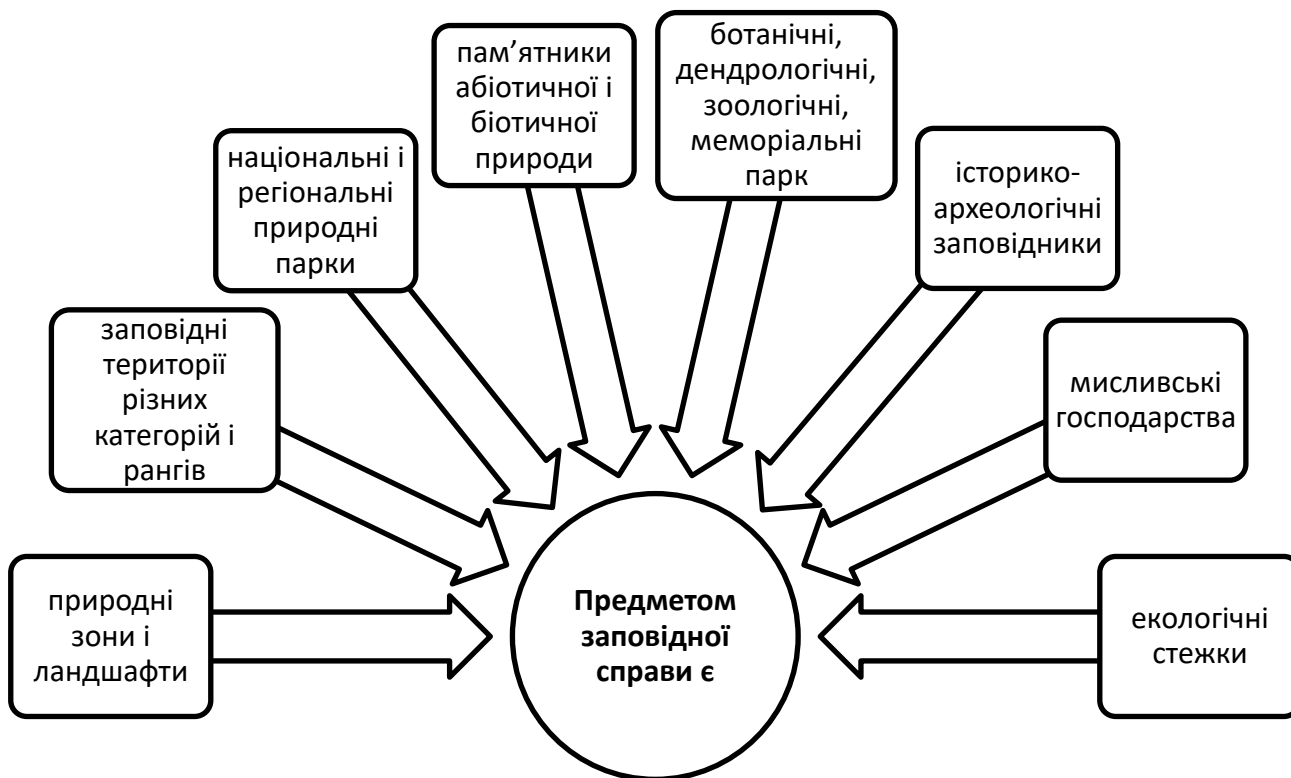

Рис. 1.8. Предмет заповідної справи

Методика, що використовується в заповідній справі найбільш широко – **моніторинг** це метод запрограмованого вивчення будь-якого об'єкта, процесу, явища з використанням спостереження і сучасних технічних засобів і приладів з фіксацією (фотографування, кінознімання, зарисовування) і документуванням кожного окремого результату методом опису, з метою прогнозування і моделювання цих об'єктів, процесів

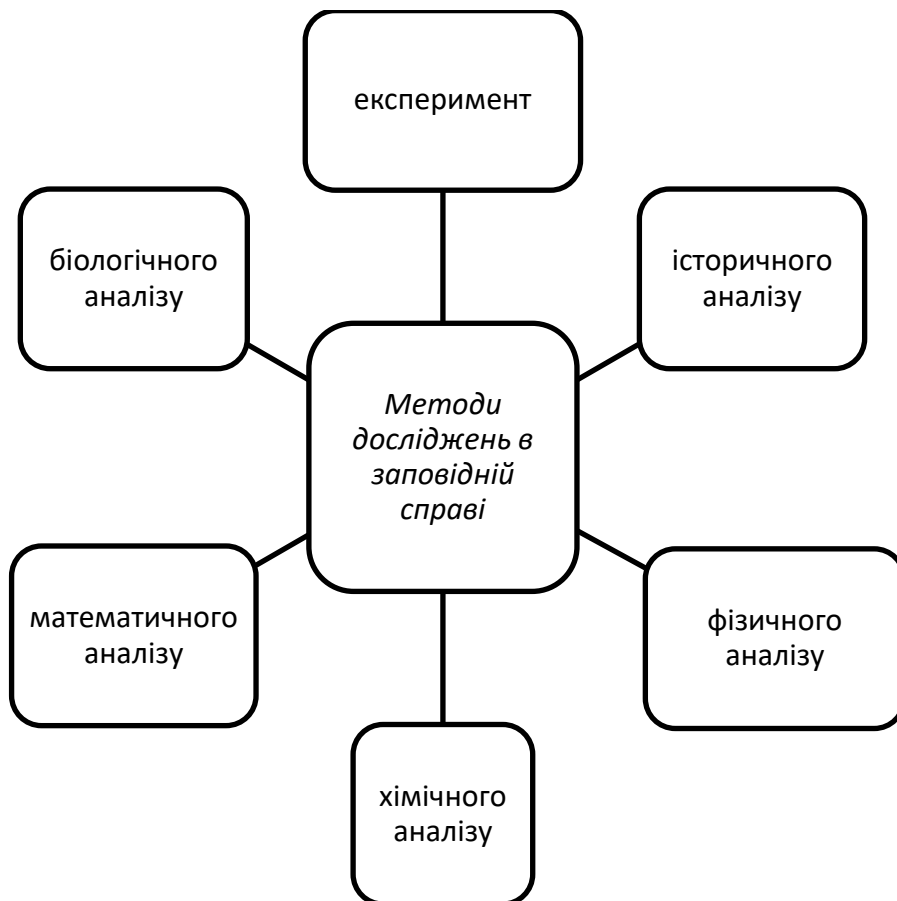

Рис. 1.8. Методи досліджень

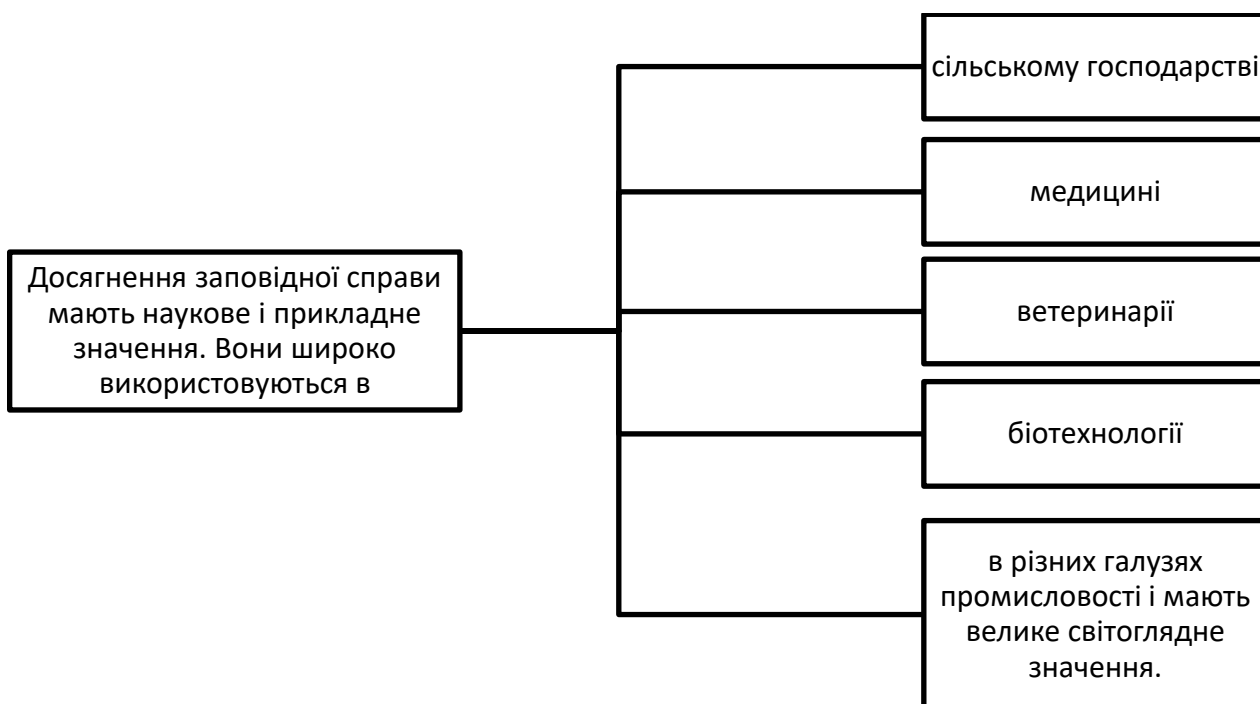

Рис. 1.9. Досягнення заповідної справи

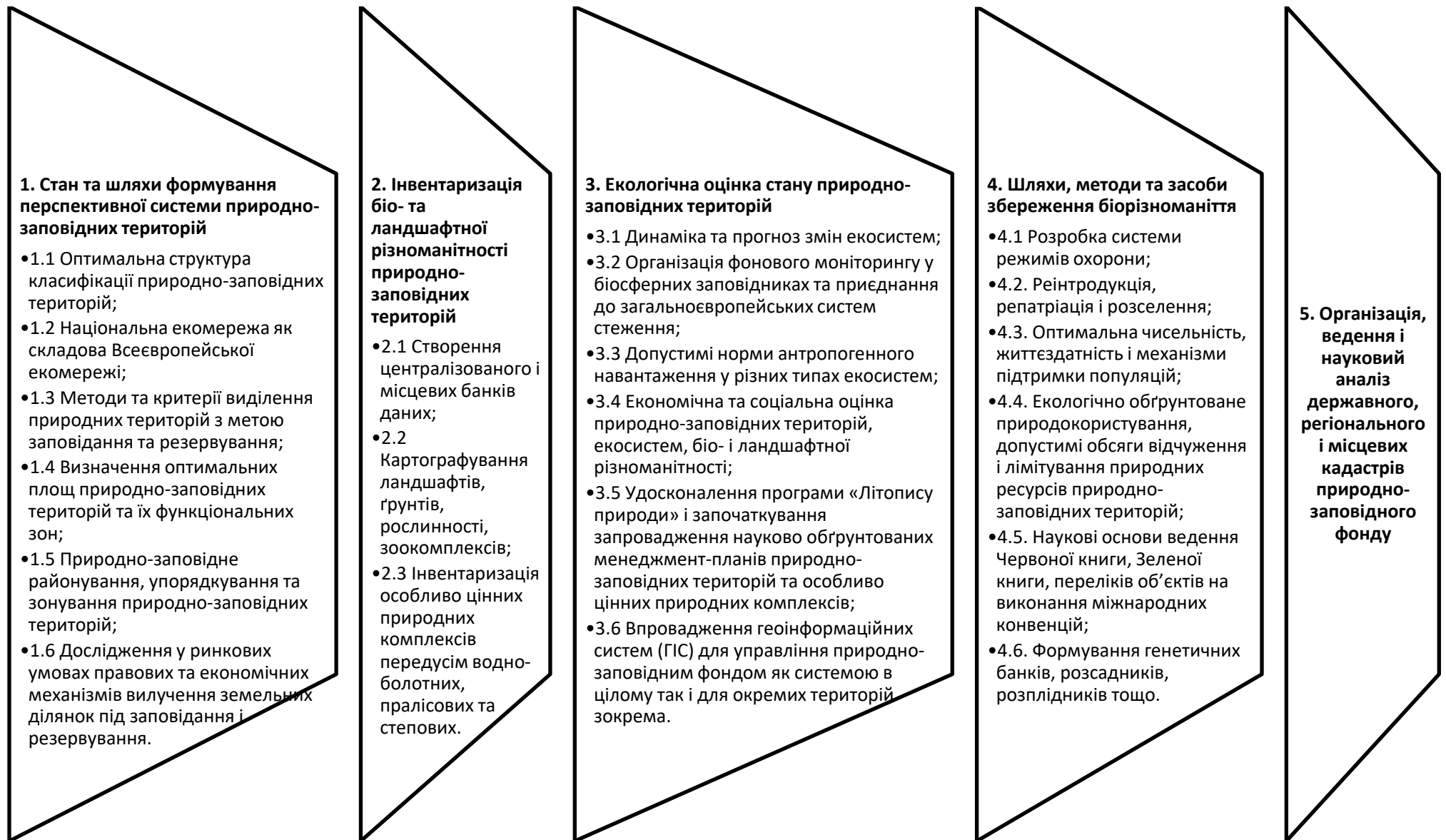

Рис. 1.10. Пріоритетні напрями наукових досліджень у галузі заповідної справи

Контрольні запитання

1. Що таке об'єкт і предмет природно-заповідної справи?
2. Які основні завдання природно-заповідної справи?
3. Охарактеризувати сутність терміна "природно-заповідна справа".
4. Охарактеризувати становлення терміна "природно-заповідна справа".
5. Поняття "природно-заповідна справа" і "природно-заповідний фонд".

Тестові завдання

1. Виберіть правильне визначення об'єкту природно-заповідного фонду (ПЗФ):

1. ПЗФ становлять ділянки суші де охороняються червонокнижні види рослин та тварин;
2. ПЗФ становлять ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища;
3. ПЗФ становлять ділянки суші і водного простору для підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища;
4. ПЗФ становлять моніторингові ділянки де проводять дослідження за змінами навколишнього середовища.

2. Основною метою природно -заповідної справи є:

1. сталий розвиток
2. природоохоронне міжнародне співробітництво
3. формування системи природоохоронних територій
4. розвиток науки про охорону природи

3. Основним предметом природно -заповідної справи є:

1. формування репрезентативної мережі територій та об'єктів природно -заповідного фонду
2. управління природно -заповідним фондом
3. екологічна освіта
4. наукова діяльність

4. Із наведених нижче світоглядів до основних ідеологій природно-заповідної справи не відноситься:

1. сакральне заповідання
2. етика дикої природи
3. ресурсне заповідання
4. заповідання етнічної спадщини

1.3. Історія заповідної справи

Наукові засади ведення заповідної справи реалізуються в різних формах й визначають такі головні напрями наукових досліджень:

- дослідження природного (еволюційного) розвитку рослинного та тваринного світу;
- виділення у природних комплексах незвичайних, унікальних ділянок і явищ, розробка напрямів та методів їх збереження;
- встановлення шляхів збереження ділянок із типовим рослинним та тваринним світом;
- необхідність збереження біорізноманіття Землі, тобто всієї різноманітності форм живого на різних рівнях його організації;
- необхідність забезпечення сталого розвитку людства і держави.

Рис. 1.11. Науково-історичні передумови розвитку заповідної справи

Перший в Україні заповідний об'єкт, створений 1886 року галицьким меценатом, краєзнавцем, непересічним організатором музейної та природоохоронної справи графом Володимиром Дідушицьким для збереження букових лісів і місць гніздування рідкісного виду птахів — орлана-білохвоста.

Перший період історії «Пам'ятки Пеняцької» завершився у 1914 році, коли під час військових дій Першої Світової війни буковий деревостан був сильно порубаний.

Упродовж 1945—1950 років корінний деревостан був повністю вирубаний. Разом з прадавнім лісом були зруйновані й унікальні водно-болотяні екосистеми регіону як природного, так і антропогенного походження. На цих озерах і ставах в часи заснування «Пам'ятки Пеняцька» існували унікальні орнітокомплекси, зокрема гніздився орлан-білохвіст, зникаючий в Україні та Європі вид.

Природоохоронні заходи були відновлені лише у 1997 році. На місці, де раніше росли 200-літні буки й липи, було виділено 35 га пристигаючого 60-70-літнього буково-липового лісу (Львівська область, Золочівський ДЛГ, Пеняцьке лісництво) і створений відновлений заказник місцевого значення «Пам'ятка Пеняцька» (рішення Львівської обласної ради народних депутатів № 126 від 11.02.1997 року). Указом Президента України від 01.12.2008 року № 1129/2008 «Про розширення мережі територій національних природних парків та інших природно-заповідних об'єктів» на території Львівської області створено національний природний парк «Пам'ятка Пеняцька».

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЗАПОВІДНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ

Перший етап (до 988 року)

- – етап "дохристиянської священної природи". Він починається з часів зародження первісних племен. На цей час людина вже почала усвідомлювати культове значення природи, тому з виникненням релігій первісні людські общини створюють у природному середовищі (вершини гір, височини, долини, ліси, гаї тощо) для духовних потреб спеціальні священні місця, що було характерно майже для усіх народів.
- В Україні священними вважались ріка Буг, Лиса гора, Печерські пагорби. Перший етап проіснував до X століття, тобто до запровадження християнства в Київській Русі.

Другий етап (XI-XVI століття)

- – етап "заповідних гаїв та угідь". На початку етапу особливо священними для слов'ян ще залишались "заповідні угіддя", які замінювали їм храми, часто називалися божницями, гайбогами, святоборами, богатирськими місцями.
- Княжа християнська влада знищувала язичницькі священні гаї та угіддя, натомість створювала первинні заповідні об'єкти природи з утилітарними функціями – розплідники дичини й охоронні місця для князівського полювання, риболовлі, бортництва тощо.
- Отже, на зорі зародження первинних суспільних відносин людини до природи саме найцінніші для неї рослинні і тваринні ресурси були об'єктами споживацьких цілей, і в той же час стали предметом уваги як резервуари сировинних запасів. Обмеженість природних ресурсів спонукала зародження прикладної галузі їх збереження, в основному в часи становлення державності Київської Русі. Вже тоді природно-заповідна справа почала формуватися як комплексна сфера людської діяльності.

Третій етап (XVII століття – 1850 рік)

- характеризується двома напрямками заповідання природи.
- Перший напрям- виділення "заказних гаїв", "заповідних дерев", "засічних лісів", а також "корабельних лісів" (для кораблебудування, обороноздатності). На даному етапі охороняються не лише окремі види, а й унікальні та типові ландшафти, що мають наукове, культурно-освітнє та соціальне (рекреаційне) значення. Наприклад, для збереження первісності природи водойм у 1701 році російський цар Петро I видав лісоохоронний указ, яким заборонялося розчищувати ліси на відстані 30 верст від русел рік. Заповідними вважались і річки чи окремі місця в руслах, які строго охоронялися спеціальними указами. В них заборонялося ловити рибу та використовувати нерестилища, як наприклад, на річці Сіверський Донець.
- Другий напрям – "заповідання естетичної природи". В той час природні об'єкти почали заповідати з метою збереження їх надзвичайної краси, зокрема цілющі джерела, водоспади, великі брили, скелі тощо. Під час заповідання здійснювалися спеціальні ритуали із освяченням природи священниками. Особливу роль у цьому відігравали монастирі, які були зобов'язані державою вести нагляд за освяченими об'єктами. Так збереглося багато унікальних природних угідь. У такий спосіб тоді зберігся лісові урочища "Китаєво", "Конча-Заспа" і "Голосіївський ліс" під Києвом також були збережені монахами.

- В іншому аспекті (здебільшого при монастирях) у цей час починають широко створюватися штучні декоративні природні об'єкти, хоча варто зауважити, що вони, зокрема плодові сади. Хронологія подій була такою:
- 1631 р. - у Києві за наказом митрополита Петра Могили був створений перший в Україні декоративний сад при Києво-Печерському монастирі в Голосіївській пустині, який за своїми обрисами нагадував контури лаври;
- Особливо протягом XVIII століття у приватних поміщицьких садибах проектується нові декоративні сади, дендрологічні парки й інші зразки садово-паркового мистецтва. Деякі з них завдяки таланту французьких, німецьких та італійських ландшафтних архітекторів стали відомими у світі.

Четвертий етап (1850-1917 роки)

- – етап "формування праобразів природних заповідників". Протягом цього періоду значно зросли темпи заповідання дикої природи завдяки ентузіазму вчених, різних громад, любителів природи, наукових товариств, хоча ще продовжували створюватися штучні природоохоронні об'єкти.
- Отже, до 1917 року зусиллями громад на Україні було організовано близько 30 найбільших за площею природно-заповідних територій різного статусу. До того часу більшість заповідних об'єктів була у недержавній власності, а саме в приватній, громадській та монастирській із утилітарною (мисливською, лісгосподарською, рибгосподарською), науковою, естетичною та релігійною метою збереження. На цей час в Україні було близько 150 приватних дендропарків та парків-пам'яток садово-паркового мистецтва. Праобрази сучасних природних заповідників в Україні із науковою та охоронною функціями почали створюватися з 80-х років XIX століття. Можна вважати, що вже з цього історичного моменту на професійній основі починає розвиватися природно-заповідна справа як галузь.

П'ятий етап (1917-1930 роки)

- - етап "створення перших державних заповідників та початок формування їх мережі". Це етап офіційного становлення природно-заповідної справи в Україні на державному рівні. В даний період багато природоохоронних територій отримують офіційний державний чи місцевий статус, формуються органи державного управління та створюється первинна нормативно-правова база. Всі природоохоронні об'єкти образно називалися заповідниками
- Отже, наприкінці 20-х років ситуація почала змінюватися на краще. Станом на 1930 рік в Україні вже було близько 200 виключно природоохоронних об'єктів, а також за деякими відомостями майже 300 мисливських заказників. Статус заповідників різних рівнів набули дев'ять об'єктів: "Приморські ділянки", "Піщані ділянки", "Асканія-Нова", "Конча-Заспа", Лісостеповий заповідник ім. Т.Г. Шевченка, Кримський, "Академічний степ" ("Карлівська цілина"), у тому числі і два відомі дендропарки - "Парк III Інтернаціоналу" (нині "Софіївка") та "Парк Устимівка".

Шостий етап (1930-1965 роки)

- етап "занепадів та підйомів природно-заповідної справи". Цей етап характеризується масштабним просякненням тоталітарної ідеології в сферу охорони природи. Все почалося зі сталінської директиви щодо необхідності "перетворення природи". За новою ідеологією заповідники повинні були слугувати владі, колективним сільським, лісовим, мисливським, рибним та іншим господарствам.
- Таким чином, на початку 30-х років багато заповідників було позбавлено офіційного статусу, в першу чергу - заповідник "Асканія-Нова", деякі були розорані, з багатьох вимагалося виробництво лісової та сільськогосподарської продукції. Лише в передвоєнні роки природно-заповідна справа набула дещо нового розвитку- почалася знову передача республіканських заповідників від господарчих органів до державних, створювалися нові заповідники, у тому числі і місцевого значення. На цей час функціонувало дев'ять заповідників різного статусу, які були підпорядковані трьом відомствам. У кінці 30-х років залишилося лише шість заповідників, а саме: Азово-Сиваський, Чорноморський, "Гористе", Кримський, Середньопридніпровський (Канівський) та Прохо-рівський.
- У післявоєнні роки почалась чергова хвиля відродження природно-заповідної справи, бо майже всі заповідники постраждали під час
- Великої Вітчизняної війни. В кінці 40-х і початку 50-х років в Україні вже було 12 заповідників і дендропарків республіканського значення.
- На початку 50-х років в Україні назрів черговий "розгром" заповідників з метою використання їх природних ресурсів у господарських цілях. Підставою їх знищення були упереджені результати перевірок та контролю за діяльністю заповідників, після чого їх землі передавали господарствам. До 1952 року залишились лише шість заповідників. Це були чорні роки природно-заповідної справи в Україні. У 1955 році нараховувалось шість заповідників, чотири дендропарки, 10 республіканських мисливських заказників площею 211,5 тисяч гектарів. Державні мисливські заказники і навіть деякі заповідники перетворювалися на мисливські господарства для еліти.
- Формально природоохоронна робота в Україні дещо пожвавилася з кінця 50-х та початку 60-х років, хоча не вдалося уникнути і чергового "розгрому" заповідників 1961 року, після якого залишились тільки Чорноморський та Український степовий заповідники. У черговий раз розорювали цілину в заповіднику "Асканія-Нова". В кінці цього етапу природно-заповідна справа в УРСР набула найгіршого стану за всі радянські часи.

Сьомий етап (1965-1990 роки)

- - етап "планового формування географічної мережі природно-заповідних територій". Цей напрям природоохоронної діяльності почав офіційно розвиватися під егідою Академії наук УРСР, яка після детального вивчення затвердила план перспективного розвитку мережі державних заповідників в Україні на республіканському рівні.
- За всі роки Радянської влади в Україні було створено лише 15 заповідників і три національні природні парки.

Восьмий етап (1991-1999 роки)

- - етап "стрімкого розквіту або десяти "золотих" років природно-заповідної справи". Початок десятиріччя знаменувався новою незалежною природоохоронною політикою, яка призвела до прогресу природно-заповідної справи на фоні загальноекономічної стагнації держави. Головними хронологічними подіями цього етапу були:
- 1991 р. – прийняття Верховною Радою України базового для всієї природоохоронної галузі Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища", в якому наводиться нова класифікація природно-заповідного фонду
- 1994 р. – прийняття Верховною Радою України Програми перспективного розвитку заповідної справи в Україні ("Заповідники"), видано Указ Президента України "Про резервування для наступного заповідання цінних природних територій", створюються нові заказники загальнодержавного значення,
- Таким чином, особливо інтенсивний розвиток природно-заповідної справи спостерігався в першому десятиріччі від проголошення незалежності України. В кінці даного етапу в Україні існувало чотири біосферні заповідники, 16 природних заповідників та 11 національних природних парків, що свідчить про зовсім іншу ситуацію, ніж до 1991 року. Тобто заповідники чи національні природні парки створювались щорічно.

Дев'ятий етап (2000 рік - до теперішнього часу)

- - етап "формування екологічної мережі". З початком нового тисячоліття наступила нова парадигма природно-заповідної справи - це відновлення через екологічну мережу втраченої екологічної рівноваги ландшафтів, і біосфери в цілому.
- Послідовність основних хронологічних подій цього етапу є такою:
- 2000р. – Міжнародним координаційним комітетом з програми ЮНЕСКО "Людина і біосфера" прийнято рішення про видачу відповідного диплому Дунайському біосферному заповіднику; Верховною Радою України прийнято Закон України "Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки"; розширено територію природного заповідника "Медобори"; створено нові заказники і пам'ятки природи загальнодержавного значення, прийнята постанова Кабінету Міністрів України "Про службу державної охорони природно-заповідного фонду України";
- 2001 р. – у Волинській області створюється Черемський природний заповідник;
- 2002 р. – в Івано-Франківській області створюється національний природний парк "Гуцульщина"; оголошено про створення нових заказників і пам'яток природи загальнодержавного значення;
- 2003 р. – Указом Президента України від 15 вересня цього року "Про заходи щодо підвищення ефективності державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів" Державну службу заповідної справи Мінеко-безпеки України передано до Державного комітету природних ресурсів України;
- 2004 р. – приймається Закон України "Про екологічну мережу України"; Указом Президента України від 6 березня цього року "Про внесення змін до указів Президента України" Державну службу заповідної справи передано від Державного комітету природних ресурсів України до Міністерства охорони навколишнього природного середовища України; іншими указами Президента України створюються національні природні парки: в Івано-Франківській області- Галицький, в Чернігівській -Ічнянський, у Харківській - 'Гомільшанські ліси"; розширено території Луганського природного і Дунайського біосферного заповідників.

За незалежності України природно-заповідний фонд країни нараховував 6100 об'єктів загальною площею 1413 тисяч га, що складало всього 2,34% території.

У 1997 р. останній показник досяг 3,2%,

в 2003 р. – 4,2%. Загальне число об'єктів природно-заповідного фонду до 2003 р. склало 7010.

2022 рік

8863,

6,8%

≈4,5 млн. га

Рис. 1.12. Динаміка збільшення показника заповідності з 1992 року

Контрольні запитання

1. Охарактеризувати основні етапи історії розвитку природно-заповідної справи від її зародження до радянського періоду.
2. Охарактеризувати основні етапи історії природно-заповідної справи в радянський період її розвитку.
3. Охарактеризувати основні етапи історії розвитку природно-заповідної справи в незалежній Україні.
4. Коли, де і ким був створений перший заповідник в Україні?
5. Обґрунтуйте історичне значення для розвитку заповідної справи в Україні національної державності.
6. Які головні перспективи розвитку заповідної справи в сучасній Україні?

Тестові завдання

1. Яка із цих громадських організацій на межі ХХ і ХХІ століть не брала участі в створенні природно -заповідних територій?

1. Національний екологічний центр України
2. Київський еколого-культурний центр
3. Асоціація іхтіологів
4. Українське товариство охорони птахів

2. Коли був створений перший природний заповідник у світі?

1. 1832 рік   2. 1872 рік   3. 1890 рік   4. 1916 рік

3. Яка країна першою прийняла законодавство про створення заповідників?

1. США
2. Україна
3. Велика Британія
4. Німеччина

4. Який перший в Україні створений заповідний об'єкт?

1. Карпатський заповідник
2. Асканія-Нова
3. «Пам'ятка Пеняцька»
4. Шацький національний природний парк

5. На якому етапі відбулося "формування екологічної мережі"?

1. II етап   2. IV етап   3. VII етап   4. IX етап

Тема 2. ЗАПОВІДНІ ОБ'ЄКТИ. ХАРАКТЕРИСТИКА. УМОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ. КЛАСИФІКАЦІЯ

2.1. Поняття „заповідні об'єкти". Критерії та умови їх створення

Заповідні об'єкти – це ділянки землі й водного простору, що мають особливе природоохоронне, наукове, культурне значення, повністю або частково вилучені з господарського використання, для яких установлений режим особливої охорони. Ці території й об'єкти є головним засобом збереження біорізноманіття.

Рис. 2.1. Заповідні об'єкти

Перелік критеріїв функціонування заповідного об'єкту:

- походження заповідного об'єкту (природне, природне і культурне, культурне);
- призначення (захисне, ресурсо-відновлювальне, захисне, природно-наукове, історико-меморіальне, культурно-освітнє, естетичне, рекреаційне, бальнеологічне, комплексне);
- характер і міра заповідності (абсолютна, повна, часткова або неповна заповідність з контрольованим господарським впливом);
- природоохоронний статус (перманентний, тимчасовий, крутлорічний);
- природоохоронна, біогеоценологічна і ландшафтна оригінальність (геосистеми ендемічного, реліктового характеру, унікальні ландшафти, естетично оригінальні, структурно прості або складні);
- типовість заповідних об'єктів (як біогеографічних еталонів природних зон, секторів, фізико-географічних провінцій, фізико-географічних областей і їх наукове значення);
- наукове і практичне значення (для збереження флори і фауни, сприятливих екологічних умов їх еволюції, для охорони унікальних феноменів природи);
- загальне значення (для охорони природи біогеографічних областей, провінцій та інших діляниць).

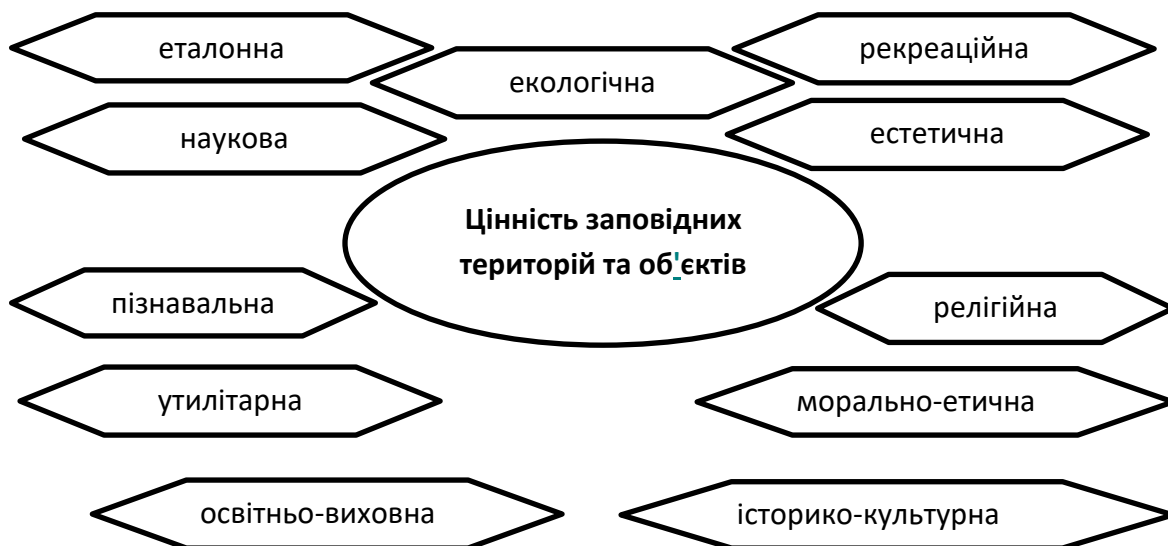

Рис. 2.2. Цінність заповідних територій та об'єктів

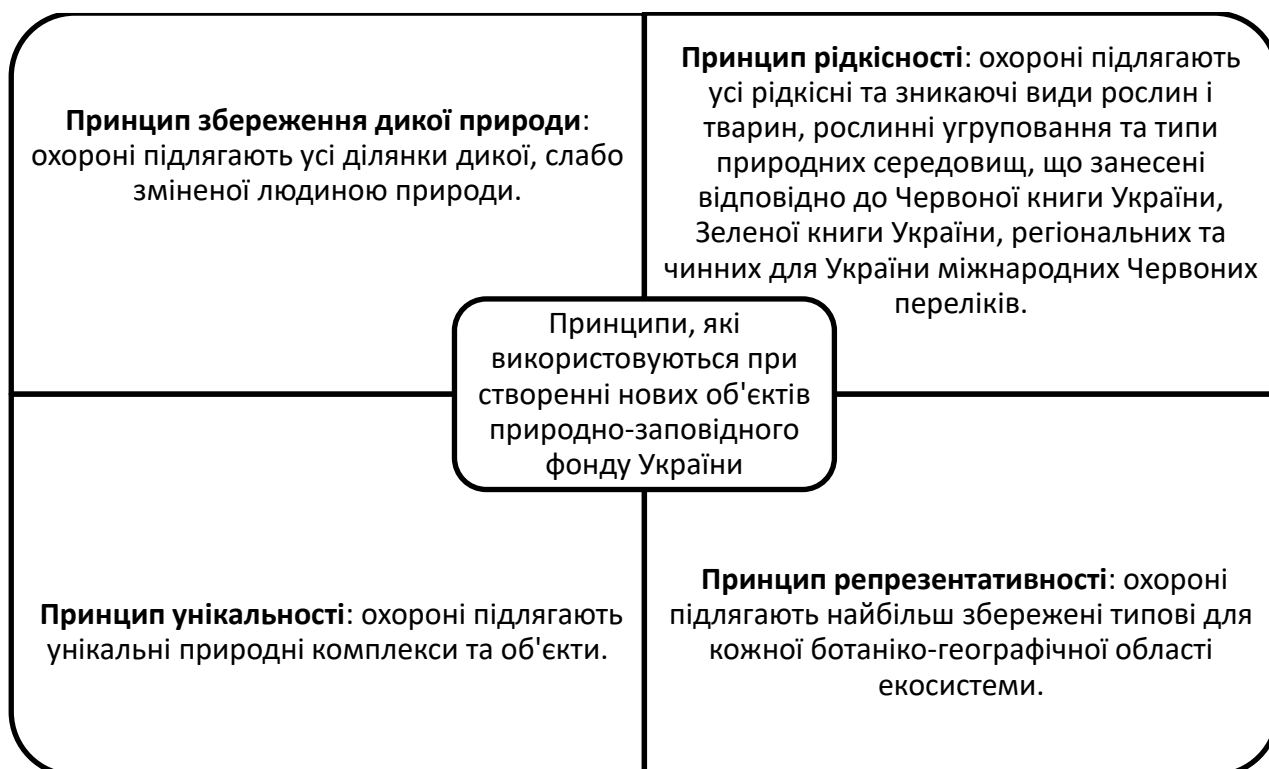
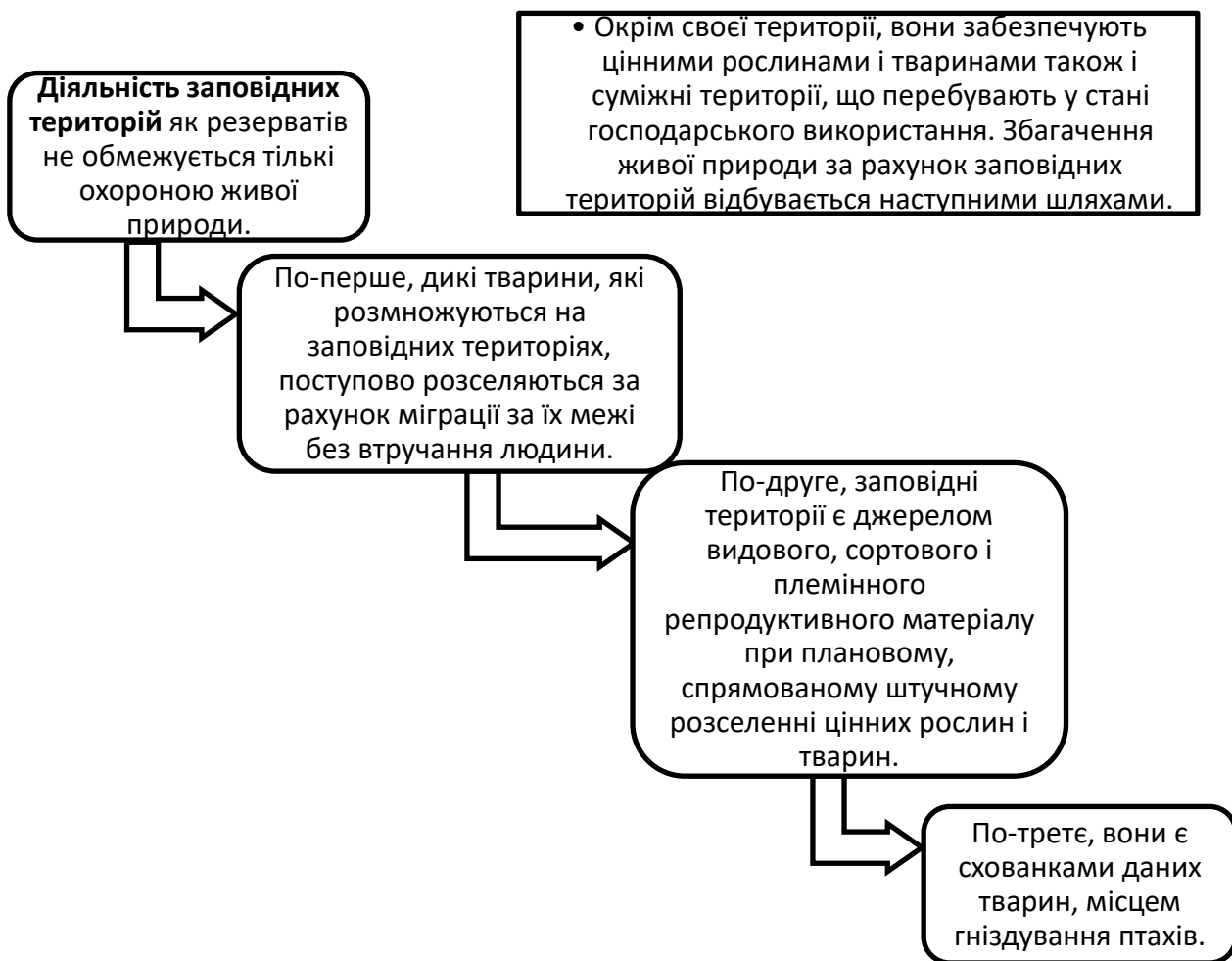
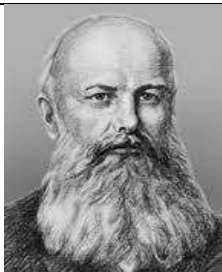

Рис. 2.3. Принципи при створенні нових об'єктів ПЗФ

Естетична оцінка спрямована на визначення естетичної цінності ландшафтів і складання рекомендацій щодо створення або зонування об'єктів природно-заповідного фонду. Всі роботи по проведенню естетичної оцінки виконуються експертною комісією в складі декількох осіб.

Рис. 2.4. Значення заповідних територій

Важлива функція заповідних територій полягає і в тому, що вони є "еталонами природи". Це поняття було введено в науку В.В. Докучаєвим і розвинуто академіком Б.Келлером, який у 1938 році писав: "Заповідники – це своєрідна мірка-еталон для обліку змін, які ми вносимо в ґрунт методами агротехніки і хімізації".

Функції заповідних об'єктів.	Біоконсерваційна (усі категорії заповідних екосистем)
Залежно від головного призначення, природо-охоронного статусу, охоронного режиму, територіальної та ландшафтної структури заповідних об'єктів	Біогенетична (територіально значні національні парки, біосферні заповідники, заповідники, ландшафтно-охоронні області)
	Інформаційна і документаційна (усі категорії заповідних екосистем)
	Наукова (усі категорії заповідних екосистем)
	Захисна екологічна (територіально значні заповідні екосистеми) Економічна (усі категорії заповідних об'єктів)
	Соціальна (національні парки, охоронні ландшафтні області, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва)
	Природно-пізнавальна (усі категорії заповідних екосистем) Культурно-освітня (усі категорії заповідних екосистем)
	Ландшафтно-естетична (заповідні екосистеми, що відзначаються оригінальністю та естетичністю ландшафтів, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва).

Рис. 2.5. Функції заповідних об'єктів

2.2. Функції заповідних екосистем різних категорій

Біоконсерваційна функція (збереження генофонду). У природному процесі еволюції органічного світу, характерному для доагрокультурного періоду, зараз, в умовах глобального техногенного впливу на навколишнє середовище, виникли небажані вторинні явища, які зумовлюють катастрофічне збіднення генофонду, а отже, зниження параметрів еволюційного потенціалу у природі. Тому збереження генетичних ресурсів і біологічної різноманітності на нашій планеті належить до пріоритетних завдань екологічної соціології. На жаль, темпи зникання біологічних видів випереджують розробку теоретичних засад та практичних заходів їх збереження. Організація широкої мережі заповідних об'єктів у Карпатах, як і в інших гірських масивах, сприятиме збереженню генетичної різноманітності на нашому континенті. Для виконання цієї функції вони повинні бути територіально значними і охоплювати найбільш цінні щодо біогеографії й екології природні екосистеми, розташовані у всіх висотних рослинних ступенях.

Інформаційна і документаційна функції. Заповідні території організуються на базі незайманих господарським впливом наземних, прісноводних або морських екосистем, розташованих у різних природно-географічних зонах. Такі об'єкти містять у собі цікаву й важливу екологічну інформацію про хід еволюційних процесів у природі, про структурно-функціональну організацію екосистем, їх гомеостаз та динамічні тенденції в різні геологічні періоди (реліктові та ендемічні фітоценози). Вони служать рівночасно своєрідними

природними еталонами, на базі яких можна давати порівняльну екологічну і економічну оцінку культурним екосистемам, а також оцінку різних форм антропогенного впливу на природне середовище. В цьому плані особливе значення мають біосферні заповідники, які об'єднують природні господарські комплекси і служать натуральними моделями оптимізації останніх.

Науково-дослідна функція. Полягає у можливості проведення в заповідних територіях систематичних стаціонарних досліджень екологічних процесів. У біосфері під впливом різноманітних природних сил - космічних, геоендогенних, геоекзогенних, біогеоенних (зв'язаних з біогеохімічними функціями живої речовини) - проходять постійні зміни - еволюційні, кліматичні, геофізичні, геохімічні, біотичні. З початку агрокультурного періоду істотні зміни відбуваються також внаслідок антропогенного впливу. В останнє сторіччя науково-технічний прогрес став настільки вагомим і масштабним, що В. І. Вернадський прирівнює його до сил природи. Складну організованість біосфери та функціонування її екосистем при взаємному впливі природних і антропогенних факторів найкраще можна вивчати в стаціонарних екологічних умовах. Цій меті служить географічна мережа державного природно-заповідного фонду. Біологічні методи дають змогу вивчати біологічні особливості типових і раритетних для певних регіонів видів флори і фауни з метою охорони і відтворення їх популяцій. При допомозі екологічних методів вивчається структура і організованість здатних до саморегуляції екосистем як природних комплексів зі зворотніми екологічними зв'язками. Їх функціонування забезпечується шляхом матеріального і енергетичного обміну між аутотрофними та гетеротрофними компонентами і абіотичним середовищем. Завдяки нормальному функціонуванню екосистем підтримується екологічно збалансований стан у природному середовищі. Геохімічні методи дають змогу з'ясувати складні геохімічні процеси у ландшафтах різних типів, вікові геохімічні і біогеохімічні зв'язки між ними. При допомозі біогеографічних методів досліджуються закономірності просторового розташування популяцій різних екосистем і їх формування залежно від взаємозумовленої дії кліматичних, ґрунтових, гідрологічних, геолого-геоморфологічних факторів.

Результати таких комплексних досліджень у заповідних екосистемах використовують при науковому обґрунтуванні раціонального природокористування, оптимізації господарських екосистем, що знаходяться в сфері антропогенного впливу, при реконструкції екосистем, девастрованих внаслідок техногенних змін. Еталонна функція заповідних екосистем набуває особливої ваги при космічних та дистанційних методах вивчення географічної оболонки Землі.

Велике наукове значення мають також створені людиною охоронні об'єкти.

Дендрологічні парки й арборетуми, ботанічні сади, зоологічні парки. Результати багаторічних, часто навіть багатовікових експериментальних досліджень у галузі інтродукції й акліматизації різних видів рослин та доместифікації тварин, що проводяться на їх базі, становлять значний інтерес для лісового господарства, лувівництва, фармакології, тваринництва, озеленення міст і індустріальних комплексів.

На міжнародній конференції по охороні навколишнього середовища, що відбулася в 1972 р. в Стокгольмі, була висунута важлива у природоохоронному відношенні ідея

національного і глобального екологічного моніторингу для фіксації змін у біосфері, одержання достовірних даних про акселерацію техногенного впливу на її складові блоки, екологічного прогнозування можливих змін їх параметрів та регулювання впливу техносфери на біосферу. Такі системні дослідження на регіональному, зональному та глобальному рівнях запропоновано проводити на базі глобальної мережі біосферних заповідників.

Структурою екологічного моніторингу передбачені спостереження за динамікою абіотичних і біотичних процесів під впливом природних і техногенних факторів. Абіотичні процеси досліджуються в рамках геофізичного (слідкування за фізичними параметрами біосфери) і геохімічного (слідкування за наслідками хімічного впливу) моніторингів. Біотичні процеси досліджуються за програмою біотичного моніторингу, що охоплює екосистеми природні, господарські та девастровані.

Захисна екологічна функція. Проявляється у підтриманні шляхом охоронного режиму екологічно збалансованого стану в районах розташування державного природно-заповідного фонду. Заповідні екосистеми оточені прилеглими до них господарськими угіддями і тому між ними існують двосторонні екологічні і біогеоценотичні зв'язки. Чим територіально більший заповідний масив, тим відчутніше проявлятиметься його захисний і біогеоценотичний вплив на господарські екосистеми, і навпаки. Це емпіричне екологічне правило стосується і оцінки зворотного впливу господарських територіальних комплексів на заповідні.

При організації заповідної території важливо обґрунтувати таку оптимальну площу, яка б забезпечувала її геохімічну, екологічну та біогеоценотичну автономність, нормальний хід геохімічних, екологічних і біогеоценотичних процесів і, таким чином, нормальне функціонування природних екосистем та виконання захисної ролі. Зокрема, цей екологічний постулат стосується забезпечення нормальних умов для представників тваринного світу, які охороняються. Належну увагу слід приділяти конфігурації заповідної території, щоби вона сприяла елімінації несприятливого впливу з боку господарських угідь. У гірських умовах найкраще визначати контури заповідних територій за природними межами басейнів гірських водних артерій.

Економічна функція. Заповідні екосистеми мають вагоме економічне значення для багатьох галузей народного господарства, які використовують відновні природні ресурси, зокрема, для лісового і мисливського господарства, луківництва та інших, їх безпосередній економічний ефект полягає в тому, що заповідні території, виконуючи функцію сховища генофонду, сприяють також міграції біологічних видів у прилеглі господарські угіддя, збагачують видовий склад її флори і фауни, підтримують біогеоценотичну гетерогенність, а отже, і природний потенціал окультурених екосистем. Безпосереднє народногосподарське значення заповідних об'єктів - заказників, резерватів, пам'яток природи - полягає в тому, що осередки елітних дерев, диких плодових та лікарських рослин, які охороняються на їх території, можуть бути використані як насінневі ділянки для селекційних робіт. Відомо, що дикі родичі культурних рослин стійкіші проти різних захворювань, тому вони цінний генетичний ресурс для покращання біологічних властивостей культурних сортів.

Народногосподарське значення заповідних екосистем полягає і в тому, що вони служать природними моделями для формування біологічно стабільних лісових, лучних чи

водних екосистем. Шляхом тривалого екоценогенетичного процесу у них виробилась потенціальна здатність до саморегуляції та підтримання гомеостазу. Вивчення такого "тисячолітнього досвіду природи" має чимале значення для галузей народного господарства, зв'язаних з використанням ресурсів природних і окультурених екосистем.

Соціальна функція. Властива національним паркам, охоронним ландшафтним областям (районам), паркам-пам'яткам садово-паркового мистецтва, що мають поряд з природоохоронним і безпосереднє рекреаційне призначення. Потреба розширення мережі цих охоронних об'єктів зумовлена існуючими швидкими темпами індустріалізації й урбанізації - характерної економічної і соціальної риси суспільства. За даними демографічного відділу ООН, у 1975 р. у світі у містах проживало 1,6 млрд. чоловік, а в сільській місцевості - 2,4 млрд. Згідно з прогнозом демографів при існуючому прирості населення 1,9% в рік у 2000 р. населення планети досягне 6,1 млрд. чоловік, з яких більше половини житиме у містах. Такий глобальний демографічний процес поставив перед соціальною екологією важливе завдання - забезпечення рекреаційними ресурсами населення міст і індустріально-промислових комплексів. Адже здоровий відпочинок людини, відновлення її фізичних і духовних сил позитивно впливають на економічний ефект у сфері матеріального виробництва та розумової праці, що сприяє підвищенню добробуту й культурного рівня суспільства. Тому рекреаційна сфера розглядається економістами як складова частина єдиного народногосподарського комплексу. Історичний аналіз розвитку заповідної справи в індустріально розвинутих зарубіжних країнах свідчить, що ідея організації мережі національних парків стала у цілому світі такою популярною і економічно вигідною завдяки поєднанню в них природоохоронних та соціальних функцій. У цьому плані природні ландшафти поки що незабруднених Карпат, що збереглися в індустріальній і густозаселеній зоні Середньої Європи і відзначаються сприятливими кліматичними умовами та багатими й різноманітними рекреаційними і бальнеологічними ресурсами, набувають особливого соціального значення для розвитку рекреаційної індустрії.

Поряд з відміченим безпосереднім значенням заповідних екосистем різних категорій вони виконують і ряд посередніх функцій - природопізнавальну, культурно-освітню, дидактичну, ландшафтно-естетичну.

Природопізнавальна функція властива заповідним екосистемам як природного, так і культурного походження. Природні екосистеми дають змогу ознайомитись із видовим складом їх флори і фауни у різних природно-географічних зонах, складними взаємозв'язками між біоценозами і їх середовищем, наслідками охорони популяцій зникаючих видів. Зокрема, цікавими у природопізнавальному плані є незаймані господарським впливом гірські екосистеми Карпат, на базі яких можна на відносно короткому проміжку простору спостерігати за тими закономірностями зональних явищ у Середній Європі, за якими в рівнинних ландшафтах вдається простежити лише на значних територіях.

У заповідних об'єктах культурного походження є можливість ознайомитись з інтродукованими з різних біогеографічних районів видами рослин і тварин та їх здатністю до адаптації у нових екологічних умовах.

Культурно-освітня і дидактична функція. Полягає у сприянні розвитку загальноосвітньої сфери людини, розширенні її природничого і краєзнавчого кругозору, вихованні природоохоронної активності і відповідальності за стан природи як національного, так і загальнолюдського багатства. Історичний аналіз взаємодії суспільства і біосфери свідчить про значення природних багатств не лише для матеріального добробуту людини, але й для її інтелектуального і духовного розвитку. Вже для первісної людини навколишнє природне оточення було своєрідною "натуральною школою життя". Розвиток природопізнавальної сфери людини допомагав їй у боротьбі за існування, формування вольових властивостей, спрямованих на оптимізацію взаємовідносин з природою. Природне оточення впливало на емоціональну та естетичну сферу людини. Саме завдяки такому всебічному впливу гармонійної природи на духовне життя ми зобов'язані розвитку мистецтва доісторичного та античного періодів.

Переконливі приклади про значення навколишньої природи для фізичного та духовного формування людини знаходимо у творах багатьох мислителів і педагогів, починаючи від античних - Платона, Сенеки, Тита Лукреція Кара, Вергілія,- до середньовікових і сучасних - Яна Амоса Коменського, Григорія Сковороди, Жан-Жака Руссо, Льва Миколайовича Толстого, Костянтина Дмитровича Ушинського, Василя Олександровича Сухомлинського та ін. У своїх педагогічних концепціях та філософських роздумах Коменський завжди спирався на природну сферу. У класичній праці "Didactica magna" (Велика дидактика), опублікованій у 1657 р., він пише: "Із всього цього витікає, що той лад, який ми бажаємо зробити універсальною ідеєю для всього мистецтва - повинен бути запозичений не з будь-чого іншого, а лише з вказівок природи. Якби це буде здійснено точно, створене штучно буде минувати так же легко й свobodно, як легко й свobodно минає усе природне".

Такі ж яскраві приклади про виховне значення природи для людини знаходимо в працях Ушинського і Сухомлинського.

Культурно-освітнє значення природних екосистем для інтелектуального ества людини нашої доби є ще вагомим, оскільки істотно поглибилась її пізнавальна сфера, а наявність вільного часу розширила можливості спілкування з природою.

Ландшафтно-естетична функція. Розуміючи всебічно життєво важливе значення навколишньої природи, людина здавна прагнула зберегти не лише корисні для неї природні ресурси, а й естетично вартісні ландшафти. В організованій формі це її прагнення вперше було практично реалізовано в минулому столітті у Франції, коли на вимогу митців та інших культурних діячів у 1858 р. в околицях Парижа був взятий під охорону з естетичних міркувань природний лісовий масив та знаменитий середньо-віковий парк у Фонтенбло. Перший у світі Еллоустонський національний парк у США створений також завдяки не лише оригінальності, але й захоплюючій естетичності природних ландшафтів.

У нашому столітті під впливом монокультурного напрямку розвитку лісового й сільського господарства характерною рисою окультуреного географічного середовища стає його ландшафтна монотонність. Внаслідок зростаючого техногенного впливу площа природних і естетично вартісних ландшафтів скорочується подібно до "шагреневої шкіри" у знаменитому творі Бальзака. Існуючий екологічний прогноз свідчить, що процес денатуралізації природних ландшафтів зростатиме, а отже, відбуватиметься і їх естетичне знецінення.

Тому серед різноманітних функцій заповідних екосистем однією з вагомих є і надалі залишиться ландшафтно-естетична.

Процедура проведення естетичної оцінки складається з наступних етапів:

Попередній. Проведення естетичної оцінки починається з окреслення меж запроєктованого об'єкту ПЗФ і детального вивчення його за картографічними, довідковими матеріалами і шляхом опитування місцевих краєзнавців. Територія повинна бути, по можливості, однорідною, цілісною, і не повинна містити в собі ділянок інтенсивного господарського освоєння. У випадку значної неоднорідності об'єкту чи його роздрібленості антропогенною інфраструктурою, доцільно виділяти кілька ділянок і оцінювати кожен з них окремо.

Підготовчий. Другий етап полягає у виборі ряду опорних точок, через які прокладають маршрути польової частини дослідження. Опорні точки повинні бути, по можливості, рівномірно розподілені на ділянці, а маршрут охоплювати якнайбільше визначних пам'яток. У залежності від площі об'єкту рекомендується обирати таку кількість опорних точок: для точкового об'єкту, площею менше 1 гектару – 3 опорні точки, для об'єкту, площею від 1 до 10 гектарів – 4 опорні точки, для об'єкту, площею 10-100 гектарів – 5 опорних точок, для об'єкту, площею від 100 до 1000 гектарів - 6 опорних точок.

Польовий. Третій етап – польове дослідження. У ті сезони року, години доби і за таких погодних умов, коли естетичні властивості місцевості найбільш виразні, комісія по проведенню естетичної оцінки відвідує опорні точки, намагаючись при цьому дотримуватися тиші і зосередивши увагу на сприйнятті краси природи. На кожній опорній точці члени комісії суб'єктивно аналізують свої відчуття споглядання пейзажу, що відкривається. Після польового дослідження друкуються фотографії форматом 13x18 см., які потім додаються до Наукового обґрунтування запроєктованого об'єкту ПЗФ.

Рис. 2.5. Етапи проведення естетичної оцінки

Аналітичний. Після закінчення польової частини дослідження, члени комісії збираються разом і спільно заповнюють відповідну таблицю. Потім підраховують середній бал по точках для кожного з критеріїв, середні бали підсумовують, до них додають сумарний бал за критеріями. У результаті здійснених математичних операцій отримуємо загальний бал, який вказує на рівень естетичної цінності ландшафту запроєктованого об'єкту ПЗФ. Якщо загальний бал дорівнює 24,1 – 32,0 бала, ділянка може бути рекомендована для створення на ній об'єкту ПЗФ загальнодержавного значення. Якщо загальний бал дорівнює 16,1 – 24,0 бала, ділянка може бути рекомендована для створення на ній об'єкту ПЗФ місцевого значення. Якщо загальний бал дорівнює 0–16,0 балів, то ділянка не має значної естетичної цінності, але може бути рекомендована до заповідання за

Підготовка наукового обґрунтування.

Якщо сумарний бал естетичної оцінки дозволяє рекомендувати об'єкт для включення в систему ПЗФ, на нього готується Наукове обґрунтування, до якого, крім традиційних документів, додаються: Заповнений бланк «Результати проведення естетичної оцінки території»; Заповнені бланки таблиці 3.1-3.2; Набір фотокарток з пейзажами ділянки; Витяг із Закону України «Про природно-заповідний фонд України» у якому вказується необхідність збереження естетично цінних ландшафтів.

При проведенні естетичної оцінки варто враховувати, що під антропогенними об'єктами та сильно зміненими людиною територіями повинно знаходитися не більш ніж 20% площі ділянки.

Якщо оглядається точковий об'єкт, опорні точки варто вибирати за межами об'єкту з таким розрахунком, щоб оцінити його з найбільш виразних боків. Якщо ж об'єкт занадто великий (> 1000 га.) і містить у собі різноманітні за естетичними властивостями ландшафти, то він розбивається на більш дрібні ділянки, і кожна з них оцінюється окремо.

При необхідності маршрут може бути розбитий на окремі частини, які будуть оцінюватися за кілька разів.

За результатами дослідження складається головний звітний документ «Результати проведення естетичної оцінки території», в якому вказуються: назва, площа та розташування об'єкту, бали естетичної оцінки, рекомендована категорія заповідності, терміни проведення оцінки та склад експертної комісії.

До Наукового обґрунтування також додається оглядова картосхема ділянки з виділеними на ній основними природно-територіальними комплексами, нанесеними маршрутами й опорними точками польової частини естетичної оцінки, основними визначними пам'ятками і мальовничими урочищами.

Рис. 2.6. Етапи проведення естетичної оцінки (продовження)

Контрольні запитання

1. Що таке репрезентативність природно-заповідних територій.
2. В чому суть поняття про систему природно-заповідних територій.
3. Які вимоги до системи природно-заповідних територій.
4. Що таке категоріально-функціональна структура системи природно-заповідних територій.
5. З яких етапів складається процедура проведення естетичної оцінки.

Тестові завдання

1. Основним предметом природно -заповідної справи є:

1. формування репрезентативної мережі територій та об'єктів природно -заповідного фонду
2. управління природно -заповідним фондом
3. екологічна освіта
4. наукова діяльність

2. У чому полягає багатofункціональне значення природно -заповідних територій?

1. виконанні багатьох і різних функцій
2. забезпеченні різних режимів збереження
3. багатогранності наукових досліджень
4. різноякісності категорій

3. Скільки виділяють принципів, які використовуються при створенні нових об'єктів природно-заповідного фонду України?

1. 2 принципи
2. 4 принципи
3. 5 принципів
4. 6 принципів

4. Зі скількох етапів складається процедура проведення естетичної оцінки складається з наступних етапів

1. 2 етапи
2. 4 етапи
3. 5 етапів
4. 6 етапів

5. При проведенні естетичної оцінки варто враховувати, що під антропогенними об'єктами та сильно зміненими людиною територіями повинно знаходитися

1. не більш ніж 5 % площі ділянки
2. не більш ніж 10% площі ділянки
3. не більш ніж 20% площі ділянки
4. не більш ніж 30% площі ділянки

Поняття „цінність заповідного об'єкту (території)“

Рис. 2.7. Чинники покладені в основу критеріїв і принципів відбору заповідних територій

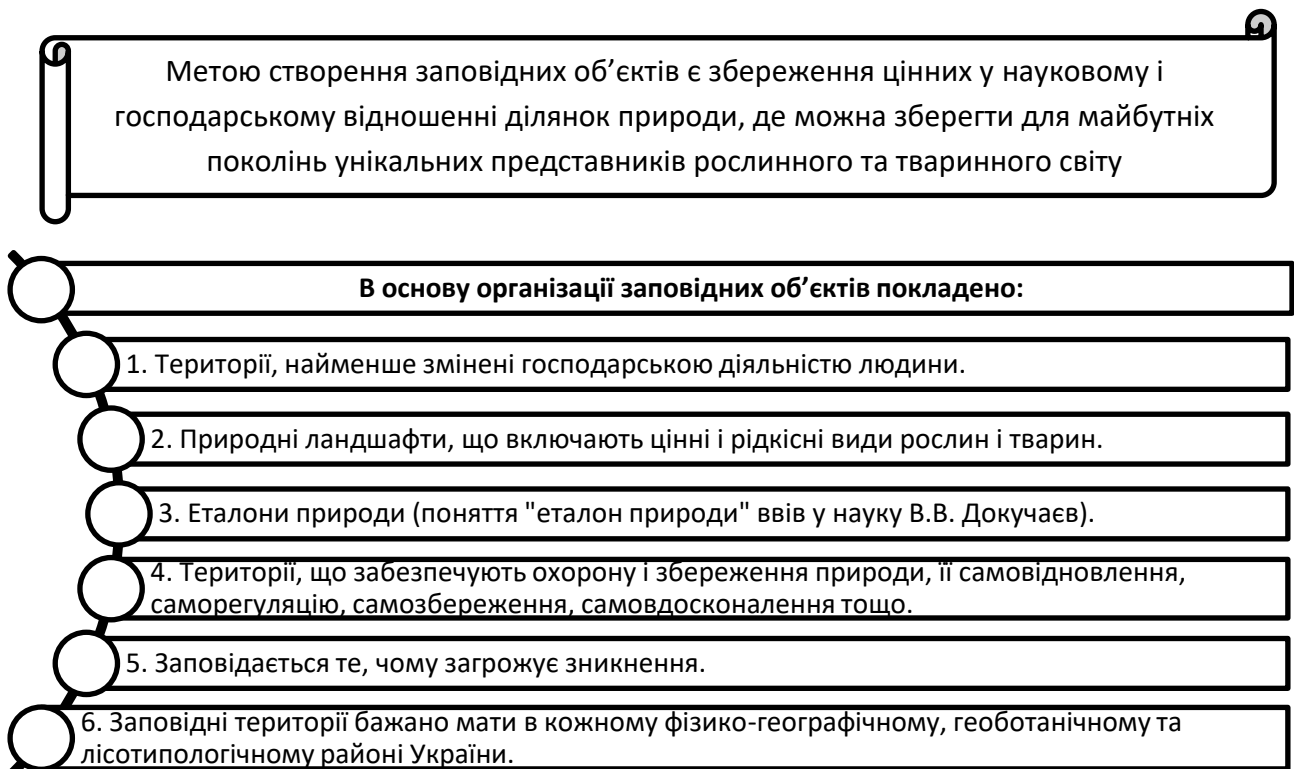

Рис. 2.8. Організація заповідних об'єктів

Групи критеріїв організації мережі заповідних територій	
критерії рідкості або типовості	критерії цінності

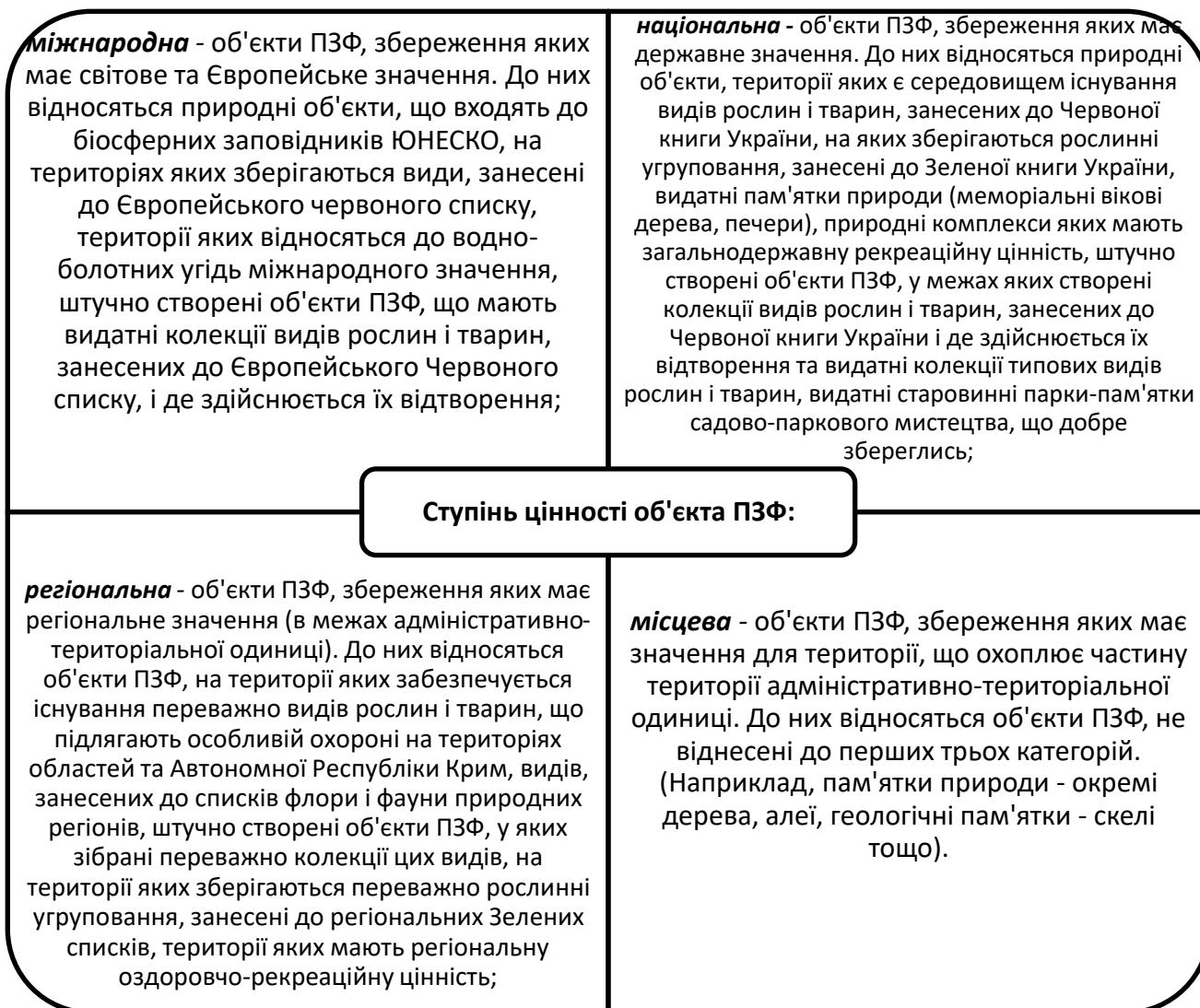

Рис. 2.9. Ступінь цінності об'єкта ПЗФ

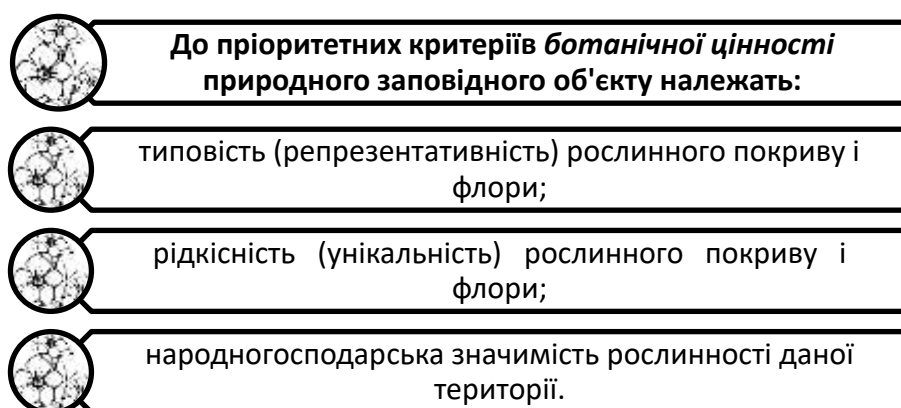

Рис. 2.10. Пріоритетні критерії ботанічної цінності

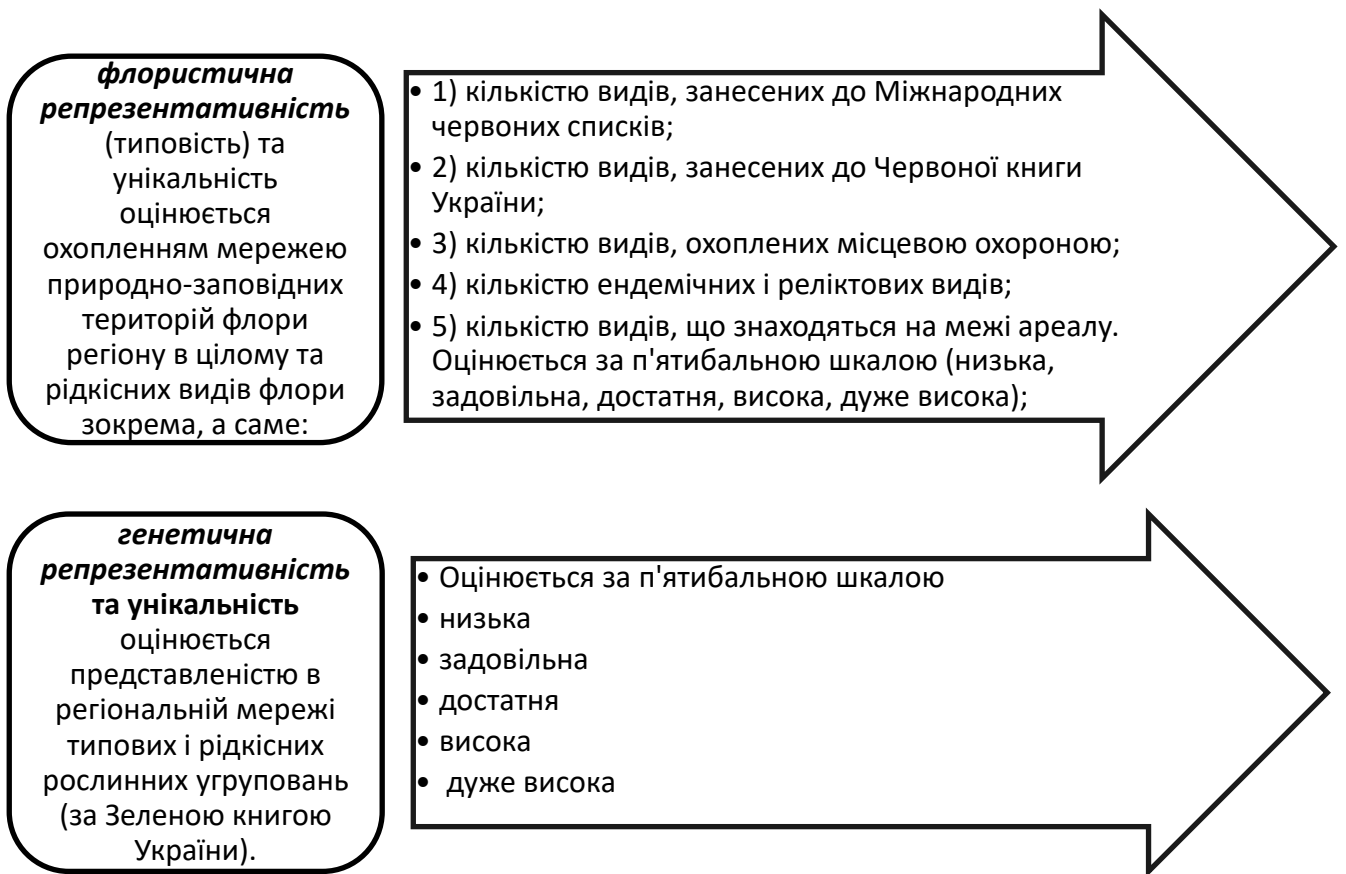

Рис. 2.11. Ботанічна значущість території

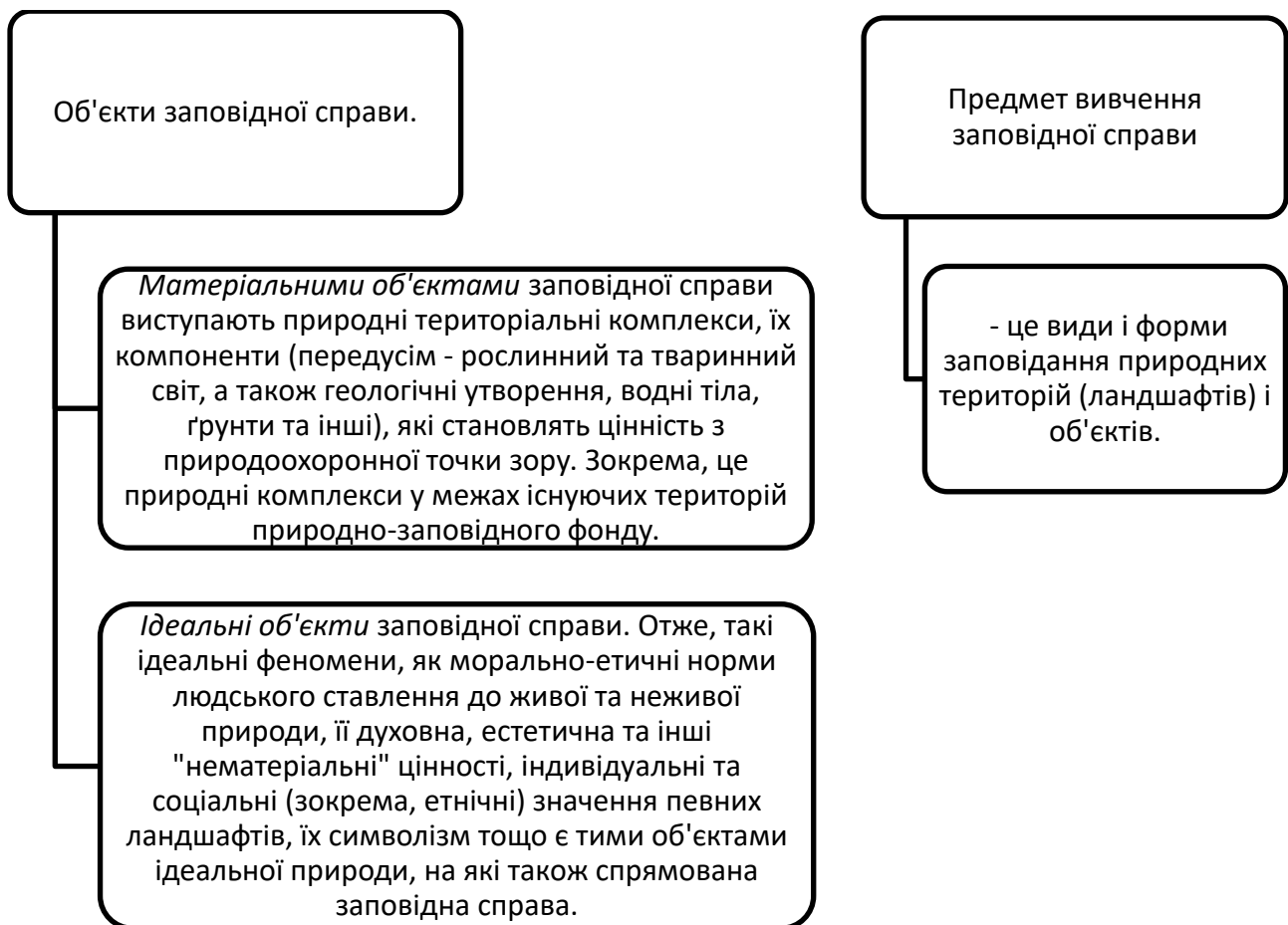

Рис. 2.12. Об'єкти і предмет вивчення заповідної справи

Основні принципи, якими слід керуватися при науковій організації географічної мережі природно-заповідних територій та об'єктів

ЕВОЛЮЦІЙНИЙ. Заповідні території повинні забезпечити сприятливі екологічні умови для збереження та розвитку всіх існуючих форм живих організмів, які виникли в процесі еволюції і є біологічною основою нормального функціонування екосистем біосфери

ІСТОРИЧНИЙ. Заповідні природно-територіальні комплекси повинні слугувати своєрідними еталонами історичного процесу формування живої та неживої природи як в регіональному, так і зонально-географічному плані. Особливу увагу слід приділити охороні екосистем з реліктовою флорою і фауною, унікальних рефугіумів рослинності, збереженню фітоценозів, що являють інтерес у фітоценогенетичному відношенні, а також геологічних відслонень та інших об'єктів неживої природи, цінних для вивчення геологічного минулого Землі.

ЗОНАЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ. Необхідно, щоб мережа заповідних територій відображала широтно-меридіональні, а у гірських районах – висотно-поясні закономірності поширення природних екосистем. Охороною слід охопити екосистеми з ендемічними видами тварин і рослин, видами на межі ареалу та висотного поширення в гірських районах, а також цікаві в біогеографічному відношенні азональні екосистеми.

ЕКОЛОГІЧНИЙ. Заповідним режимом слід забезпечити охорону цінних для науки і господарства природних біоценозів, що сформувалися в різних умовах, а також біоценозів, які виконують певну екологічну функцію (грунтозахисну, водорегулюючу, протилавинну, тощо)

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКИЙ. Заповідним режимом слід зберегти в різних зонах природні територіальні комплекси, придатні для проведення натурних досліджень структурної організації екосистем різних біомів, а також для здійснення моніторингу природних процесів з метою вивчення функціонування біосфери і розробки наукових основ її оптимізації в умовах сучасного та майбутнього екологічного впливу людини. Заповідна мережа повинна сприяти збереженню також штучно створених ботанічних або зоологічних об'єктів (дендрарії, ботанічні сади, зоопарки відкритого типу), які мають науково-дослідницьке або дидактичне значення.

ГОСПОДАРСЬКИЙ. До складу природно-заповідного фонду необхідно включити об'єкти, які мають практичне значення для розвитку лісового, сільського, водного та інших галузей господарства, наприклад, високопродуктивні ліси або штучні лісові насадження, цінні в генетико-селекційному відношенні фітоценози, природні екосистеми, які сприяють збагаченню генофонду окультурених ландшафтів

СОЦІАЛЬНИЙ. Мережа заповідних територій спеціального оздоровчого призначення повинна сприяти збереженню для населення рекреаційних ресурсів з врахуванням демографічного процесу та динамічних тенденцій урбанізації та індустріалізації в країні.

Рис. 2.13. Принципи організації географічної мережі ПЗФ

Поняття „природно-заповідного фонду“

Природно-заповідний фонд становлять ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища.

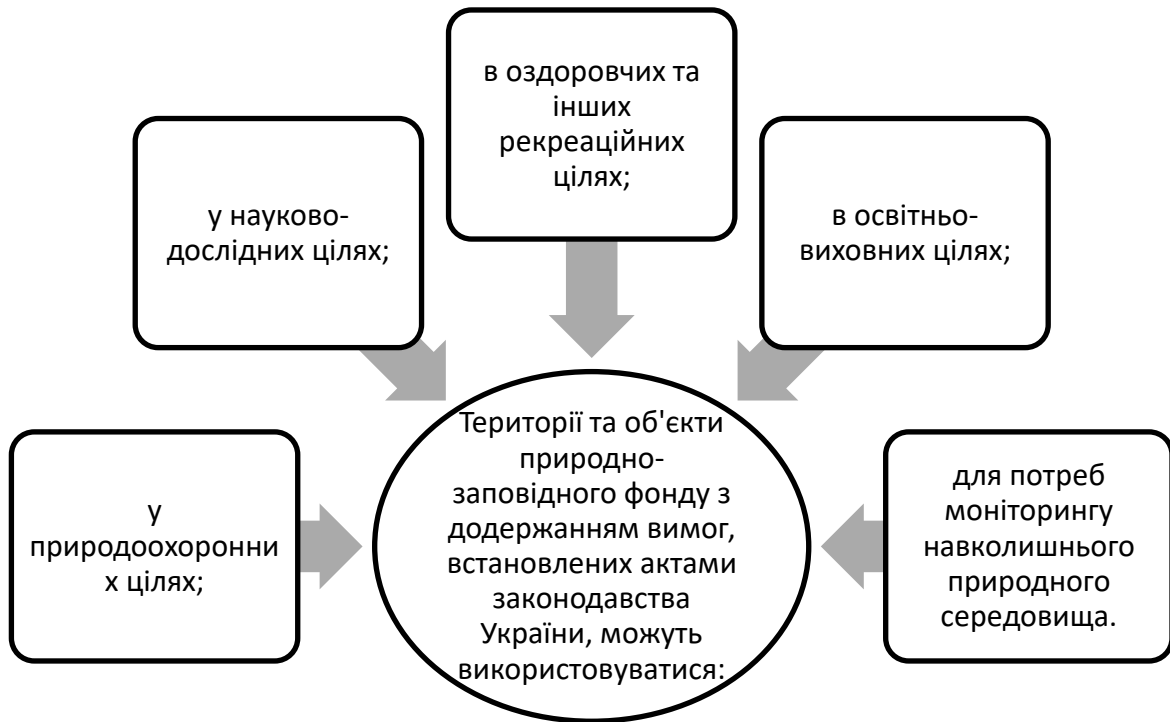

Рис. 2.14. Використання території та об'єктів ПЗФ

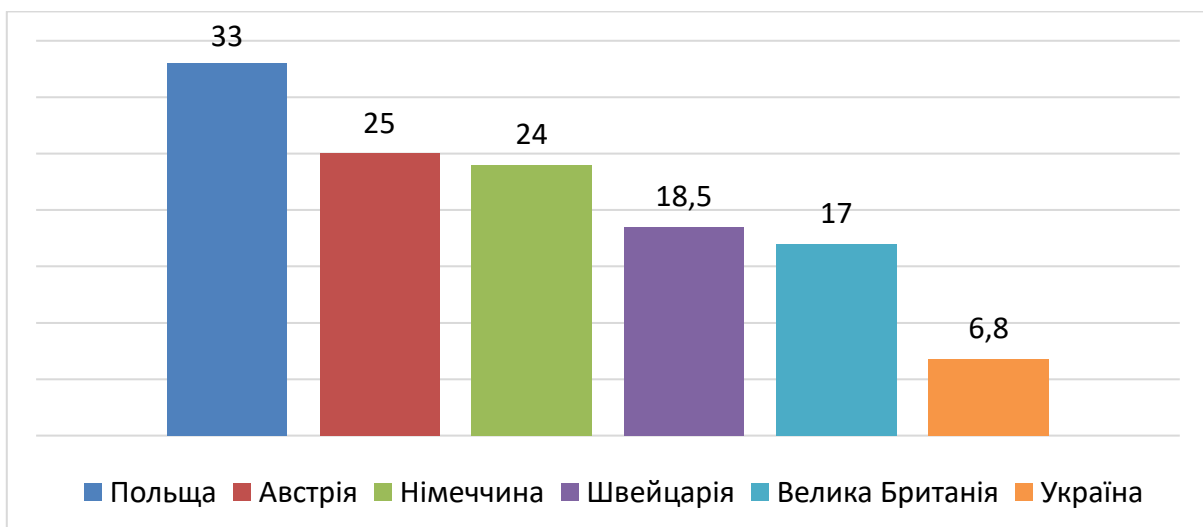

Рис. 2.15. Показник заповідності територій країн Європи, %

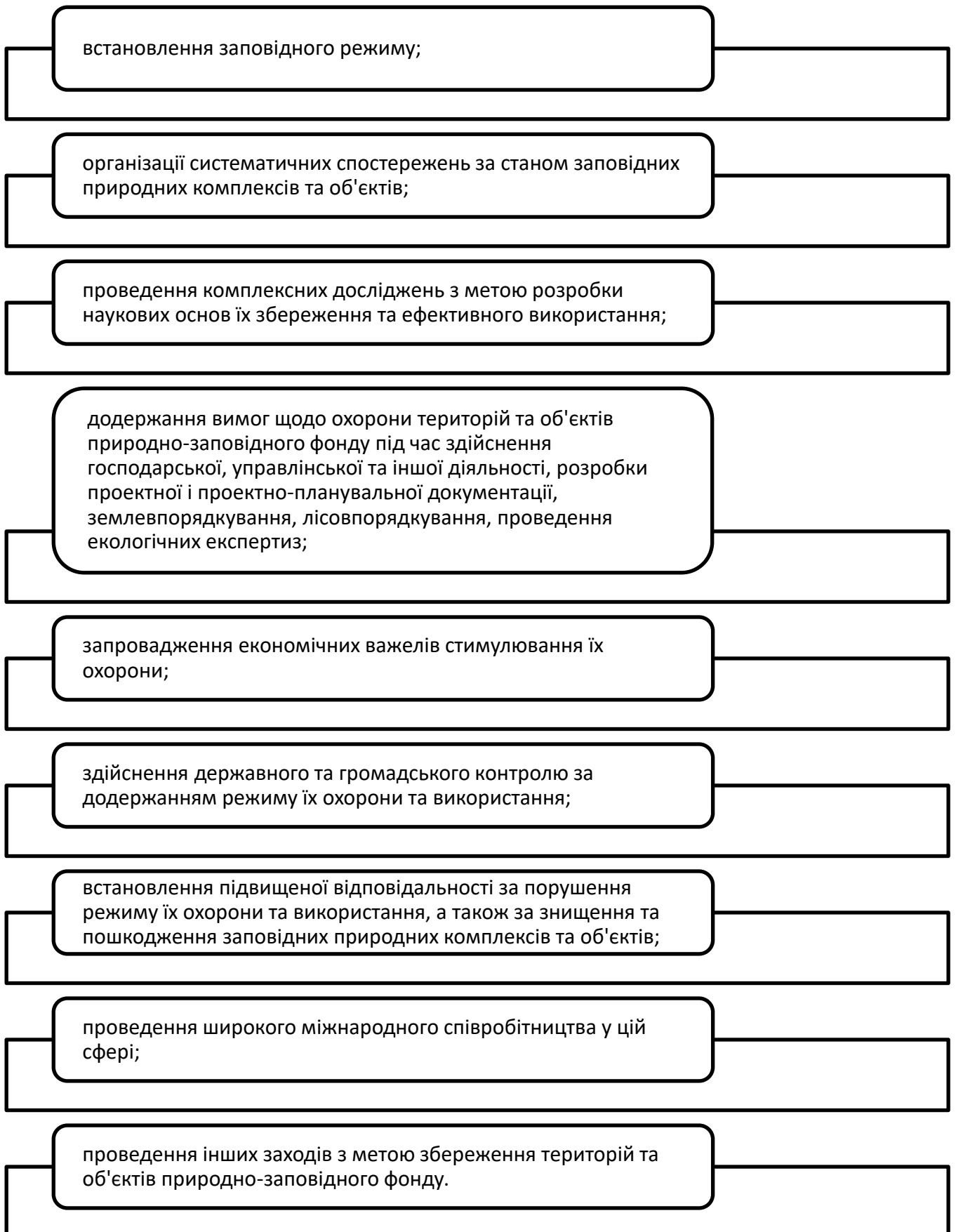

Рис. 2.16. Шляхи збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду

Засоби збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду – це сукупність спеціальних дій, видів діяльності тощо, які дають можливість забезпечити збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду

Основні засоби збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду:

встановлення заповідного режиму;

організація систематичних спостережень за станом заповідних природних комплексів та об'єктів;

проведення комплексних досліджень з метою розробки наукових основ їх збереження та ефективного використання;

додержання вимог щодо охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду під час здійснення господарської, управлінської та іншої діяльності, розробки проектної і проектно-планувальної документації, землевпорядкування, лісовпорядкування, проведення екологічних експертиз;

запровадження економічних важелів стимулювання їх охорони;

здійснення державного та громадського контролю за додержанням режиму їх охорони й використання;

встановлення підвищеної відповідальності за порушення режиму їх охорони та використання, а також за знищення і пошкодження заповідних природних комплексів і об'єктів;

проведення широкого міжнародного співробітництва у цій сфері;

проведення інших заходів з метою збереження територій і об'єктів природно-заповідного фонду

Рис. 2.17. Основні засоби збереження територій та об'єктів ПЗФ

Основні види використання територій та об'єктів ПЗФ

- природоохоронна діяльність;
- науково-дослідні роботи;
- оздоровлення та інша рекреаційна діяльність;
- екологічна освітньо-виховна діяльність та природоохоронна пропаганда;
- моніторинг навколишнього природного середовища

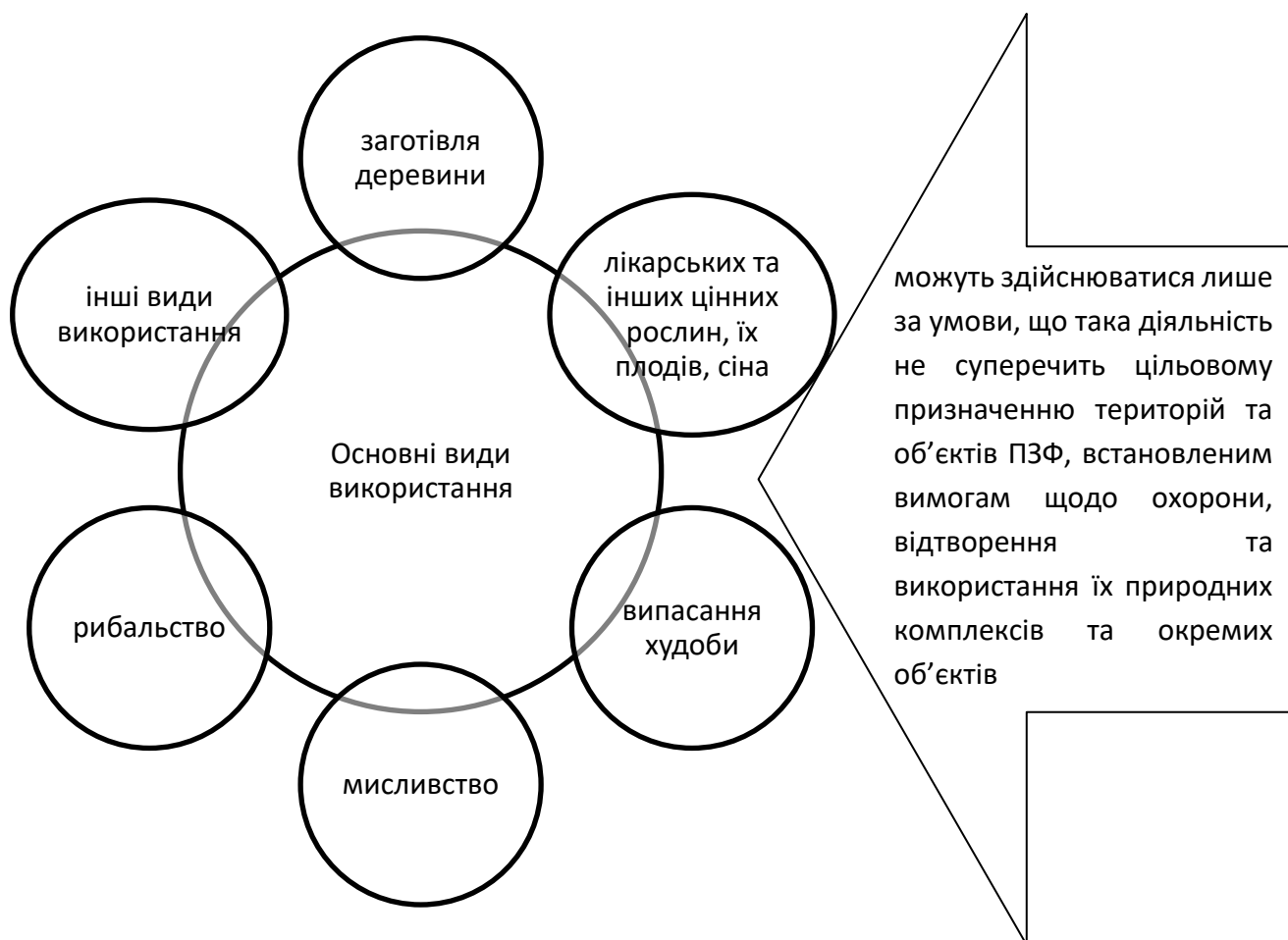

Рис. 2.18. Види використання територій та об'єктів ПЗФ

2.3. Класифікація територій та об'єктів природно-заповідного фонду України

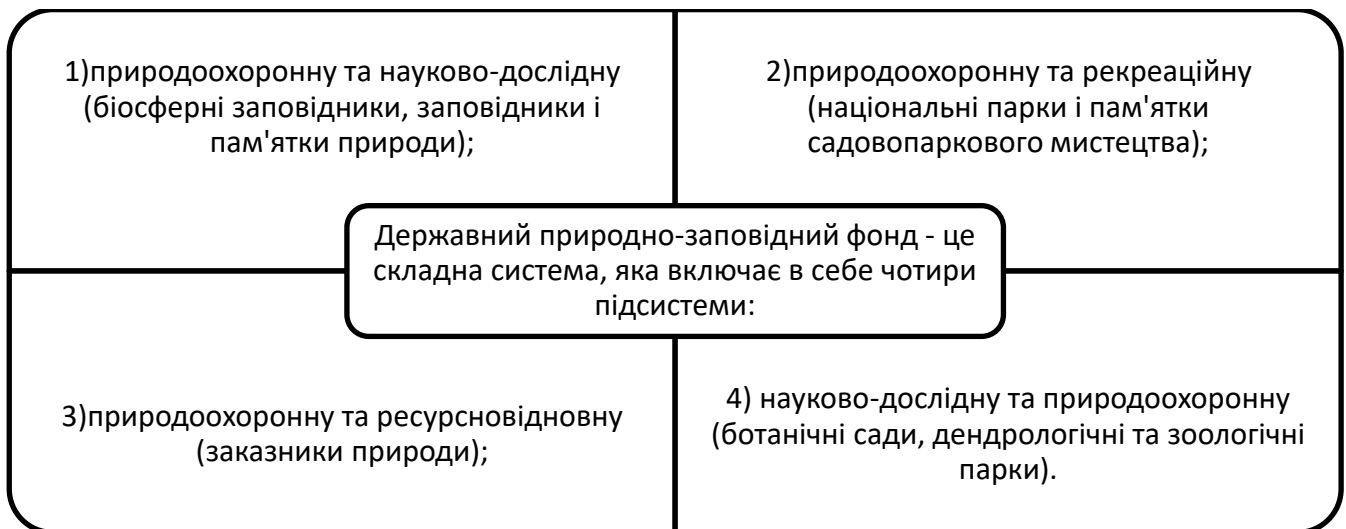

Рис. 2.19. Підсистеми природно-заповідного фонду

Природні території, що підлягають особливій охороні – це території або акваторії, в межах яких у встановленому порядку обмежується або забороняється їх господарське та інше використання і встановлюється режим особливої охорони в зв'язку з тим, що їх природні комплекси та об'єкти мають особливе природоохоронне, наукове, культурне, естетичне, рекреаційне значення.

Організація охорони таких територій має на меті:

забезпечення сприятливої екологічної обстановки,

збереження унікальних або типових ландшафтів,

охорону рідкісних та зникаючих, реліктових та ендемічних видів рослин і тварин,

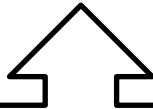
забезпечення необхідних умов для їх відновлення,

забезпечення умов для рекреаційної діяльності населення тощо.

Рис. 2.20. Мета організації охорони природних територій

Об'єкти природно-заповідного фонду України, які використовуються з метою рекреаційної діяльності

Об'єкти природно-заповідного фонду	Акцентовані аспекти визначень категорій
Національні природні парки	..., рекреаційні,... установи..., що створюються..., які мають..., оздоровчу, історико-культурну,... й естетичну цінність
Регіональні ландшафтні парки	... рекреаційні установи..., що створюються з метою..., а також забезпечення умов для організованого відпочинку населення
Пам'ятки природи	... утворення, що мають..., естетичне і пізнавальне значення
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва	... з метою... і використання в естетичних, виховних,... та оздоровчих цілях
Дендрологічні парки	об'єкти, що створюються... для..., культурного, рекреаційного та іншого використання
Ботанічні сади	об'єкти, що створюються з метою..., ведення..., навчальної й освітньої роботи
Зоологічні парки	об'єкти, що створюються з метою організації екологічної освітньо-виховної роботи,...

Із визначень із визначень категорій природно-заповідного фонду України видно, що не всі вони можуть застосовуватись у рекреаційній діяльності, адже лише в деяких із них наявні подібні аспекти.

Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 22.06.2009 затверджено Положення про рекреаційну діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України [2]. Відповідно до цього Положення, до основних напрямів ведення рекреаційної діяльності у межах територій та об'єктів ПЗФ належать такі:

- створення умов для організованого та ефективного туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів та об'єктів;
- забезпечення попиту рекреантів на загальнооздоровчий, культурно-пізнавальний відпочинок, туризм, любительське та спортивне рибальство, полювання тощо;
- обґрунтування і встановлення допустимих антропогенних (рекреаційних) навантажень на території та об'єкти ПЗФ України;
- організація рекламно-видавничої та інформаційної діяльності, екологічної просвіти серед відпочиваючих, туристів у межах територій та об'єктів ПЗФ України; формування у рекреантів та місцевих жителів екологічної культури, дбайливого та гуманного ставлення до національного природного надбання.

Рекреаційна діяльність у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду здійснюється установами ПЗФ, підприємствами, установами та організаціями, яким ці території та об'єкти підпорядковані, із забезпеченням таких умов:

- створення і функціонування рекреаційної інфраструктури на визначених згідно із законодавством територіях та об'єктах ПЗФ України;
- організація та інфраструктурне облаштування туристичних та екскурсійних маршрутів, еколого-освітніх стежок;
- координація діяльності установами ПЗФ суб'єктів рекреаційної діяльності незалежно від форми власності та підпорядкування з огляду на використання природних та історико-культурних ресурсів у межах територій та об'єктів ПЗФ України;
- створення і ведення інформаційного банку даних щодо рекреаційних закладів, які розташовані в межах територій та об'єктів ПЗФ України;
- участь у вітчизняних і міжнародних науково-практичних конференціях, з'їздах, семінарах, присвячених питанням розвитку рекреації;
- вивчення, узагальнення та впровадження вітчизняного і зарубіжного досвіду щодо організації рекреаційної діяльності на природно-заповідних територіях та об'єктах.

Рис. 2.21. Види рекреації

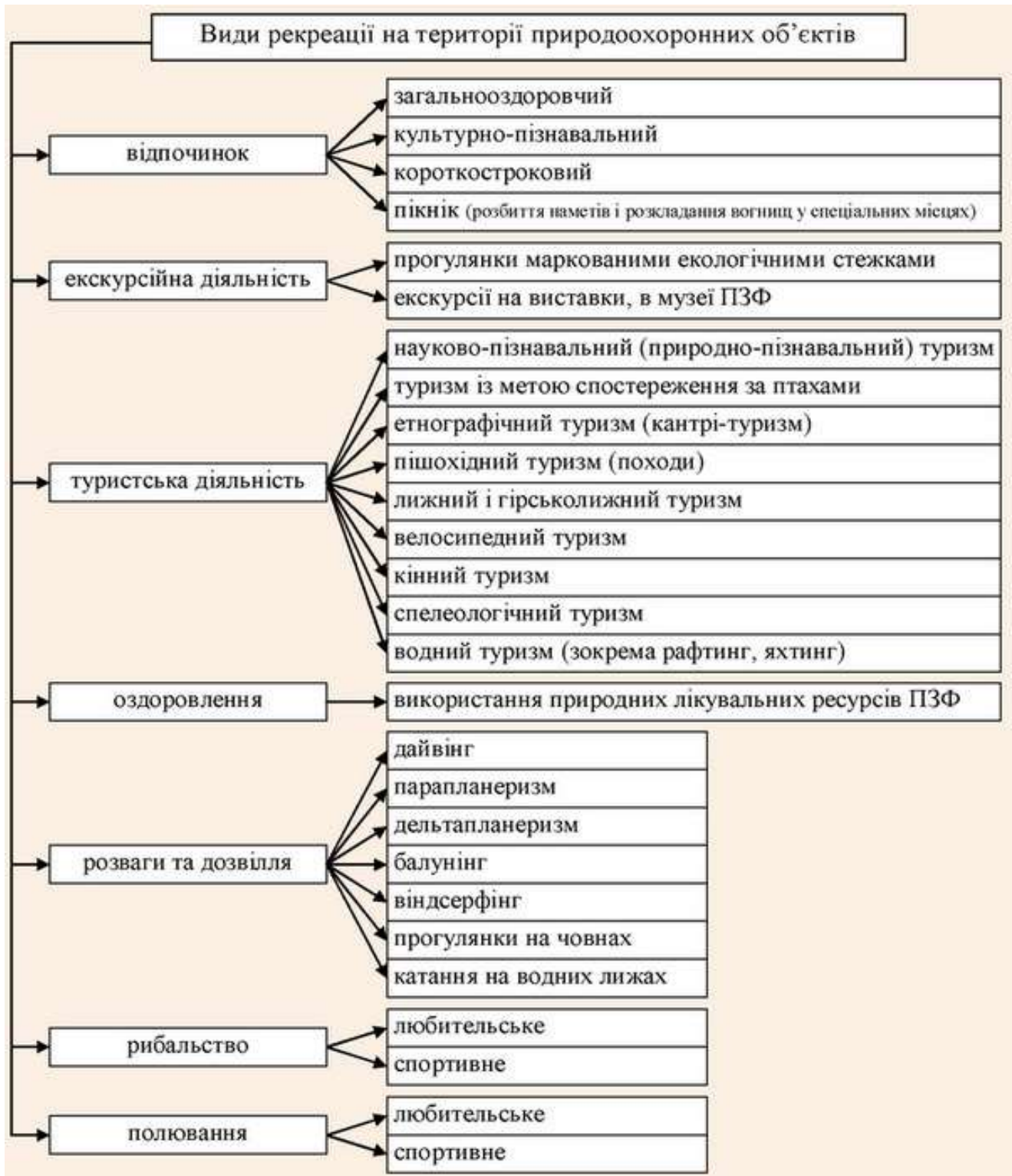

Рис. 2.22. Види рекреаційної діяльності у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду

(В.І. Новикова, 2016) [https://tourlib.net/statti_ukr/novykova4.htm]

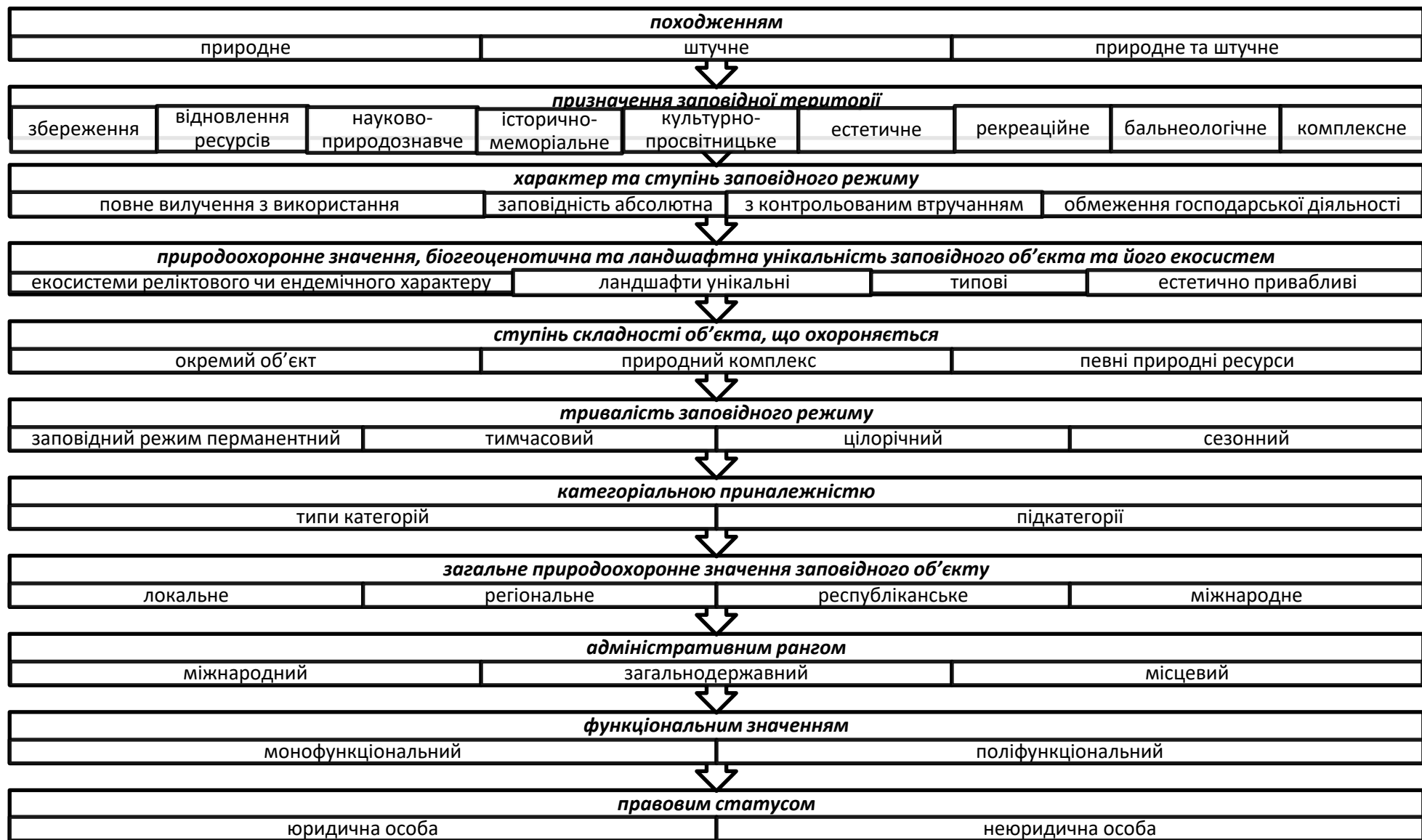

Рис. 2.23. Поділ територій та об'єктів природно-заповідного фонду України

Вперше класифікація заповідних та інших територій України, що охороняються державою, була затверджена в 1972 році. Всі природні об'єкти розподілялися на три класи: великі природні комплекси, окремі природні об'єкти, природні витвори штучного походження. Визначено 5 заповідних категорій: державні заповідники, державні заказники, державні природні парки, пам'ятки природи, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва. До великих природних комплексів відносили три категорії природних об'єктів з повним, частковим та змішаним режимом заповідності: державний заповідник, державний заказник, державний природний парк. У 1978 році до заповідної класифікації було включено ще дві категорії – заказник місцевого значення і заповідне урочище.

Законом України «Про природно-заповідний фонд України» (1992 р.) визначено класифікаційну структуру природнозаповідного фонду України, яка включає в себе одинадцять категорій територій та об'єктів

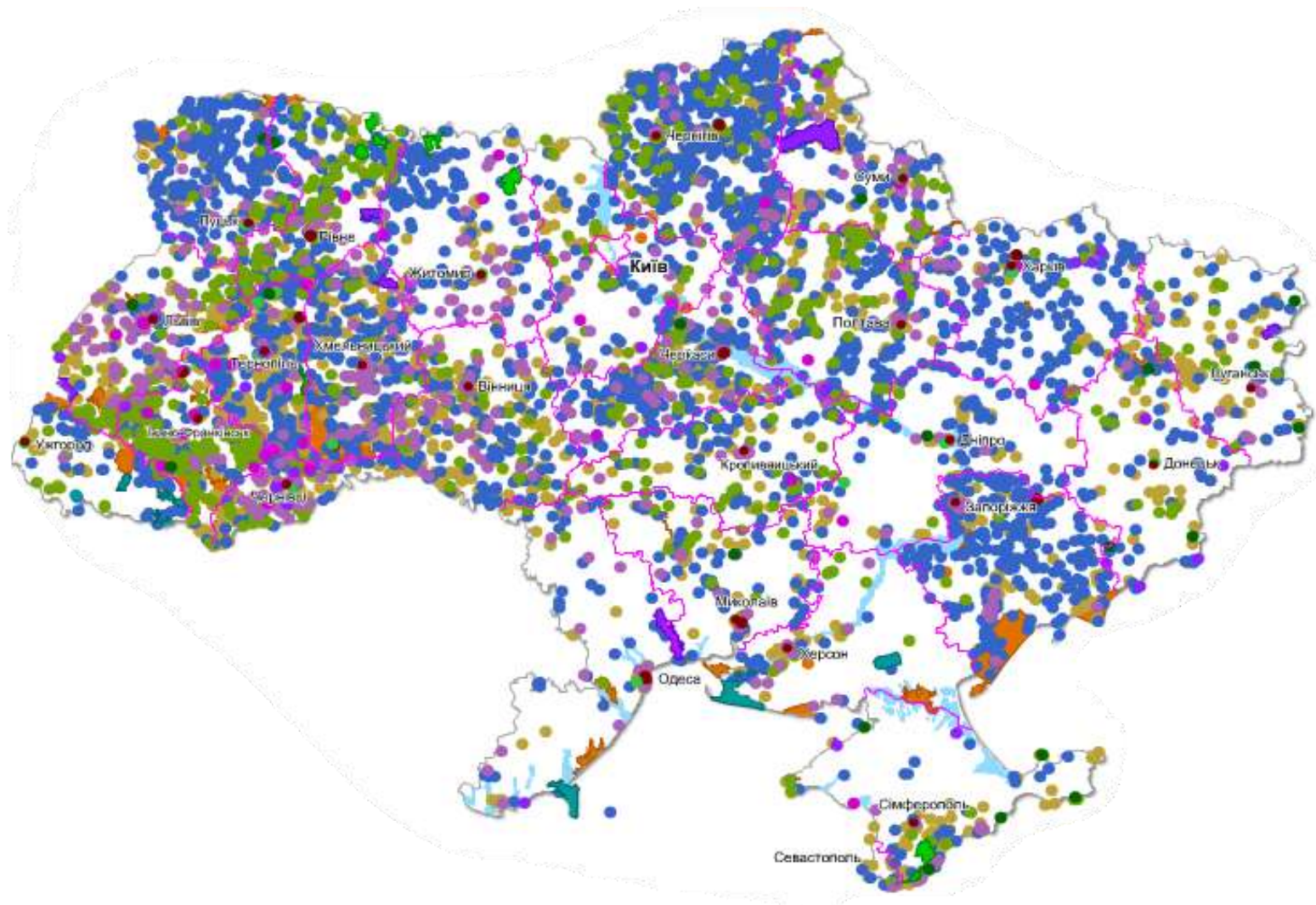
природні території та об'єкти

- 1) природні заповідники
- 2) біосферні заповідники
- 3) національні природні парки
- 4) регіональні ландшафтні парки
- 5) заказники
- 6) пам'ятки природи
- 7) заповідні урочища

штучно створені об'єкти

- 1) ботанічні сади
- 2) дендрологічні парки
- 3) зоологічні парки
- 4) пам'ятки садово-паркового мистецтва

Рис. 2.24. Категорії територій та об'єктів ПЗФ України

	Природні заповідники
	Біосферні заповідники
	Національні природні парки
	Регіональні ландшафтні парки
	Заповідні урочища
	Заказники
	Пам'ятки природи
	Ботанічні сади
	Дендрологічні парки
	Зоологічні парки
	Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва

Рис. 2.25. Природно-заповідний фонд України

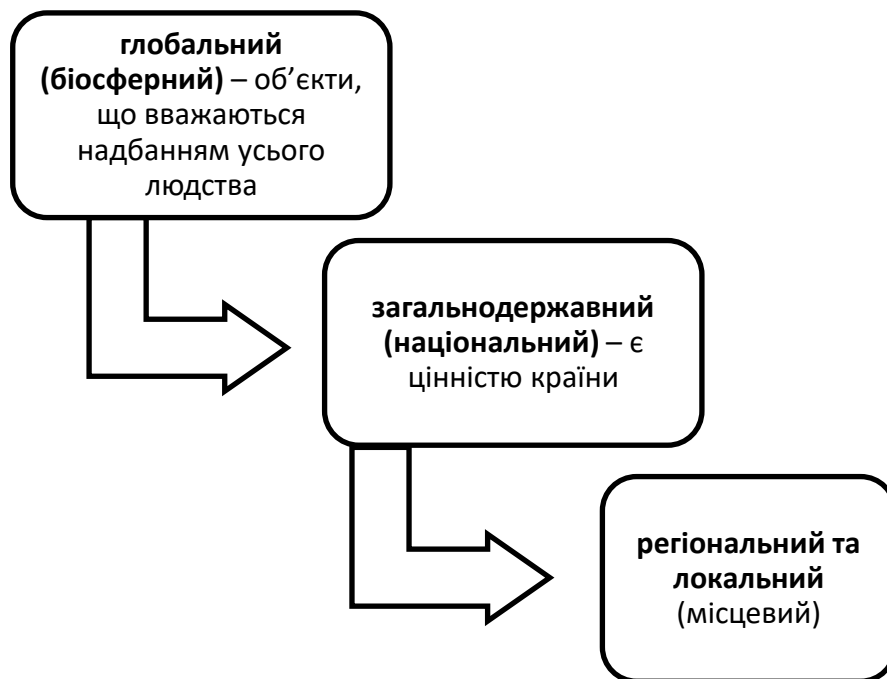

Рис. 2.26. Рівні ієрархії об'єктів охорони природи

Таблиця 2.2.

Кількість об'єктів природно-заповідного фонду (станом на 1.01.2022)

ГЛОБАЛЬНИЙ (БІОСФЕРНИЙ) РІВЕНЬ	ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНИЙ (НАЦІОНАЛЬНИЙ) РІВЕНЬ		РЕГІОНАЛЬНИЙ І ЛОКАЛЬНИЙ (МІСЦЕВИЙ) РІВНІ
<p>Біосферні заповідники (5) Асканія-Нова Чорноморський Карпатський Дунайський Чорнобильський</p>	<p>Природні заповідники (19) Поліський Канівський «Медобори» Український степовий Карадазький ...</p>	<p>Національні природні парки (56) Карпатський Шацький «Синевір» «Подільські Товтри» Голосіївський ...</p>	<p>Заказники (3527) Пам'ятки природи (3538) Заповідні урочища (811) Регіональні ландшафтні парки (81) «Меотида» «Бахчисарай»... Штучно створені природоохоронні об'єкти парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва (556) ботанічні сади (25) дендропарки (44) зоопарки (12)</p>

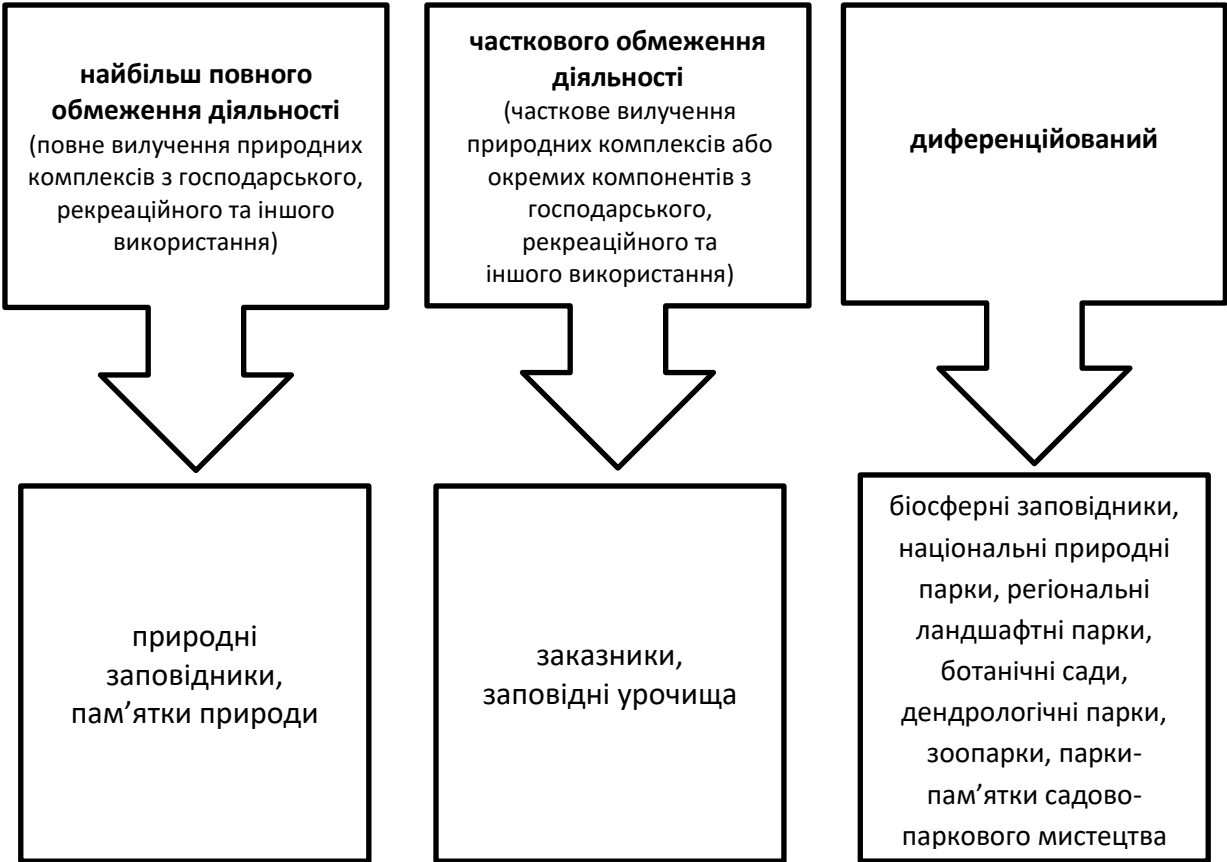
Правовий режим територій та об'єктів природно-заповідного фонду – це сукупність науково обґрунтованих екологічних вимог, норм і правил, які визначають правовий статус, призначення цих територій та об'єктів, характер допустимої діяльності в них, порядок охорони, використання і відтворення їх природних комплексів

Режим територій та об'єктів ПЗФ визначається відповідно до **Закону «Про природно-заповідний фонд України»** з урахуванням їх класифікації та цільового призначення.

Конкретні вимоги до режиму окремих територій та об'єктів ПЗФ у межах, визначених законодавством, можуть встановлюватися положеннями про ці території та об'єкти.

Положення про території та об'єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного значення затверджуються **Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України**, а положення про території та об'єкти ПЗФ місцевого значення – його органами на місцях.

Рис. 2.27. Правовий режим окремих категорій ПЗФ

Рис. 2.28. Режим територій та об'єктів природно-заповідного фонду

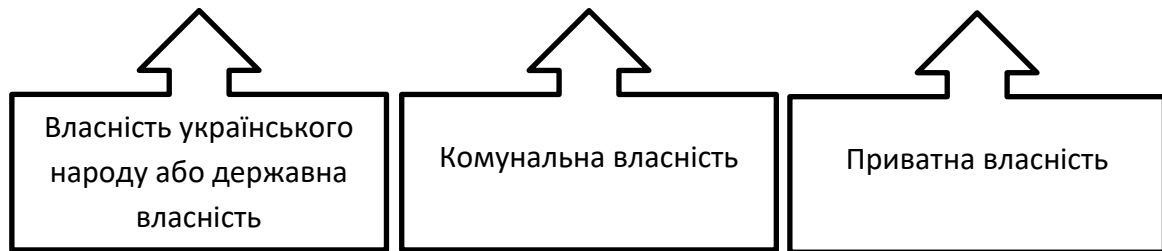
Природні території, що підлягають особливій охороні, утворюють єдину територіальну систему і включають території та об'єкти природно-заповідного фонду, курортні та лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, полезахисні та інші типи територій, що визначаються законодавством України.

Таблиця 2.3.

Форми природних територій, що підлягають особливій охороні

Категорії природних територій, що підлягають особливій охороні	Організаційні форми (типи) природних територій, що підлягають особливій охороні
Території та об'єкти природно-заповідного фонду а) природного типу б) колекційно-паркового типу	Природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, регіональні ландшафтні парки, охоронні зони цих територій Ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва
Природні території, які пов'язані з пам'ятниками історії та культури	Історико-архітектурні та природні музеї-заповідники, природні історичні заповідники, природно-літературні заповідники, природно-археологічні заповідники, пам'ятні парки, в тому числі природно-історичні парки, історико-архітектурні парки, меморіальні парки, а також інші природні території, пов'язані з пам'ятниками історії та культури
Рекреаційні природні території для організованого масового відпочинку і туризму населення	Курортні зони та місцевості, зони відпочинку, туристичні зони та місцевості, зони стаціонарної і нестаціонарної рекреації національних природних та регіональних ландшафтних парків
Охоронні та захисні лісові території	Ліси першої групи, ліси зелених зон навколо населених пунктів і промислових підприємств, ліси першого і другого поясів зон санітарної охорони джерел водопостачання, ліси округів санітарної охорони лікувально-оздоровчих територій, полезахисні та ґрунтозахисні ліси, захисні смуги вздовж залізниць та автомобільних доріг
Водозахисні природні території	Водно-болотні угіддя, прибережні смуги вздовж річок та навколо водойм, водоохоронні зони басейнів річок, зони санітарної охорони водних джерел, санітарно-захисні зони очисних споруд, інші санітарно-захисні природні території
Ресурсно-промислові території	Мисливські та лісомисливські господарства, сільськогосподарські землі екстенсивного використання (пасовища, сіножаті тощо)
Природні території з особливим статусом	Радіоактивно забруднені землі, що не використовуються та підлягають особливій охороні

Форми власності на території та об'єкти природно-заповідного фонду визначаються відповідно до **Земельного Кодексу України та Закону «Про природно-заповідний фонд України»**

АЛЕ!

Відповідно до Закону «Про природно-заповідний фонд України»

1) території природних заповідників, заповідні зони біосферних заповідників, землі та інші природні ресурси, надані національним природним паркам, є власністю українського народу, тобто не підлягають приватизації та передачі в комунальну власність;

2) регіональні ландшафтні парки, зони – буферна, антропогенних ландшафтів, регульованого заповідного режиму – біосферних заповідників, землі та інші природні ресурси, включені до складу, але не надані національним природним паркам, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, ботанічні сади, дендрологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва можуть перебувати як у власності українського народу, так і в комунальній або приватній власності;

3) ботанічні сади, дендрологічні парки та зоопарки, створені до прийняття цього закону (тобто до 16 червня 1992 року), не підлягають приватизації.

Відповідно до вимог Земельного Кодексу України, землі державної власності, зайняті під об'єктами природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, не підлягають переданню ні в приватну, ні в комунальну власність. При цьому не передаються у приватну власність землі державної власності з розташованими на них об'єктами природно-заповідного фонду як загальнодержавного, так і місцевого значення.

У разі зміни форм власності на землю, на якій знаходяться заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, парки–пам'ятки садово-паркового мистецтва, землевласники зобов'язані забезпечувати режим їх охорони і збереження з відповідною перереєстрацією охоронного зобов'язання

Рис. 2.29. Форми власності на території та об'єкти природно-заповідного фонду

Структура природно-заповідного фонду згідно з класифікацією, прийнятою в Законі України «Про природно-заповідний фонд України» складається з:

- об'єктів загальнодержавного (тобто підпорядковуватися державі через Уряд – Кабінет Міністрів, Верховна Рада, адміністрація Президента);

- об'єктів місцевого (тобто підпорядковуватися органам місцевого самоврядування - обласним радам та їх виконавчим органам).

Рис. 2.30. Структура природно-заповідного фонду

Рівень охоронного режиму визначається екологічною, науковою, історико-культурною цінністю об'єктів

Залежно від рівня охоронного режиму розрізняють території та об'єкти ПЗФ

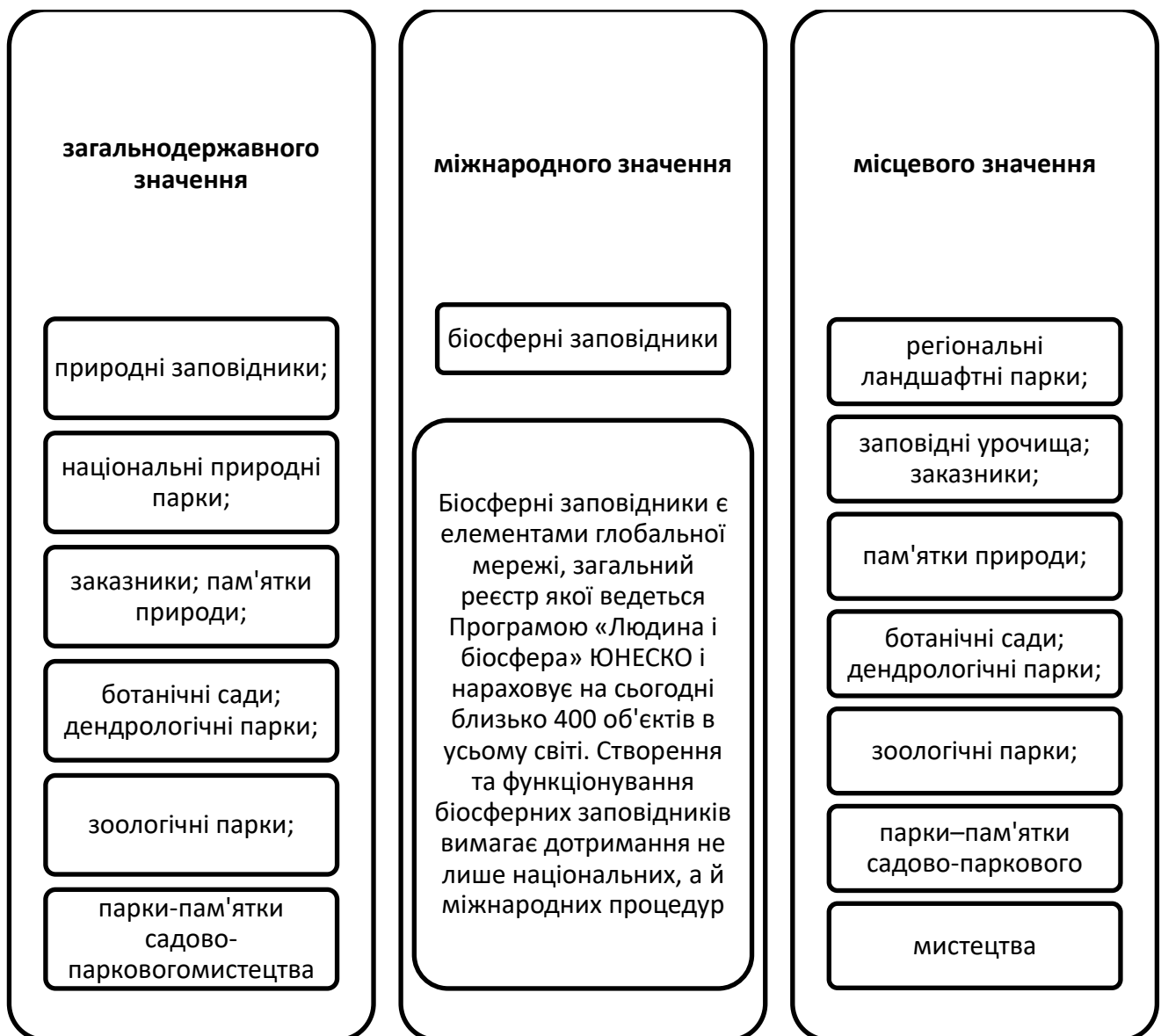
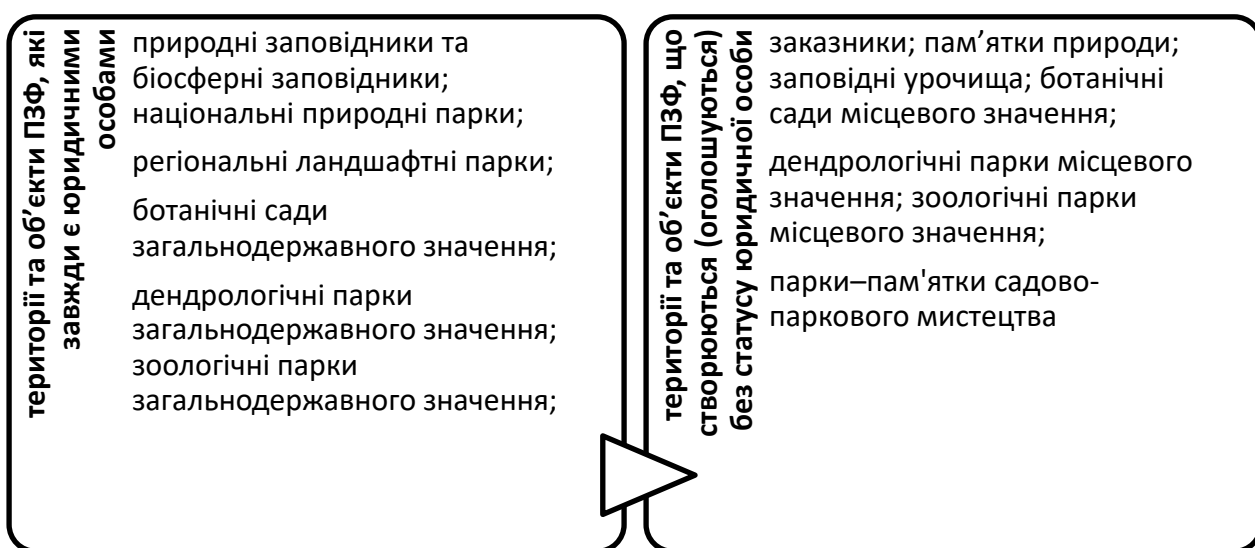

Рис. 2.31. Рівні охоронного режиму ПЗФ

Залежно від правового режиму охорони розрізняють території та об'єкти природно-заповідного фонду

Рис. 2.32. Класифікація територій ПЗФ залежно від правового режиму охорони

Рис. 2.33. Класифікація територій ПЗФ за юридичним статусом

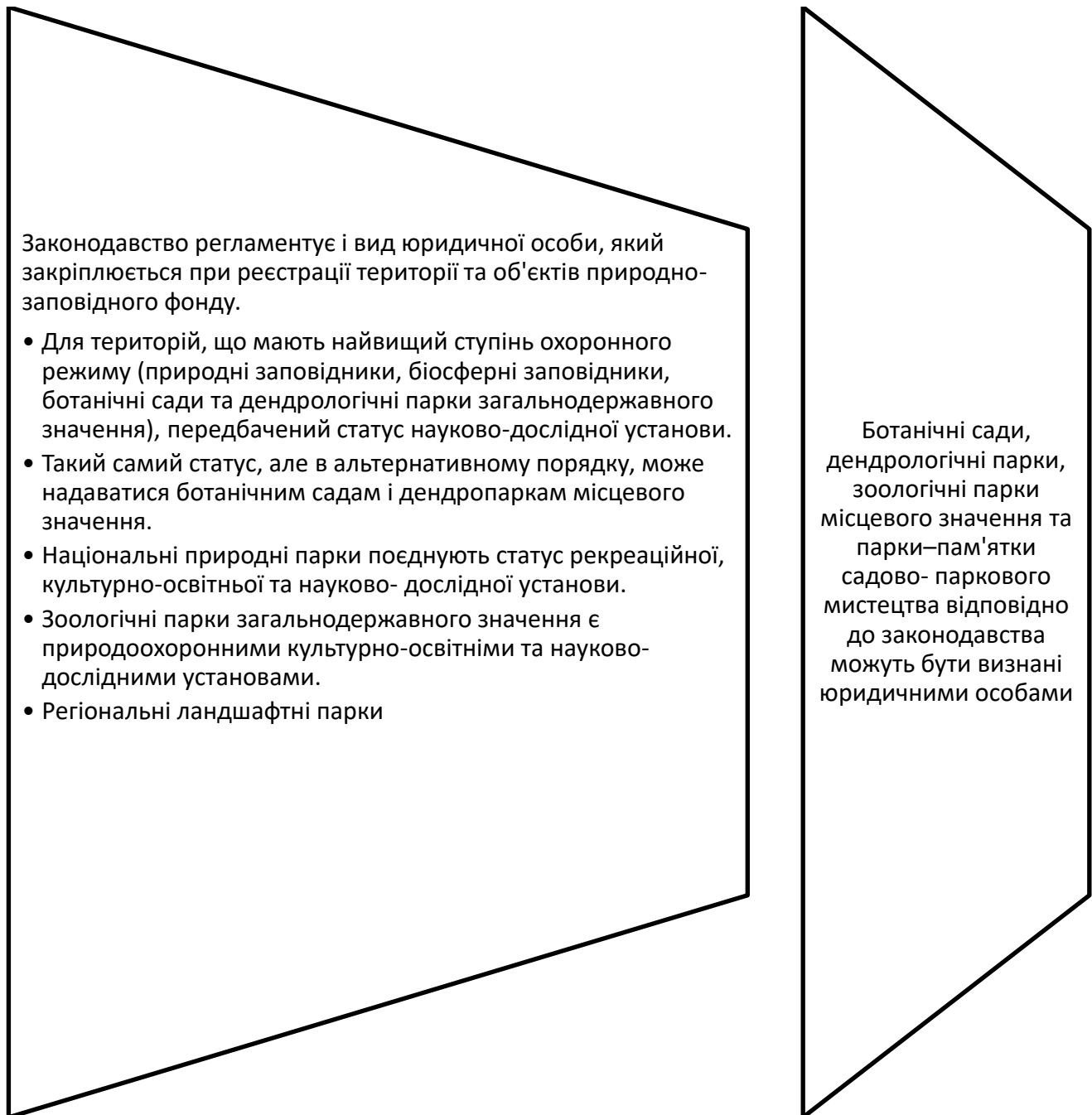

Рис. 2.34. Види юридичної особи, при реєстрації території та об'єктів ПЗФ

Території та об'єкти природно-заповідного фонду України

До складу природно-заповідного фонду України на 1.01.2023 року входять 8663 територій та об'єктів загальною площею близько 4,5 млн. га, що становить 6,8 % від території України.

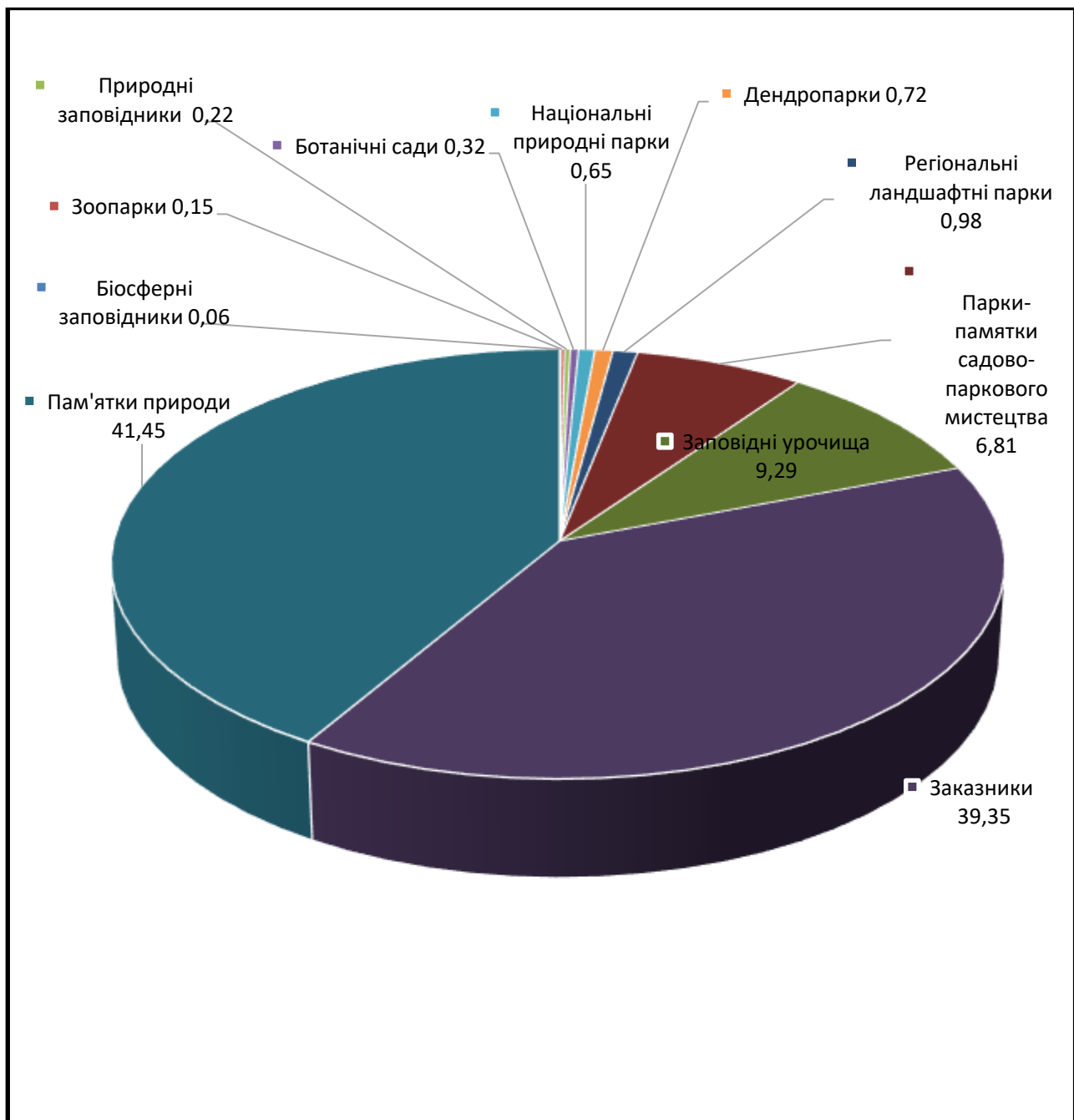

Рис. 2.35. Кількість територій та об'єктів ПЗФ України за категоріями (у %)

Контрольні запитання

1. Яка класифікація територій та об'єктів ПЗФ прийнята в Україні?
2. За яким принципом території та об'єкти ПЗФ відносяться до певних категорій?
3. Назвіть основні характерні риси та відмінності окремих категорій ПЗФ.
4. Які виділяють категорії природних територій, що підлягають особливій охороні.
5. За юридичним статусом розрізняють території та об'єкти природно-заповідного фонду.

Тестові завдання

1. Класифікаційна схема природно -заповідного фонду України охоплює:

1. природні території та об'єкти
2. природні і штучні території та об'єкти
3. штучні території та об'єкти
4. напівприродні території та об'єкти

2. В структуру системи природно -заповідних територій України не включається:

1. біосферний заповідник
2. заповідне урочище
3. екологічний коридор
4. заказник

3. Рекреаційна сфера розвитку природно-заповідної справи є головною в:

1. національних природних парках
2. біосферних заповідниках
3. заказниках
4. регіональних ландшафтних парках

4. Всі природно-заповідні території належать до:

1. 5 категорій
2. 7 категорій
3. 9 категорій
4. 11 категорій

5. Якого виду репрезентативності природно -заповідних територій не існує?

1. біологічної
2. географічної
3. геосозологічної
4. соціологічної

Тема 3. ПРИРОДНІ ОБ'ЄКТИ ПЗФ

3.1. Природні заповідники

Природні заповідники – природоохоронні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних для даної ландшафтної зони природних комплексів з усією сукупністю їх компонентів, вивчення природних процесів і явищ, що відбуваються в них, розробки наукових засад охорони навколишнього природного середовища, ефективного використання природних ресурсів та екологічної безпеки.

Природні заповідники організують на територіях, які мають виняткове (міжнародне та національне) природоохоронне та наукове значення.

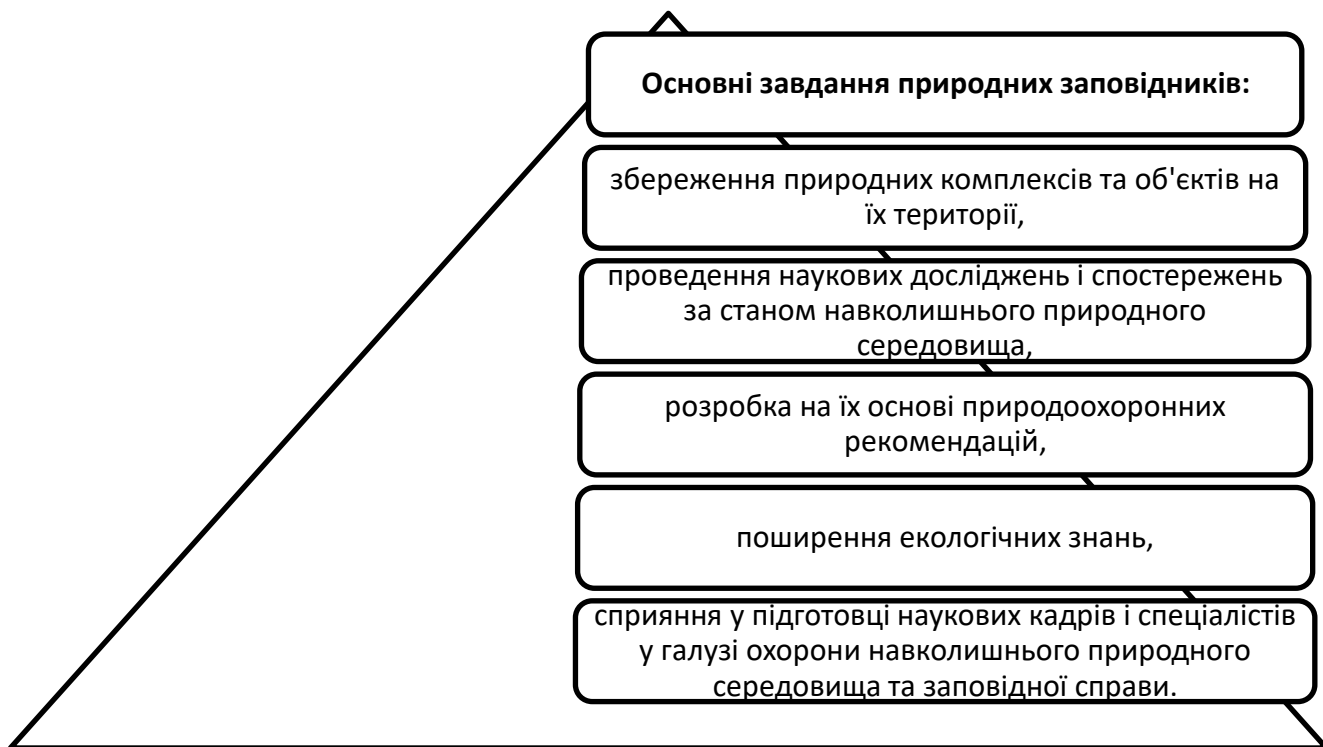
Це значення визначається тим, що на даній території широко поширені місця зростання та проживання раритетних видів рослин і тварин (тобто, найбільш цінних і рідкісних видів, для яких загроза їх втрати є дуже високою, це, переважно, види, занесені до Червоної книги України).

Для того, щоб заповідник міг виконувати свої функції та завдання, його територія має відповідати певним вимогам.

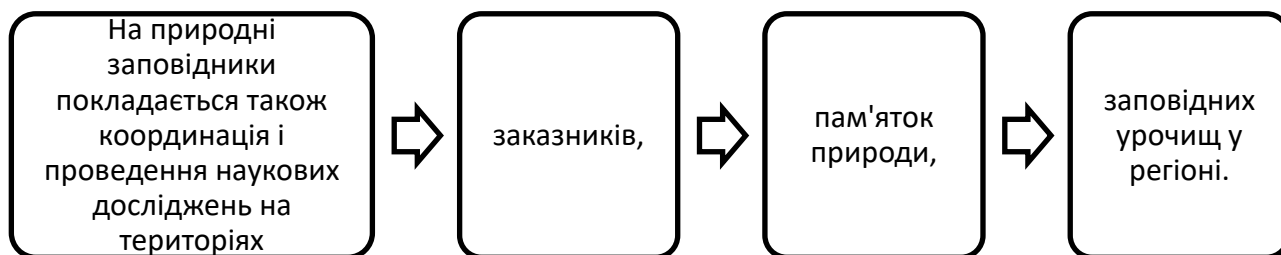
Ідеальними для створення природних заповідників є незачеплені антропогенним впливом, унікальні за наукоприродничим значенням природно-територіальні комплекси. Такі комплекси розглядаються як еталони природи. Однак, у зв'язку з глобальними масштабами впливу людства на природу Землі, таких первісно природних територій на сьогодні фактично не залишилось. Тому, на практиці, в заповідниках зберігаються екосистеми, які зазнали певних змін.

Територія природного заповідника має відзначатися репрезентативністю, тобто бути типовою для певного регіону за геологічною, геоморфологічною будовою, ґрунтовим покривом і відображати основні флористичні, фауністичні риси певних регіонів.

Рис. 3.1. Вимоги до створення природних заповідників

Рис. 3.2. Завдання природних заповідників

Рис. 3.3. Координація і проведення наукових досліджень

Рис. 3.4. Мета створення природних заповідників

а саме:

будівництво споруд, шляхів, лінійних та інших об'єктів транспорту і зв'язку, не пов'язаних з діяльністю природних заповідників

розведення вогнищ, влаштування місць відпочинку населення

стоянка транспорту, а також проїзд і прохід сторонніх осіб, прогін свійських тварин, пересування механічних транспортних засобів, за винятком шляхів загального користування

лісосплав

проліт літаків та вертольотів нижче 2 км над землею, подолання літаками звукового бар'єру (300 - 400 м/с) над територією заповідника та інші види штучного шумового впливу, що перевищують установлені нормативи

геологорозвідувальні роботи, розробка корисних копалин

порушення ґрунтового покриву та гідрологічного і гідрохімічного режимів, руйнування геологічних відслонень

застосування хімічних засобів

усі види лісокористування, а також заготівля кормових трав, лікарських та інших рослин, квітів, насіння. очерету

випасання худоби

вилов і знищення диких тварин, порушення умов їх оселення, гніздування

інші види користування рослинним і тваринним світом, що призводять до порушення природних комплексів

мисливство, рибальство

інтродукція нових видів тварин і рослин

проведення заходів з метою збільшення чисельності окремих видів тварин понад допустиму науково обґрунтовану ємкість угідь;

збирання колекційних та інших матеріалів, за винятком матеріалів, необхідних для виконання наукових досліджень

Рис. 3.5. Вимоги щодо охорони природних комплексів та об'єктів природних заповідників

Ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами **повністю вилучаються з господарського використання** і надаються заповідникам у порядку, встановленому цим Законом та іншими актами законодавства України.

Заповідники є найбільш послідовними установами по охороні природи.

Їх діяльність офіційно підтримується законом і суспільством, тут практично не експлуатуються природні ресурси, і здійснюється охорона природних комплексів, спеціально виділених державою.

Збереження природних комплексів здійснюється на основі досліджень і моніторингу.

Отримані дані використовуються в еколого-просвітницькій роботі, що значно розширює поле діяльності колективів заповідників, не дозволяючи замикатися на власних проблемах.

Рис. 3.6. Функціонування природних заповідників

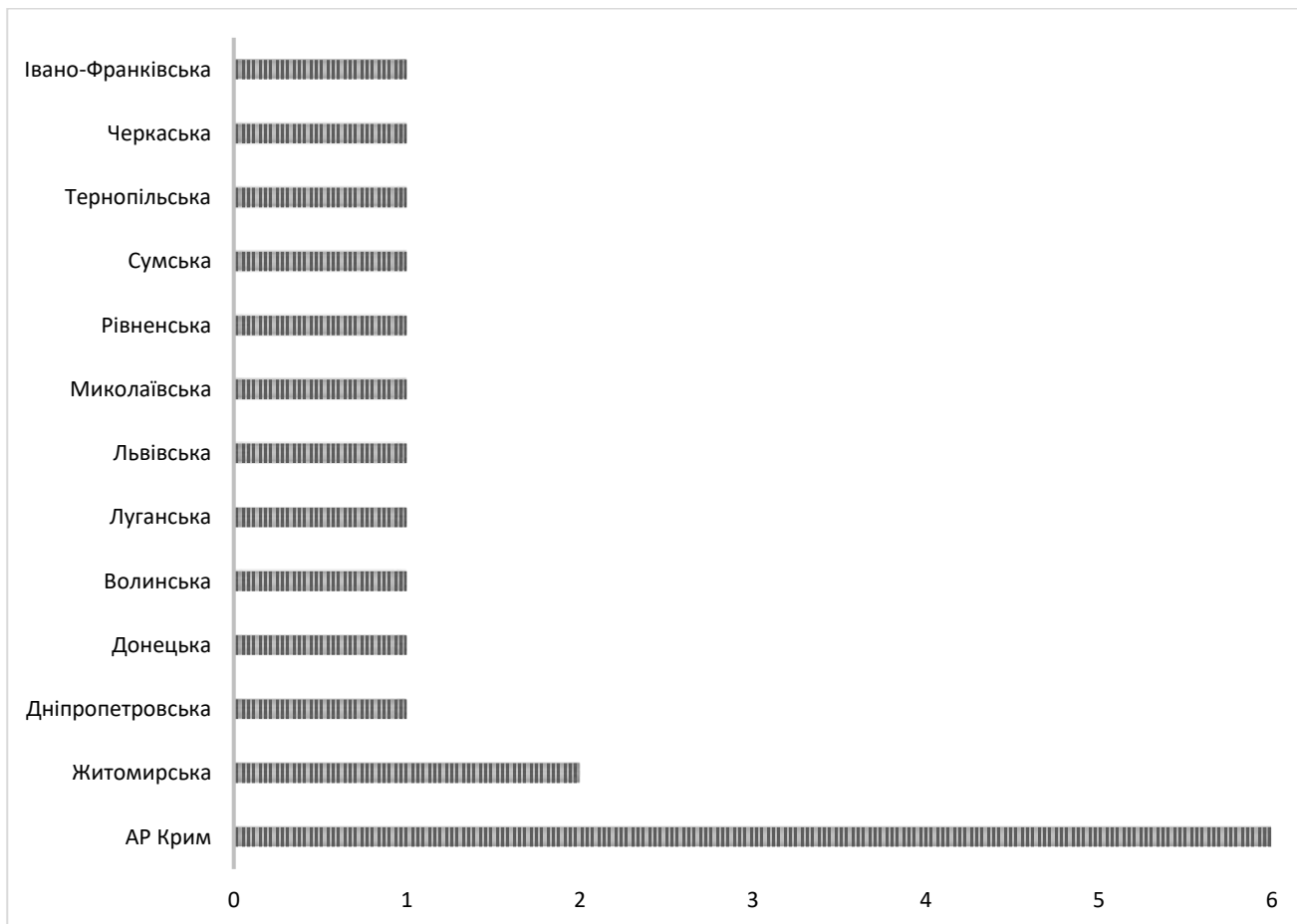
Рис. 3.7. Кількість природних заповідників в Україні

Таблиця 3.1.

Природні заповідники

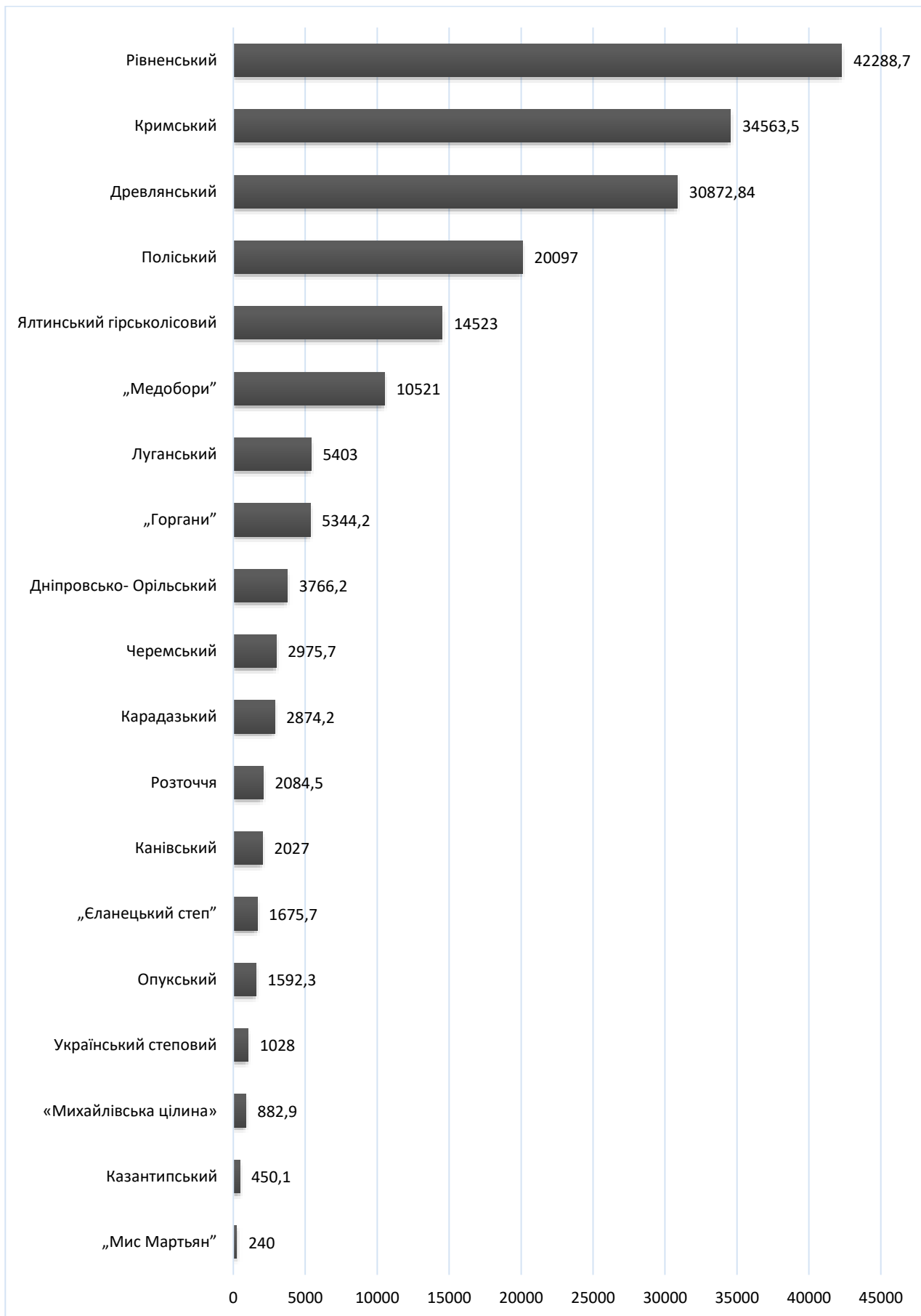
№ п/п	Назва	Рік створення	Місце розташування	Площа, га	Об'єкт охорони
1	Кримський Лебедині острови	1923 1949	АР Крим	34563,5 9612,0	Дубові, букові й кримськососнові ліси, реліктові угруповання тиса ягідного, ялівцю високого, місця оселення водоплавних і водно-болотних птахів
2	Канівський	1923	Черкаська область	2027	Типові середньодніпровські ландшафти лісостепу
3	Український степовий Хомутівський Степ Кам'яні могили Крейдяна флора	1925 1925 1988	Донецька Запорізька/ Донецька Донецька	1028,0 304,0 / 100 1134,0	Цілинні різнотравно-типчакково-ковилкові степи, лісова і наскельна рослинність, центрендемичної флори
4	Луганський Стрільцівський степ Станично-Луганський Провальський Степ	1936 1968 1975	Луганська область	5403 494,0 494,0 587,5	Цілинні різнотравно-ковилкові, типчакково-ковилкові степи, заплавні та байрачні ліси
5	Поліський	1968	Житомирська область	20097	Типові борові ліси, сфагнові і осоково-сфагнові болота
6	„Мис Мартъян”	1973	АР Крим	240	Реліктовий ялівцево-сунічний ліс і тваринний світ, еталон взаємодії моря і суходолу
7	Ялтинський гірськолісовий	1973	АР Крим	14523	Високоялівцеві, скельнодубові, пухнастодубові, букові, грабово-букові, кримськососнові ліси
8	Карадазький	1979	АР Крим	2874,2	Єдиний у Європі масив юрського періоду з типовими рисами вулканічної діяльності, є природним мінералогічним музеєм та заг. еталоном прир. комплексів, сформованих під впливом контин. і середземноморського клімату
9	Розточчя	1984	Львівська область	2084,5	Унікальне поєднання природних комплексів західноукраїнської лісостепової провінції

№ п/п	Назва	Рік створення	Місце розташування	Площа, га	Об'єкт охорони
10	Дніпровсько-Орільський	1990	Дніпропетровська область	3766,2	Осокорові, вербові заплавні та соснові ліси, лучна, водна та прибережно-водна рослинність
11	„Медобори”	1990	Тернопільська область	10521	Грабово-букові, ясеневодубово-грабові, грабово-букові, букові, дубові та грабові ліси
12	„Єланецький степ”	1996	Миколаївська область	1675,7	Цілинні типчакові, типчаково-ковилі і чагарникові степи та петрофітно-степові угруповання
13	„Горгани”	1996	Івано-Франківська область	5344,2	Буково-ялицево-смерекові, ялицево-смерекові, смерекові та кедрово-смерекові праліси
14	Казантипський	1998	АР Крим	450,1	Цілинні ковилі, петрофітні та лучні степи, чагарникові гідрофільні угруповання, галофітні фітоценози прибережної смуги та зарості морських водоростей
15	Опукський	1998	АР Крим	1592,3	Типчаково-ковилі степові та солончакові ландшафти, унікальні чагарникові угруповання, скельні види рослин і тварин
16	Рівненський	1999,	Рівненська область	42288,7	Мезотрофні осоково-сфагнові болота, заболочені березові і вільхові ліси, прибережно-водна і водна рослинність, а на суходолах – соснові ліси
17	Черемський	2001	Волинська область	2975,7	Мало порушені антропогенною діяльністю суцільні лісові масиви з унікальним еумезотрофним осоково-сфагновим болотом Черемське
18	Древлянський	2009	Житомирська область	30872,84	Типові та унікальні лісові і водно-болотні природні комплекси Українського Полісся
19	«Михайлівська цілина»	2009	Сумська область	882,9	Єдина в Україні заповідна ділянка лучного степу в зоні Лісостепу

Рис. 3.8. Кількість природних заповідників за адміністративними областями

Категорія природні заповідники відсутні на територіях 12 областей: Вінницька, Закарпатська, Запорізька, Київська, Кіровоградська, Одеська, Полтавська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Чернівецька, Чернігівська

Рис. 3.9. Площа природних заповідників України

Рис. 3.10. Природні заповідники на карті України [<https://pzf.land.kiev.ua/>]

ЛЕГЕНДА ДО КАРТИ

1

Природний заповідник «Горґани»

11

Природний заповідник «Михайлівська цілина»

2

Дніпровсько-Орільський природний заповідник

12

Природний заповідник «Мис Март'ян»

3

Древлянський природний заповідник

13

Опукський природний заповідник

4

Природний заповідник «Єланецький степ»

14

Поліський природний заповідник

5

Казантипський природний заповідник

15

Природний заповідник «Розточчя»

6

Канівський природний заповідник

16

Рівненський природний заповідник

7

Карадазький природний заповідник

17

Український степовий природний заповідник
Філії: «Хомутовський степ», «Кам'яні могили», «Крейдяна флора»

8

Кримський природний заповідник
Філії: «Лебедині острови»

18

Черемський природний заповідник

9

Луганський природний заповідник
Філії: Станично-Луганський заповідник, «Провальський степ», «Стрільцівський степ»

19

Ялтинський гірсько-лісовий природний заповідник

10

Природний заповідник «Медобори»

Контрольні запитання

1. Вимоги щодо охорони природних комплексів та об'єктів природних заповідників
2. Який природний заповідник є найбільшим за площею в Україні (зробіть його коротку характеристику).
3. Яка основна мета створення природних заповідників?

Тестові завдання

1. При створенні природних заповідників ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами вилучаються з господарського використання і надаються юридичним особам:

1. в постійне користування;
2. надається в оренду;
3. в тимчасове користування;
4. в тимчасове користування строком до 5 років.

2. Рівненський, Горгани, Мис Мартьян, Ялтинський гірсько-лісовий – це території природно-заповідного фонду України, які належать до:

1. національних природних парків;
2. регіональних ландшафтних парків;
3. біосферних заповідників;
4. природних заповідників.

3. Які об'єкти з перерахованих відносяться до Природних заповідників

1. «Горгани»
2. Синевир
3. Подільські Товри
4. "Меотида"

4. Який є найстаріший природний заповідник України?

1. Карпатський природний заповідник
2. Канівський природний заповідник
3. Чорноморський природний заповідник
4. Асканія-Нова

5. Скільки природних заповідників є в Україні станом на 2023 рік?

1. 10
2. 15
3. 19
4. 23

6. Який природний заповідник України відомий своїми залишками реліктових лісів?

- 1 Канівський природний заповідник
- 2 Поліський природний заповідник
- 3 Медобори
- 4 Український степовий заповідник

3.2. Біосферні заповідники

Мета створення, унікальність та значення для людства біосферних заповідників

Біосферні заповідники – це природоохоронні, науково-дослідні установи міжнародного значення, що створюються з метою збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери, здійснення фонових екологічного моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів

Рис. 3.11. Історія створення біосферних заповідників

Біосферні заповідники - це значні за площею природно-територіальні комплекси, що включають типові та рідкісні для певних регіонів наземні, прибережні та морські екосистеми, охорона яких забезпечена у законодавчому порядку державою.

Біосферні заповідники – це категорія територіальної охорони природи, яка була обгрунтована МАВ ЮНЕСКО та МСОП в 1972 р. Завдяки багатофункціональному та міжнародному значенню вони набули широкої популярності.

Згідно міжнародної номенклатура біосферні заповідники називаються біосферними резерватами (biosphere reserves), що відповідає їх концепції, оскільки біосферні заповідники включають не лише природні, але й господарські екосистеми, вони не відповідають класичним заповідникам.

Рішення про створення усіх категорій територій та об'єктів ПЗФ України загальнодержавного значення приймається Президентом України, однак щодо біосферних заповідників воно вимагає також додержання вимог міжнародних договорів та міжнародних програм, учасником яких є Україна (чч. 1, 2 ст. 53 Закону України «Про ПЗФ України»). Для визнання заповідника біосферним, крім рішення відповідних державних органів, необхідне ще й рішення ЮНЕСКО, яке оформляється у вигляді спеціального сертифікату. Це пов'язано з тим, що біосферні заповідники включаються до глобальної мережі біосферних заповідників, яка функціонує під егідою ООН.

Рис. 3.12. Будова біосферного заповідника

Біосферні заповідники створюються на базі:

Рис. 3.13. Створення біосферних заповідників

Ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами **повністю вилучаються** з господарського використання і надаються заповідникам у порядку, встановленому Законом "Про природно-заповідний фонд України" та іншими актами законодавства України

Згідно з екологічною стратегією, схваленою на Севільській конференції біосферних заповідників (1995), вони повинні виконувати такі функції:

1. резерватну, тобто сприяти збереженню біологічного, екосистемного і ландшафтного різноманіття;
2. логістичну (наукову) - здійснення наукових досліджень за ходом природних і антропогенних процесів, за функціонуванням екосистем, організація моніторингу;
3. функцію підтримання сталого розвитку екологічного, економічного, культурного;
4. екодидактичну та екоосвітню - сприяти екологічній освіті та екологічному вихованню населення.

Рис. 3.14. Основні функції біосферних заповідників

Основні завдання біосферних заповідників:

Перед біосферними заповідниками стоять важливі наукові завдання фундаментального та прикладного характеру: **екологічні, економічні та соціальні**.

До екологічних завдань відносяться:

- збереження біологічного та ландшафтного різноманіття,
- моніторинг за природними процесами й антропогенними впливами.

Економічні завдання полягають

- у розробці екологічно обґрунтованих методів господарювання на основі прогресивних технологій, що підвищують ефективність використання природних ресурсів при мінімальному порушенні природного середовища. Наприклад, у степовій зоні такі завдання стосуються збереження гумусу у ґрунтах, запобігання їх вторинному засоленню, осолонцювання, підтоплення, захисту від вітрової ерозії. Для ландшафтів широколистянолісової зони – це підвищення біологічної стійкості та продуктивності лісових екосистем.
- Поліпшення їх водоохоронних та ґрунтозахисних функцій, сприяння природному відновленню.

Соціальні завдання полягають

- у збереженні культурних та історичних цінностей та культурної спадщини регіону в цілому,
- сприянні екологічній освіті та екологічному вихованню широких мас населення, підвищенню кваліфікації фахівців різних галузей охорони природи.

Таблиця 3.2

Біосферні заповідники

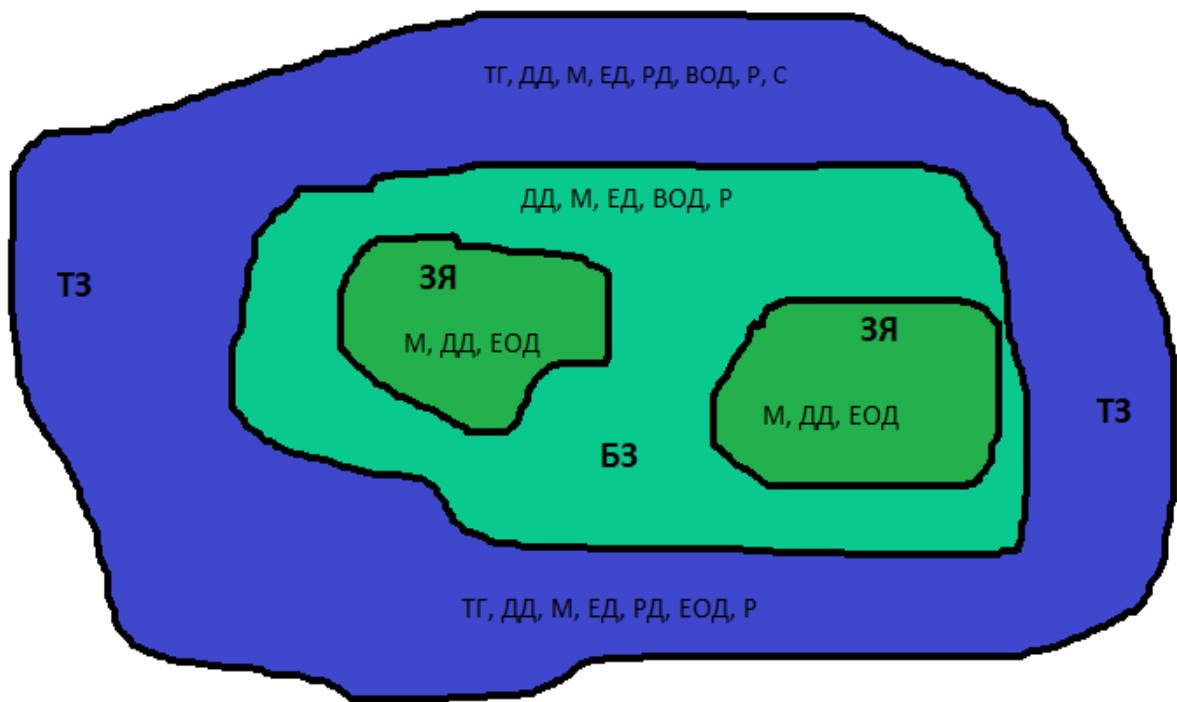
№	Назва	Розташування	Підпорядкування	Рік створення	Загальна площа, га
1	Асканія Нова	Херсонська обл.	УААН	1985	33307,6
2	Чорноморський	Херсонська та Миколаївська обл.	НАН України	1985	89129,0
3	Карпатський	Закарпатська обл.	МінОНПС	1993	53630,0
4	Дунайський	Одеська обл.	НАНУ	1998	50252,9
5	Чорнобильський радіаційно-екологічний	Київська обл.	Державне агентство України з управління зоною відчуження	2016	226964,7

Рис. 3.15. Функціональне зонування території

<p>При визначенні в природі зонування біосферних заповідників слід враховувати критерії науково- природничого, ландшафтно-екологічного та соціально-економічного характеру.</p>		
<p>Важливіші науково-природничі критерії такі: стан натуральності лісових, лучних або водних екосистем, їх наукове і природоохоронне значення; біогеографічна оцінка ландшафтів (флористична, фауністична, фітоценотична).</p>	<p>Головні ландшафтно-екологічні критерії - оригінальність та типовість екосистем і ландшафтів для певного регіону; характер антропогенних змін і потенціальні можливості відтворення натурального стану.</p>	<p>До критеріїв соціально-економічного характеру належать: господарське значення екосистем; рекреаційний потенціал та туристичне значення ландшафтів; культурна спадщина на території БЗ та потреба її збереження. Модель екофункціонального зонування показана на рисунку.</p>

Рис. 3.16. Критерії зонування біосферних заповідників

Умовні позначення:

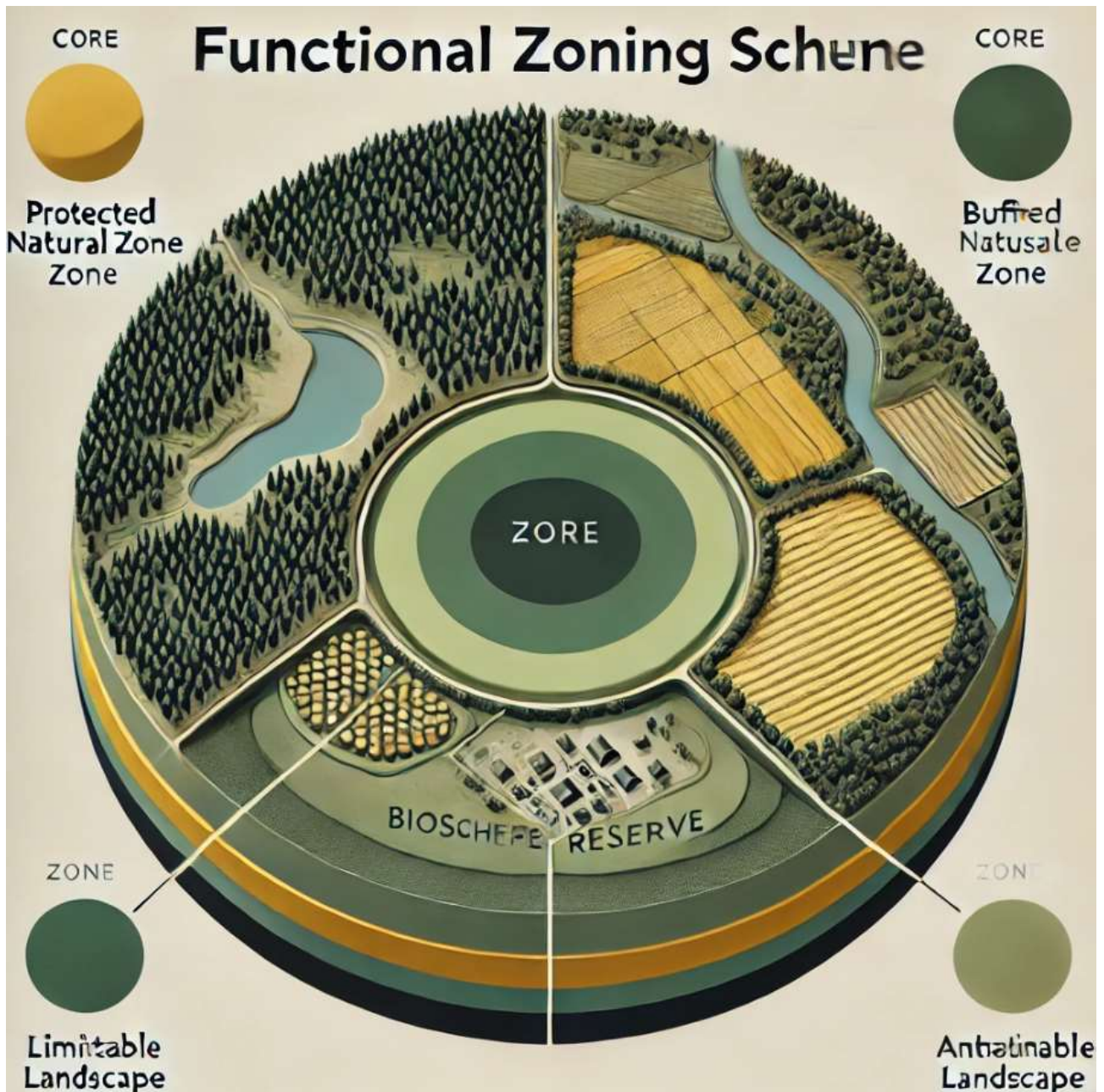
ЗЯ - заповідне ядро; БЗ - буферна зона, ТЗ - транзитна зона; ТГ традиційні форми господарювання; ДД - дослідна ділянка; М – моніторинг; ЕД експериментальні ділянки; РД - реабілітаційні ділянки; ЕОД – екологоосвітня ділянка; Р - рекреація, С - спорт.

Рис. 3.17. Схема екофункціонального зонування біосферного заповідника.

Таблиця 3.3

Стан натуральності та диференційоване екофункціональне призначення різних зон біосферного резервату

Назва та шифр	Характер натуральності екосистем	Роль у збереженні біорізноманіття	Екофункціональне призначення		Режим господарювання	Режим охорони
			пріоритетне	потенційне		
Заповідне ядро	Первинні, не порушені антропогенним впливом	Висока	Забезпечення абсолютної охорони, наукове, підтримання стабільного розвитку	База для наукових досліджень без порушення природного стану, а також моніторингу; екоєдукація	Господарювання заборонено	Абсолютна
Буферна зона	Частково змінені, здатні до відновлення первинного стану спонтанно або за допомогою людини	Середня	Захисне для зони А, відновлення природної структури екосистем, сприяння стабільному розвитку, економічне	Науково-дослідне, експериментальне, екоєдукаційне, рекреаційне, екотуристичне, спортивне	Відтворення природних екосистем	Диференційована
Транзитна зона	Денатуралізовані, мають господарське призначення	Незначна	Економічне: сільсько-лісо- та водогосподарське, сприяння стабільному розвитку	Збереження культурних цінностей, рекреаційне, екоєдукаційне, текодидактичне	Екологічно обґрунтоване традиційне господарювання	Регульована

Умовні позначення:

Заповідна зона – Core Area (темно-зелений) повністю захищена від будь-якої людської діяльності.

Буферна зона – Buffer Zone (світло-зелений) дозволяється обмежена і контрольована діяльність

Зона антропогенних ландшафтів – Transition Zone або **Anthropogenic Landscape Zone** (жовтий/коричневий) зона, де розташовані людські поселення, сільське господарство та інші види господарської діяльності.

Рис. 3.18. Модель функціонального зонування території біосферного заповідника [ШІ]

<p>Заповідна зона</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ створюється з метою довічного зберігання екосистем в абсолютно заповідному та регульовано заповідному режимах; ➤ включає території, призначені для збереження і відновлення найбільш цінних природних і мінімально порушених антропогенними факторами природних комплексів, генофонду рослинного і тваринного світу. 	
<p><i>Абсолютно заповідний режим</i> застосовується для екосистем, які не потребують втручання і можуть самостійно розвиватися в недоторканому стані</p>	<p><i>Регульовано заповідний режим</i> застосовується для екосистем, в яких при абсолютно заповідному режимі відбуваються небажані негативні природні або антропогенні зміни, що призводять до деградації заповідних екосистем чи їх компонентів</p>
<p>- Залежно від необхідності застосування зазначених вище видів заповідного режиму на основі наукового обґрунтування зона може поділятися на дві підзони – абсолютної заповідності та регульованої заповідності</p>	
<p>- Межі заповідної зони проводяться здебільшого за природними контурами екосистем (басейни верхів'їв рік, їх русла, вододіли, гірські хребти, береги водойм, лісові виділи тощо), рідше за штучно створеними контурами (квартальні просіки, лінії електропередач, трубопроводи, старі ґрунтові дороги тощо).</p>	
<p>- Заповідна зона може мати ділянки особливо цінних природних комплексів у межах інших зон. У разі виділення таких комплексів у межах зони антропогенних ландшафтів вони оточуються ділянками буферної зони.</p>	
<p>- Особливо цінні природні комплекси можуть бути представлені заказниками, пам'ятками природи та заповідними урочищами. Заказники та пам'ятки природи відносяться до підзони регульованої заповідності</p>	
<p>- В територіальному аспекті заповідна зона має охоплювати у БЗ всі корінні і найбільш збережені природно-територіальні комплекси, а також рідкісні для України типи ландшафтів</p>	
<p>- Для забезпечення компактності зони до неї можуть бути віднесені і інші частково змінені або похідні екосистеми на незначних площах, що мають наукове або стабілізуюче значення (ділянки відновлення екосистем, кормової бази для копитних тварин, невеликі сінокоси тощо)</p>	
<p>- В таксономічному аспекті до заповідної зони мають бути віднесені ділянки, де виявлені об'єкти біорізноманіття, які увійшли до червоних списків (Європейський Червоний список тварин і рослин, що знаходяться під загрозою зникнення у світовому масштабі; Червоний список Міжнародного союзу охорони природи та природних ресурсів; Червона книга України), Зеленої книги України (1987), а також до конвенцій, міжнародних угод (Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення переважно як середовища існування водоплавних птахів (Рамсар, 1971, зі змінам; Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що знаходяться під загрозою зникнення (Вашингтон, 1973); Конвенція про охорону мігруючих видів дикої фауни (Бонн, 1979; Угода про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів (1996); Конвенція про збереження дикої фауни і флори та природних середовищ у Європі (Берн, 1979) тощо.</p>	
<p>- Величина площ заповідної зони визначається міжнародними стандартами для біосферних резерватів. Вони залежать від ступеня стабільності екосистем та рівня антропогенної зміненості природних ландшафтів у відповідній зоні чи гірській країні.</p>	

Режим заповідної зони визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників

У її межах **НЕ МОЖЕ ПРОЕКТУВАТИСЬ** та здійснюватись будь-яка господарська та інша діяльність, що суперечить цільовому призначенню цієї зони, порушує природний розвиток процесів та явищ або створює загрозу шкідливого впливу на його природні комплекси та об'єкти, а саме:

будівництво споруд, шляхів, лінійних та інших об'єктів транспорту і зв'язку, не пов'язаних з діяльністю природних заповідників

розведення вогнищ, влаштування місць відпочинку населення

стоянка транспорту, а також проїзд і прохід сторонніх осіб, прогін свійських тварин, пересування механічних транспортних засобів, за винятком шляхів загального користування

лісосплав

проліт літаків та вертольотів нижче 2 км над землею, подолання літаками звукового бар'єру (300 - 400 м/с) над територією заповідника

геологорозвідувальні роботи, розробка корисних копалин

порушення ґрунтового покриву та гідрологічного і гідрохімічного режимів, руйнування геологічних відслонень, застосування хімічних засобів

усі види лісокористування, а також заготівля кормових трав, лікарських та інших рослин, квітів, насіння, очерету

випасання худоби; вилов і знищення диких тварин, порушення умов їх оселення, гніздування; інші види користування рослинним і тваринним світом, що призводять до порушення природних комплексів

мисливство, рибальство

інтродукція нових видів тварин і рослин; проведення заходів з метою збільшення чисельності окремих видів тварин понад допустиму науково обґрунтовану ємкість угідь

збирання колекційних та інших матеріалів, за винятком матеріалів, необхідних для виконання наукових досліджень

Рис. 3.19. Вимоги встановлені для природних заповідників

Для збереження і відтворення корінних природних комплексів, проведення науково-дослідних робіт та виконання інших завдань може допускатись:

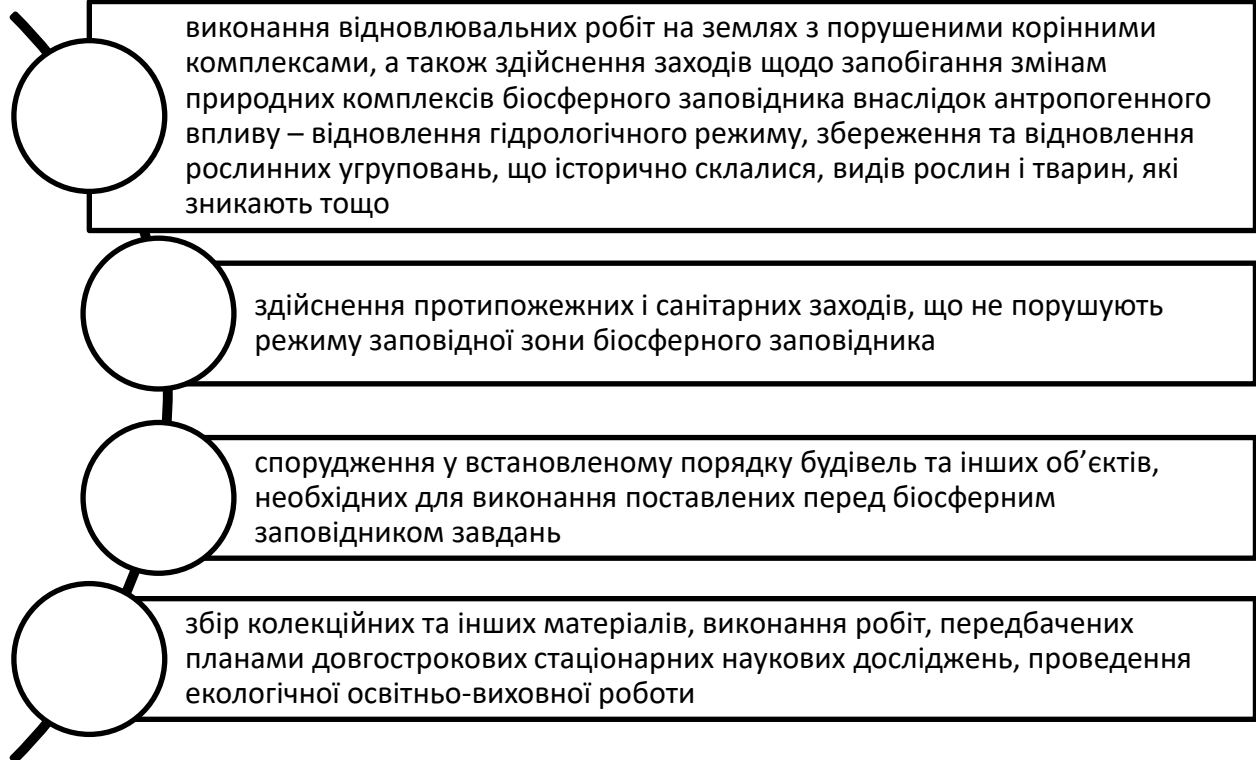

Рис. 3.20. Здійснення заходів на території біосферних заповідників

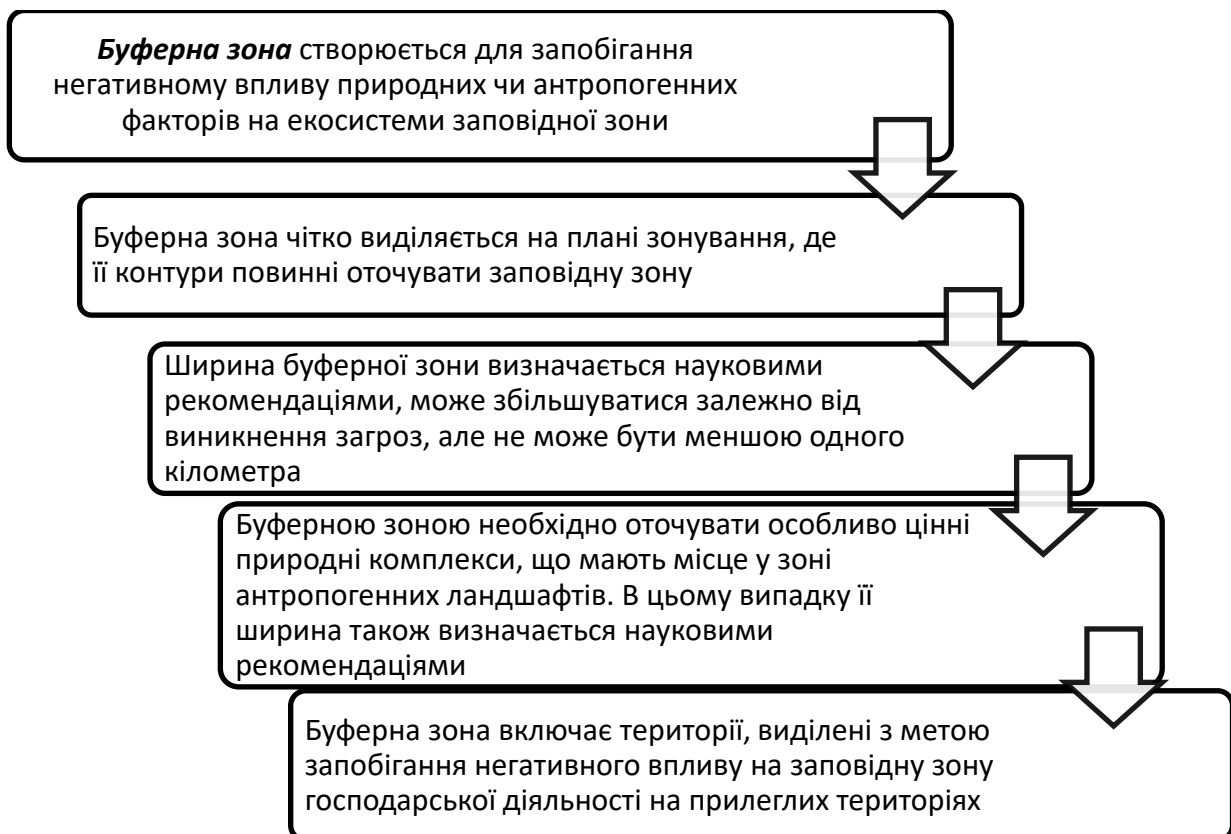

Рис. 3.21. Буферна зона біосферного заповідника

Режим охорони та використання визначається відповідно до вимог, встановлених для охоронних зон природних заповідників

Проектом організації території біосферного заповідника **може бути передбачене** здійснення спортивного рибальства та мисливства, огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць, улаштування та відповідне обладнання туристських маршрутів і екологічних стежок

Не можуть проектуватися рубки лісу головного користування, промислове рибальство і промислове добування мисливських видів тварин, інша діяльність, яка може негативно вплинути на стан природних комплексів та об'єктів цієї зони та заповідної зони.

Рис. 3.22. Режим охорони та використання біосферного заповідника

виділяється для активізації та розвитку збалансованого менеджменту природних ресурсів

оточує по периферії буферну зону, не обмежується у просторі, її розміри можуть змінюватись у зв'язку з проблемами, що виникають

включає території традиційного землекористування, лісокористування, водокористування, місць поселення, рекреації та інших видів господарської діяльності

Проектом організації території біосферного заповідника **може бути передбачене** здійснення спортивного рибальства та мисливства, огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць, улаштування та відповідне обладнання туристських маршрутів і екологічних стежок.

Не можуть проектуватися рубки лісу головного користування, промислове рибальство і промислове добування мисливських видів тварин, інша діяльність, яка може негативно вплинути на стан природних комплексів та об'єктів цієї зони та заповідної зони.

Рис. 3.23. Зона антропогенних ландшафтів

У межах території біосферних заповідників можуть виділятися зони регульованого заповідного режиму, до складу яких включаються

- регіональні ландшафтні парки,
- заказники,
- заповідні урочища

з додержанням вимог щодо їх охорони, встановлених Законом України «Про природно-заповідний фонд України».

Зонування території біосферних заповідників проводиться відповідно до проекту організації території біосферного заповідника та охорони його природних комплексів.

Біосферний заповідник "Асканія-Нова"

Всі біосферні заповідники України включено до глобальної мережі біосферних заповідників.

Засновано: 1898 року
Площа: 33 307 га
Розташування: Херсонська область

Скануй QR - код та дивись цікаве відео

Рис. 3.24. Біосферний заповідник «Асканія Нова» [<https://naurok.com.ua/navchalni-kartki-z-qr---kodami-biosferni-zapovidniki-ukra-ni-347425.html>]

- Біосферний заповідник «Асканія-Нова» імені Ф. Е. Фальц-Фейна — це природоохоронна науково-дослідна установа, яка забезпечує збереження найбільшої в Європі ділянки типчаково-ковилового степу. Заповідна територія сертифікована як еталон типчаково-ковиливих степів планети, які підлягають збереженню і вивченню за програмою ЮНЕСКО «Людина і біосфера».
- У складі заповідника дендрологічний парк загальнодержавного значення, зоопарк, колекція тварин якого є національним надбанням України.
- Територія заповідника розділена на 3 частини: Північну, Південну та Великий Чапельський під. Останній являє собою природну низовину та є абсолютно заповідною територією, де вільно пасуться тварини. У степу можна побачити сайгаків, бізонів, коней Пржевальського, антилоп та інших рідкісних тварин. У поді росте велика кількість червонокнижних рослин, серед них і ендемік **Асканії-Нової** – рячик шаховий.
- У заповіднику успішно розводять і селекціонують тварин. Так, в **Асканії** з'явилося кілька нових порід овець. Заповідник регулярно продає рідкісних тварин для колекцій зоопарків за кордоном.
- **Біосферний заповідник "Асканія-Нова"** – унікальне явище не тільки для України, а й для всього світу. Це найбільший степовий заповідник Європи, який щороку відвідує близько 140 тисяч туристів.

Чорноморський біосферний заповідник

Засновано: 1927 року

Площа: 109 254 га

Розташування: Херсонська область,

Миколаївська область

Скануй QR - код та дивись цікаве відео

Рис. 3.25. Чорноморський біосферний заповідник [<https://naurok.com.ua/navchalni-kartki-z-qr---kodami-biosferni-zapovidniki-ukra-ni-347425.html>]

- Флора і фауна Чорноморського біосферного заповідника є по справжньому унікальною та різноманітною. На території заповідника збереглися природні комплекси рослин крайнього півдня, багато з яких входять до Червоної книги України та Європейського червоного списку. Флора представлена значною кількістю видів водоростей та водних рослин, серед яких філофора жилиста, зостера морська та мала. На території заповідника ростуть понад 700 видів вищих судинних рослин, 90 видів лишайників, 87 видів шапкових грибів, 61 вид мохів. Багато видів рослин ще чекають на облік, адже не вся територія заповідника ретельно досліджена.
- Чорноморський заповідник відіграє важливу роль у збереженні чисельних видів птахів. Багато з них можна зустріти тут у період міграції. Загалом заповідник є домівкою для 110 видів, які тут гніздяться, наприклад для пісочника морського, дрохви, мартина каспійського, пелікана рожевого, пухівки та багатьох інших. Загальна ж чисельність пернатих складає понад 300 видів.
- У цілому фауна заповідника складає близько 3500 видів, більшість з яких представлені різноманітним комах – 2200 видів. Серед риб у акваторії заповідника мешкають 83 види – орієнтовно 50 % усього видового складу Чорного моря. Ссавці представлені 50 видами серед яких є і червонокнижні: борсук, видра річкова, тюлень-монах, мишівка степова та дельфін.

Карпатський біосферний заповідник

Засновано: 1968 року
Площа: 57 880 га
Розташування: Закарпатська область

Скануй QR - код та дивись цікаве відео

Рис. 3.26. Карпатський біосферний заповідник [<https://naurok.com.ua/navchalni-kartki-z-qr---kodami-biosferni-zapovidniki-ukra-ni-347425.html>]

- Карпатський біосферний заповідник – один із найбільших природоохоронних об'єктів України. Займає площу 66417,4 га.
- Найвища вершина України (гора Говерла, 2061 м), легендарні Близниці, високогірні озера, географічний Центр Європи, Долина нарцисів, всесвітньо відомі букові праліси, найбільша карстова печера Українських Карпат Дружба – лише частина його території.
- Найбільші в Європі масиви букових пралісів, які входять до складу об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО "Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи" Унікальні високогірні екосистеми з озерами льодовикового походження. Найвищі гірські вершини Українських Карпат: Говерла, Бребенескул, Петрос, Близниці, Піп Іван Мармароський та інші Карстові печери, Долина нарцисів.
- Багате біорізноманіття – 320 видів хребетних та близько 5 тисяч видів безхребетних тварин, понад 5 тисяч видів рослин і грибів, з яких близько 500 видів є рідкісними та ендемічними

Дунайський біосферний заповідник

Засновано: 1998 року
Площа: 50 252 га
Розташування: Ізмаїльський район Одеської області

Скануй QR - код та дивись цікаве відео

Рис. 3.27. Дунайський біосферний заповідник [<https://naurok.com.ua/navchalni-kartki-z-qr---kodami-biosferni-zapovidniki-ukra-ni-347425.html>]

- Флора заповідника нараховує 1557 видів рослин, з них 966 або 19.32% вищих судинних рослин України. До Червоної книги України занесені 26 (білоцвіт літній, водяний горіх плаваючий, гвоздика бессарабська, ковила дніпровська, сальвінія плаваюча та ін.), а до Європейського червоного списку включено 10 видів.
- На території заповідника налічується понад 800 видів комах. З них занесені у Червону книгу України: жук-самітник, красотіл пахучий, бражник мертва голова, махаон, сколія-гігант, мурашиний лев-акантоклізіс та ін.
- В акваторії заповідника зареєстровано 106 видів риб, з яких 24 види занесені до Червоної книги України (стерлядь, лосось дунайський, лосось чорноморський, осетер атлантичний, умбра, йорж смугастий, білуга та ін.), 7 - до Європейського Червоного списку. Цінними видами риб є осетрові та дунайський оселедець.
- Серед земноводних найбільш численними є озерна і їстівна жаби, звичайна квакша і дунайський тритон, а серед плазунів - болотна черепаха і звичайний вуж. Зареєстровано 11 видів земноводних і 6 видів плазунів.
- Виявлено 276 видів птахів (66% орнітофауни України). Заповідні плавні дали притулок для жовтої чаплі, великої і малої білих чапель, сірої та рудої чапель, квакви та ін. До Червоної книги включено 60 видів: баклан малий, орлан-білохвіст, пелікан рожевий та ін.

Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник

Засновано: 2016 року
Площа: 226 964 га
Розташування: Київська область

Скануй QR - код та дивись цікаве відео

Рис. 3.28. Чорнобильський біосферний заповідник [<https://naurok.com.ua/navchalni-kartki-z-qr---kodami-biosferni-zapovidniki-ukra-ni-347425.html>]

- **Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник** – єдина на сьогодні природоохоронна територія у світі, розташована в радіаційно забрудненому районі. Заповідник займає дві третини від усієї площі зони відчуження. Утворений для збереження флори та фауни Полісся, реабілітації забруднених радіонуклідами територій, стабілізації гідрологічного режиму, проведення наукових досліджень у галузі природи й екології. Адміністративний центр діє в смт Іванків.
- Через 30 років після аварії на ЧАЕС природа краю повністю відновила свій потенціал. Відсутність людини та будь-якої господарської діяльності сприяла відновленню популяцій рідкісних тварин, утворенню нових лісів. Зараз тут трапляється велика кількість червонокнижних видів: флори – 61, фауни – 66. З тварин постійними мешканцями є рись, вовк, зубр, лось, кінь Пржевальського, останнім часом можна зустріти бурого ведмеда.
- Природа Полісся завжди вабила людей красою та багатством. Сьогодні Чорнобильський заповідник є певним еталоном, де ця природа зберігається та охороняється від стороннього втручання.

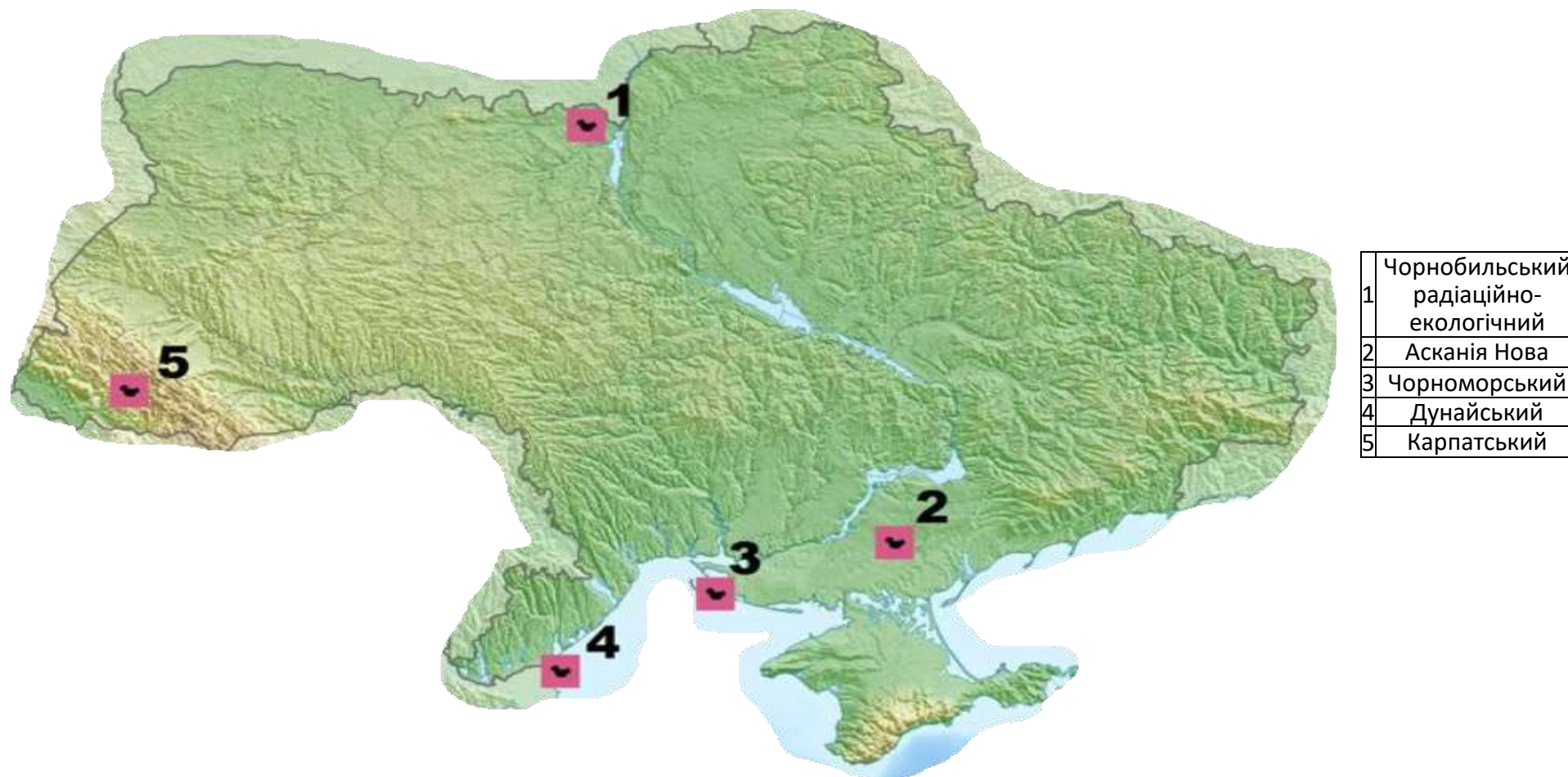

Рис. 3.29. Біосферні заповідники на мапі України

Контрольні запитання

1. Функціональне зонування біосферних заповідників
2. Основні завдання біосферних заповідників
3. Яка кількість біосферних заповідників функціонує на території України?
4. Який з біосферних заповідників України відомий своєю унікальною степовою екосистемою? (надайте його коротку характеристику)
5. Перерахуйте об'єкти, які включають до складу зони регульованого заповідного режиму у межах території біосферних заповідників.

Тестові завдання

1. Категорія біосферного заповідника має:

1. міжнародне значення
2. загальнодержавне значення
3. регіональне значення
4. місцеве значення

2. Скільки природних і біосферних заповідників в Українських Карпатах?

1. 1 заповідник
2. 2 заповідники
3. 3 заповідники
4. 4 заповідники

3. Скільки природних і біосферних заповідників у Кримських горах?

1. 1 заповідник
2. 2 заповідники
3. 3 заповідники
4. 4 заповідники

4. Зона антропогенних ландшафтів виділяється в:

1. парку-пам'ятці садово-паркового мистецтва
2. зоологічному парку
3. біосферному резерваті
4. біосферному заповіднику

5. Найбільшим біосферним заповідником є:

1. Асканія Нова;
2. Чорноморський;
3. Ялтинський гірськолісовий;
4. Чорнобильський радіаційно-екологічний

6. Яка міжнародна програма сприяє охороні біосферних заповідників?

1. Червона книга
2. Програма ЮНЕСКО "Людина і біосфера"
3. Програма ООН з розвитку
4. Рамсарська конвенція

3.3. Біосферні резервати

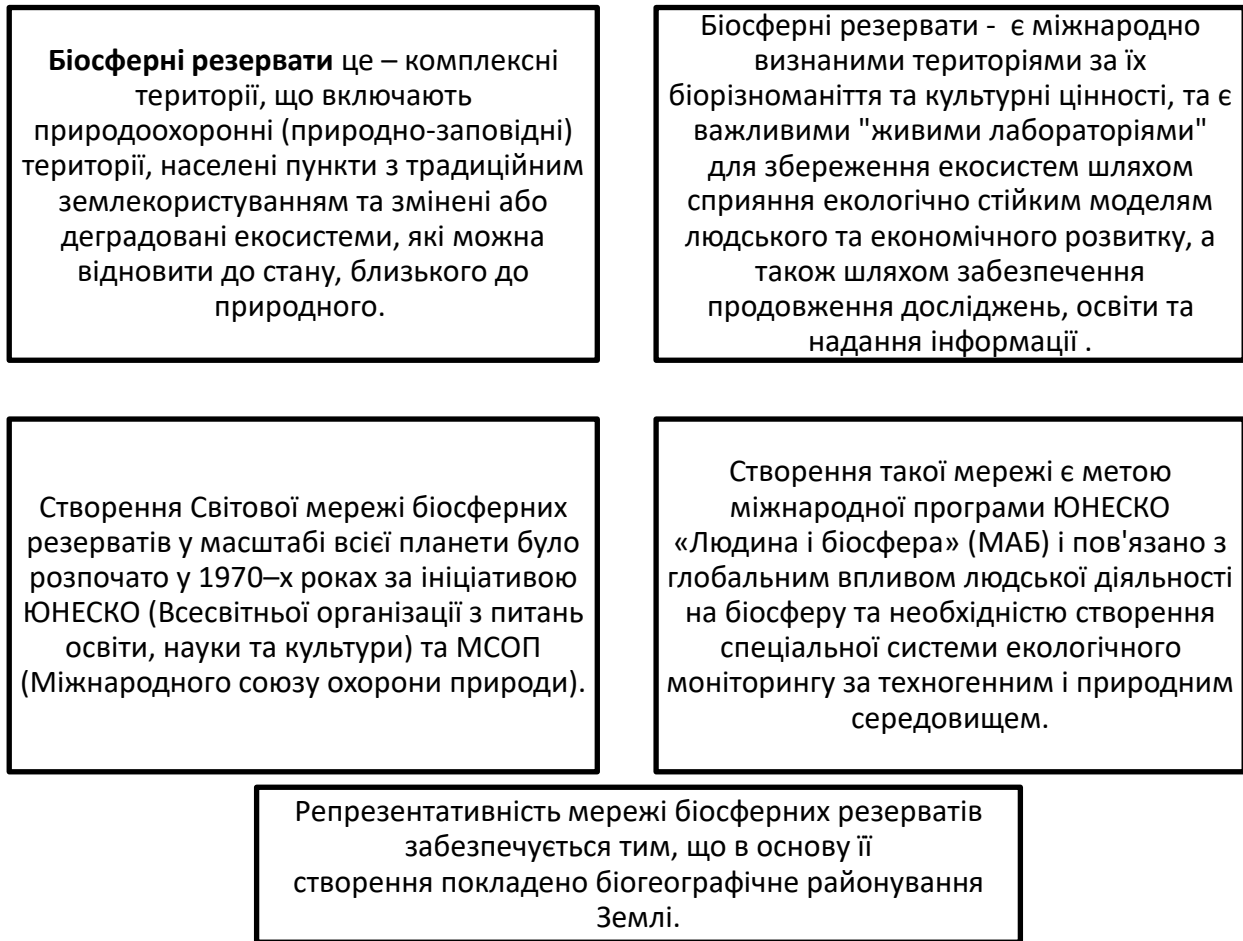

Рис. 3.30. Створення біосферних резерватів

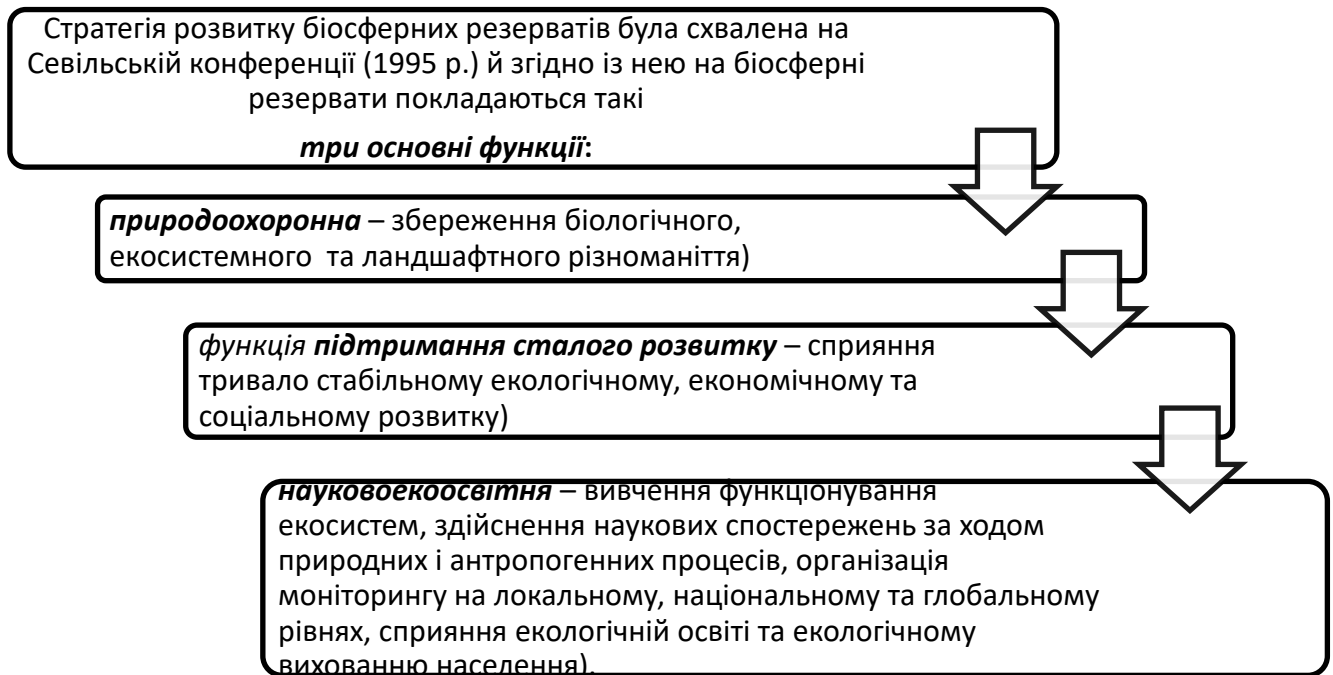
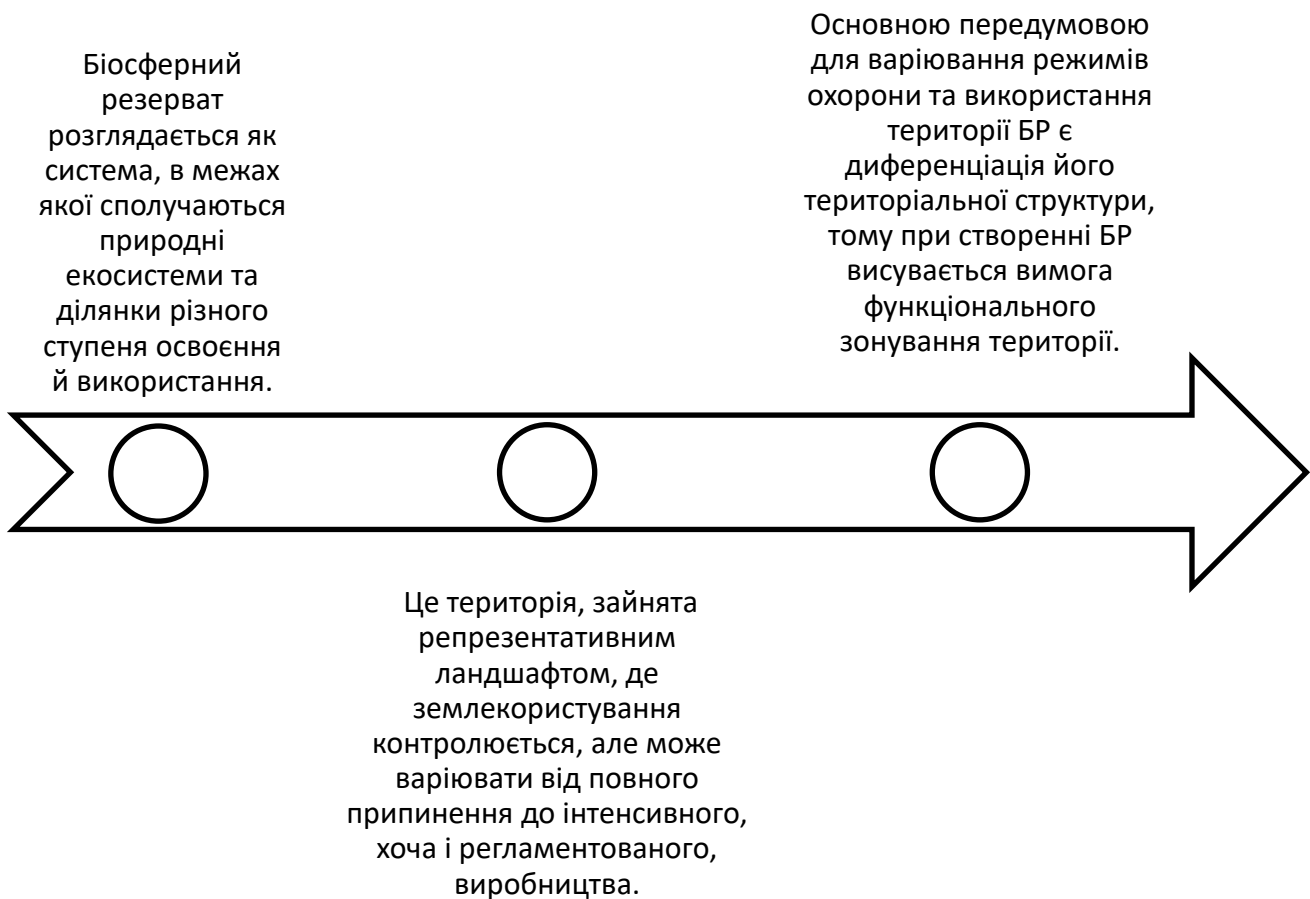

Рис. 3.31. Функції біосферних резерватів

До біосферних резерватів мають включатися території, які відзначаються наступними рисами:	в їх межах поширені типові для біогеографічних регіонів ландшафти, тут поширені біотопи рідкісних видів флори і фауни, рідкісні фітоценози, зооценози, рідкісні або унікальні екосистеми та ландшафти.
	на яких склалися й які є прикладом гармонійних господарських екосистем (етно–господарських ландшафтів), що збереглися завдяки веденню раціонального традиційного природокористування.
	можуть включатись і доволі суттєво модифіковані ландшафти, якщо вони можуть бути відновлені до близького до природного стану.

Рис. 3.32. Риси територій що включаються до біосферних резерватів

Рис. 3.33. Склад біосферного резервата

На 2021 рік існує 714 біосферних резерватів в 129 країнах по цілому світі, в тому числі 21 транскордонних об'єктів

Нині в Україні 5 біосферних заповідників, але 8 біосферних резерватів ЮНЕСКО, адже кілька національних парків мають статус резерватів.

- Біосферний заповідник імені Ф. Е. Фальц-Фейна НААН України ("Аксанія-Нова");
- Дунайський біосферний заповідник НАН України як частина транскордонного українсько-румунського біосферного резервату "Дельта Дунаю";
- Чорноморський біосферний резерват;
- Карпатський біосферний резерват;
- Українська частина транскордонного українсько-польсько-словацького біосферного резервату "Східні Карпати" (Ужанський НПП і регіональний ландшафтний парк "Надсянський");
- Деснянський біосферний резерват;
- Українська частина транскордонного українсько-польсько-білоруського біосферного резервату "Західне Полісся" (Шацький НПП);
- Українська частина транскордонного українсько-польського біосферного резервату "Розточчя" (природний заповідник "Розточчя", Яворівський національний природний парк, регіональний ландшафтний парк "Равське Розточчя").

Кожен біосферний резерват повинен містити три елементи

Рис. 3.34. Складові біосферного резервата

Рішення про створення біосферних резерватів приймається з додержанням вимог міжнародних договорів та міжнародних програм, учасником яких є Україна

Рішення про оголошення біосферного резервата приймає ЮНЕСКО на міжнародному рівні в рамках МАВ-програми

З 1995 року біосферний резерват ЮНЕСКО має включати транзитну зону - зону сталого розвитку. У зоні сталого розвитку населення використовує природні багатства не шкодячи природі

Рис. 3.35. Створення резерватів

Український статус біосферного заповідника дублюється статусом біосферного резервату ЮНЕСКО (за виключенням Чорнобильського біосферного заповідника, який зараз знаходиться в режимі очікування включення до переліку біосферних резерватів ЮНЕСКО) а саме:

«АсканіяНова»

«Чорноморський»

«Дунайський»

«Карпатський»

На території України існують **біосферні резервати**, яким надано цей статус згідно МАВ-програми ЮНЕСКО, але які на сьогоднішній день **не мають «українського» статусу біосферних заповідників:**

Деснянський біосферний резерват

«Західне Полісся»

«Східні Карпати»

«Розточчя»

Рис. 3.36. Біосферні резервати України

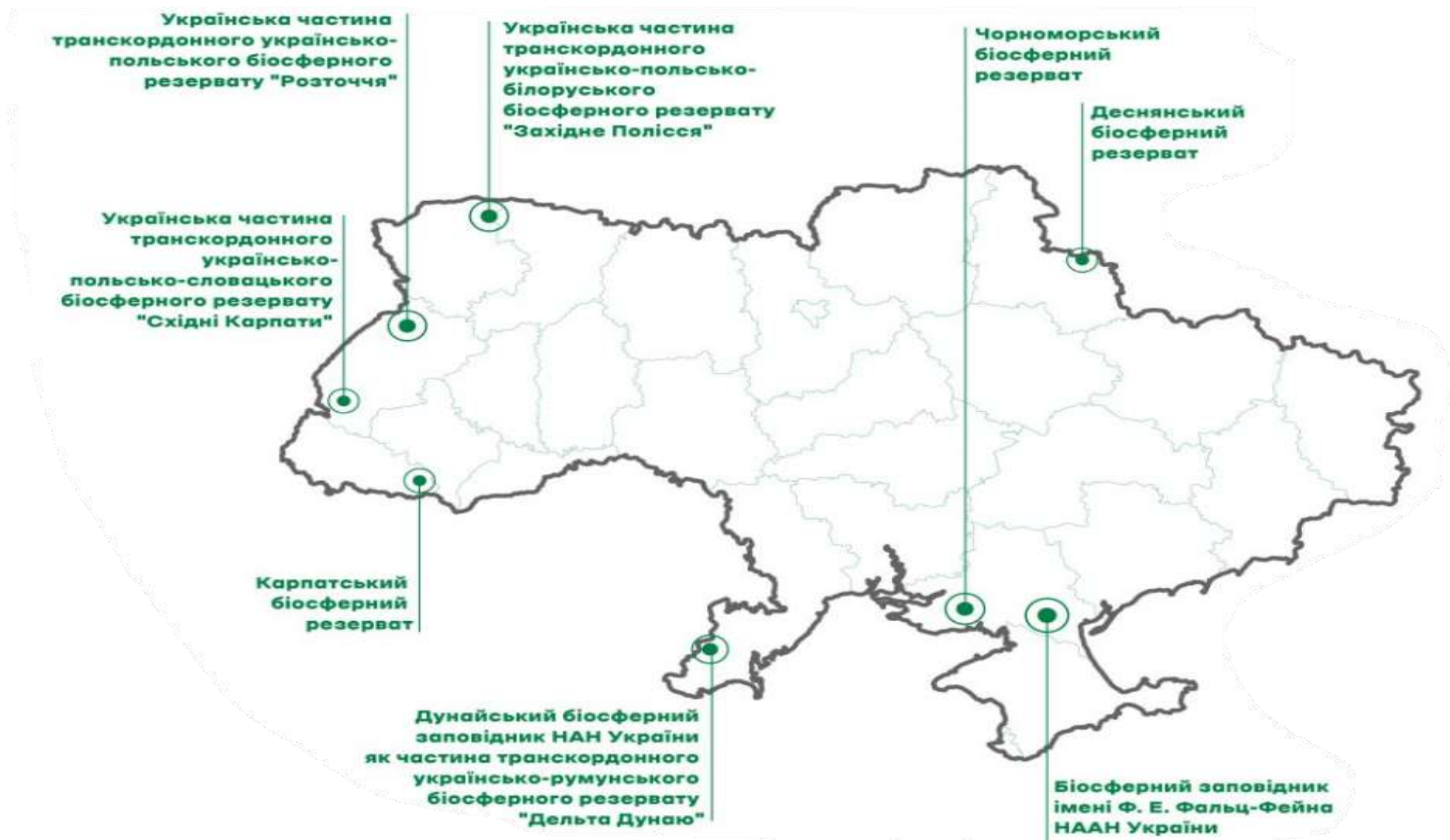
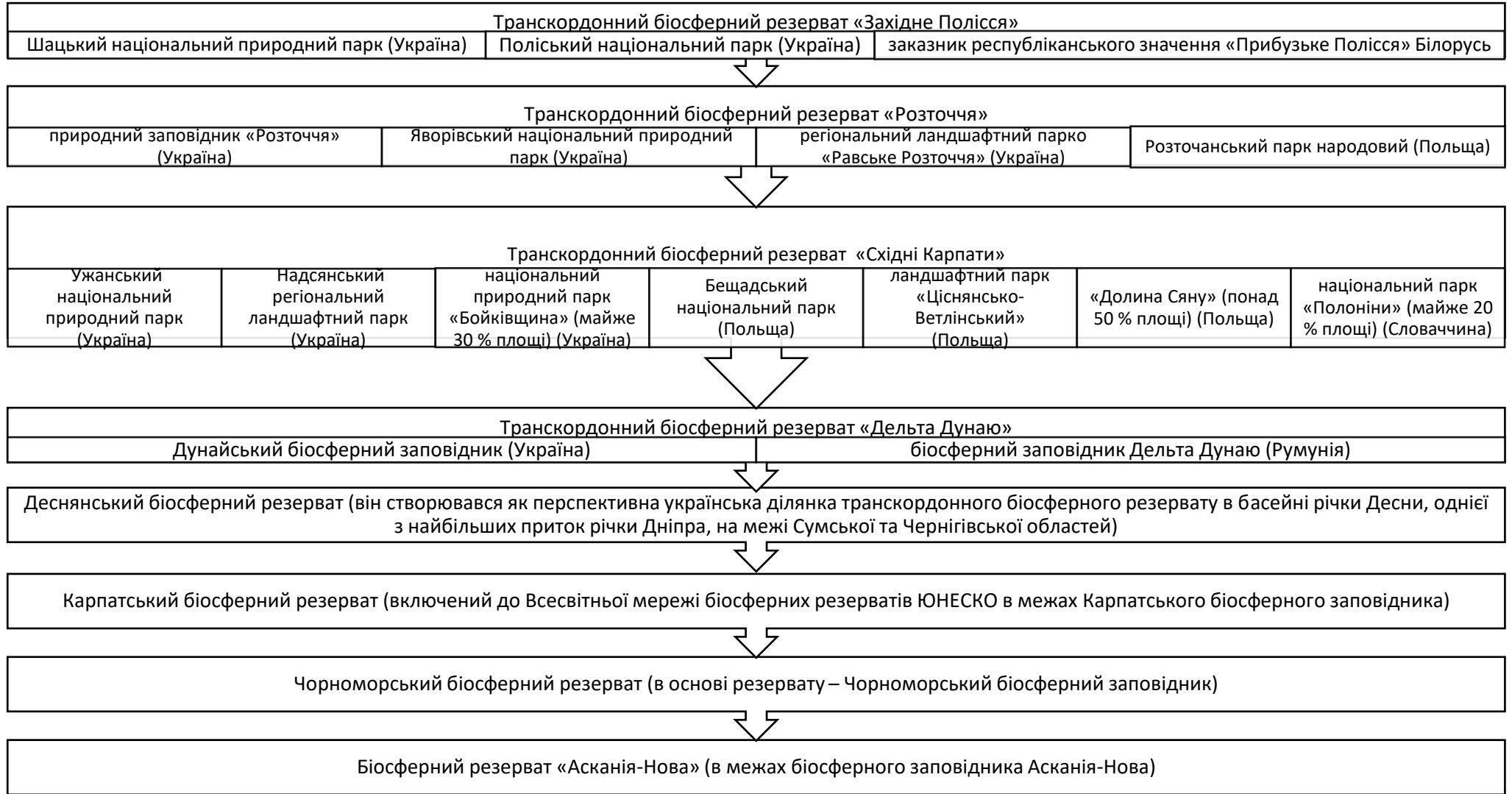
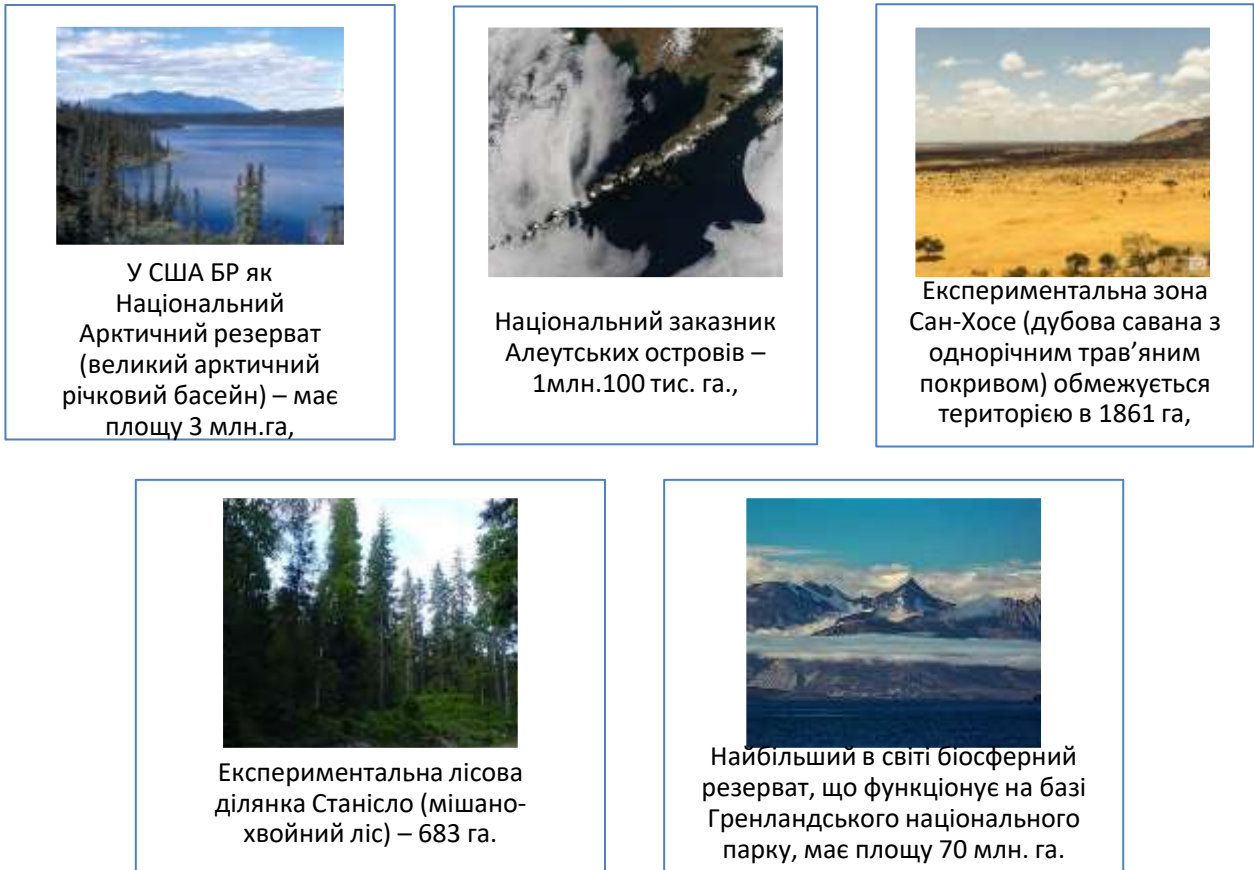

Рис. 3.36. Біосферні резервати на мапі України [<https://wownature.in.ua/yak-vidriznyty-biosfernyy-rezervat-vid-biosfernoho-zapovidnyka/>]

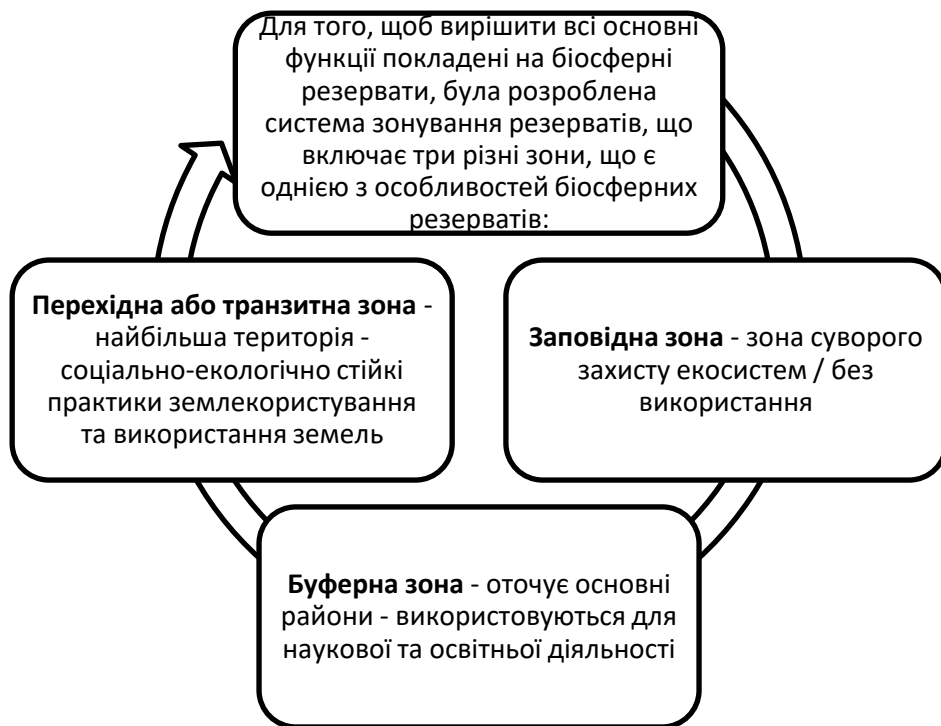
В Україні на сьогоднішній день існує 8 біосферних резерватів

Для біосферних резерватів практично не існує стандартів щодо їх розмірів

Рис. 3.37. Приклади біосферних резерватів

Рис. 3.38. Система зонування резерватів

Рис. 3.39. Зонування біосферних резерватів

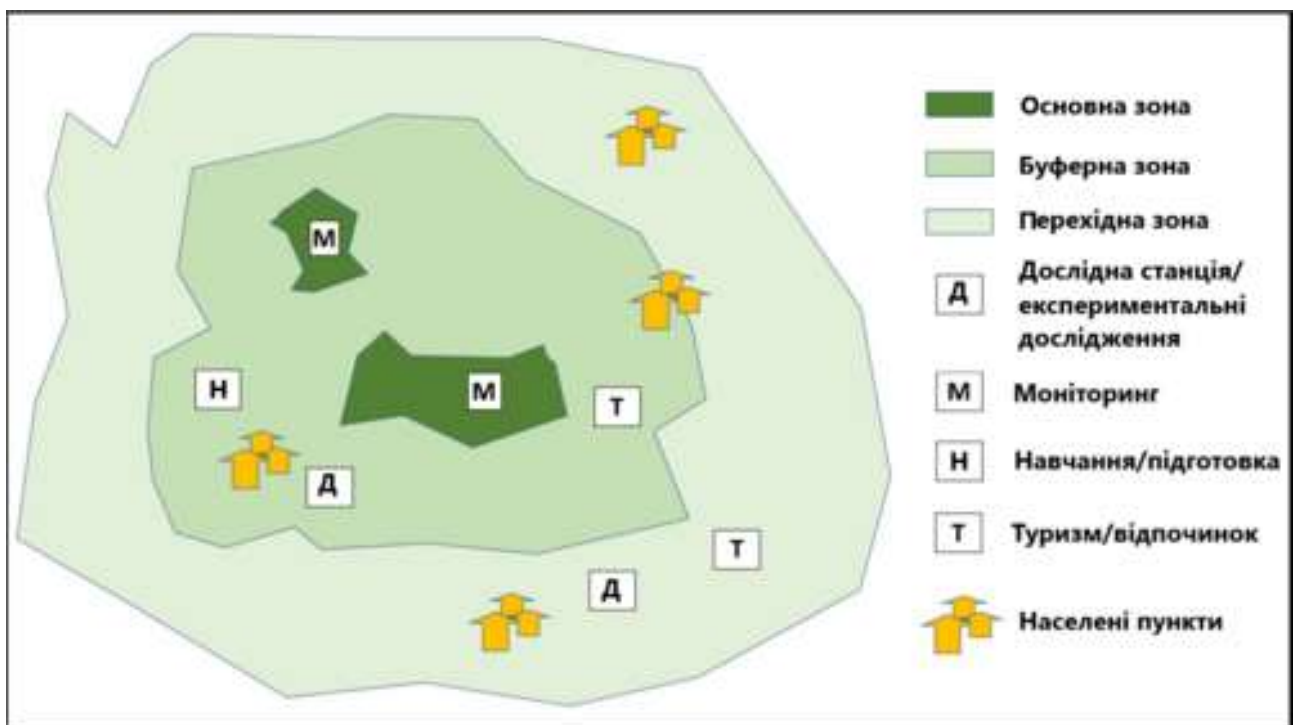

Рис. 3.40. Модельна карта зональності біосферних резерватів

**Стан натуральності та функціональне призначення
окремих зон біосферних резерватів**

Назва та шифр зон БР	Характер натуральності екосистем	Роль у збереженні біорізноманіття	Екофункціональне призначення		Режим охорони
			Пріоритетне	Потенційне	
Заповідне ядро, «А»	Екосистеми первинні не порушені антропогенним впливом	Важлива	Забезпечення повної охорони, наукове значення, база для моніторингу	Підтримання сталого розвитку, база для екодидактики	Абсолютний
Буферна зона, «В»	Екосистеми частково змінені, здатні до відновлення, або за допомогою людини	Посередня	Захисне для зони «А», відновлення природних екосистем	Експериментальне науково-дослідне, екоєдукаційне, рекреаційне, екотуристичне	Регульований
Транзитна зона, «С»	Окультурені екосистеми господарського призначення, які треба оптимізувати	Незначна	Економічне, сприяння сталому розвитку, збереження етнокультурних цінностей, рекреаційне, екодидактичне	Екологічно обгрунтоване традиційне природокористування	Регульований

Таблиця 3.6

Динаміка кількості біосферних резерватів у світі (1976-2021 рр.)

Рік	Кількість біосферних резерватів	Кількість країн учасниць
1976	59	8
1981	200	55
2009	533	107
2013	621	117
2014	631	119
2016	669	120
2019	686	122
2021	727	131

Рис. 3.41. Біосферні резервати ЮНЕСКО Європи станом на 2020 рік
 [https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=8470]

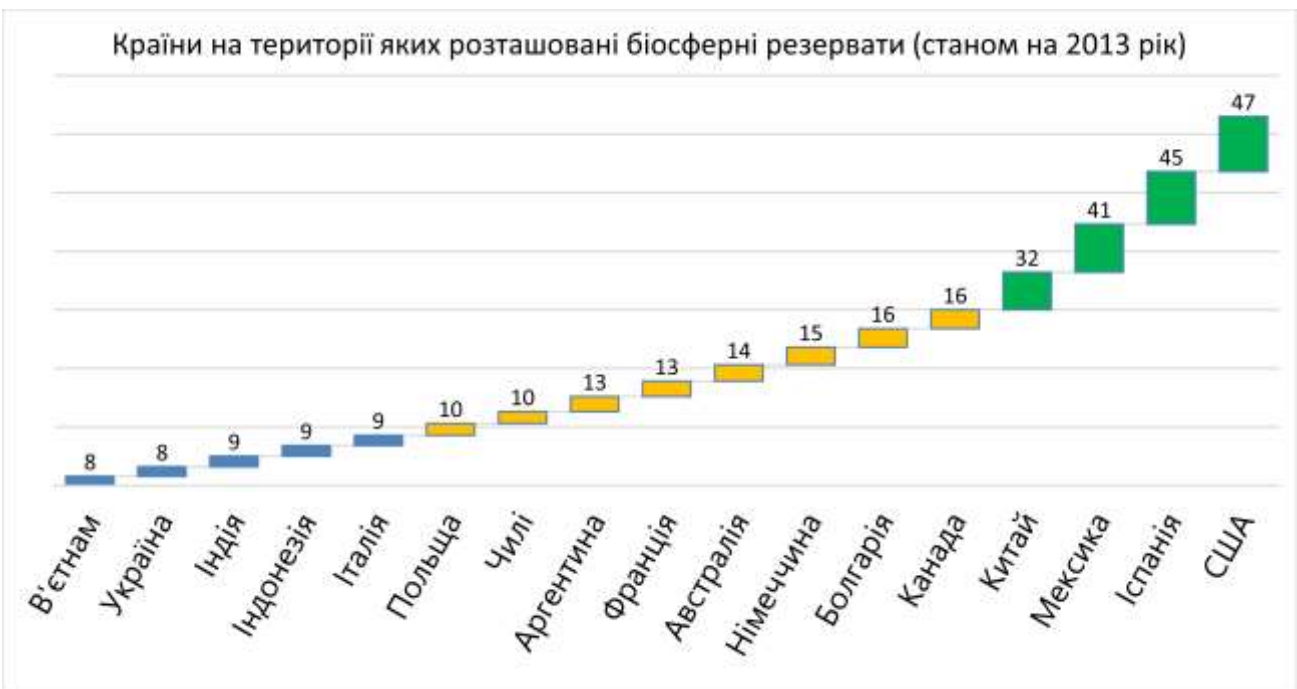

Рис. 3.42. Країни з найбільшою кількістю біосферних резерватів

Контрольні запитання

1. Які об'єкти складають мережу транскордонних природнозаповідних територій України.
2. Які об'єкти складають мережу територій світової природної спадщини в Україні.
3. Який біосферний заповідник України є частиною Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО?

Тестові завдання

1. Основною правовою категорією міжнародної системи природоохоронних територій є:

1. міждержавний заповідник
2. міжнаціональний парк
3. біосферний резерват
4. міждержавний регіональний ландшафтний парк

2. У представленій перспективній мережі транскордонних природно-заповідних територій України який об'єкт вже організований?

1. біосферний резерват «Мармароші»
2. Розточанський біосферний резерват
3. біосферний резерват «Дельта Дунаю»
4. біосферний резерват «Старогутські і Брянські ліси»

3. На сьогоднішній день на земній поверхні налічується така кількість біосферних резерватів:

1. близько 270
2. близько 490
3. близько 320
4. близько 370

4. Мережа біосферних резерватів у світі організовується на основі:

1. фізико-географічного районування
2. адміністративного поділу
3. біогеографічного районування
4. флористичного районування

5. Рішення про створення біосферних резерватів приймається:

1. Президентом України
2. Верховною Радою України
3. Міністром охорони навколишнього природного середовища України
4. ЮНЕСКО

6. Який біосферний заповідник розташований на кордоні України та Румунії?

1. Карпатський
2. Асканія-Нова
3. Дунайський
4. Чорноморський

3.4. Національні природні парки

Національні природні парки – це природоохоронні, рекреаційні, культурно-освітні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення і ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність

Термін «національний парк» уперше увійшов у природоохоронну практику в законодавчому порядку в 1872 р., коли уряд США створив перший у світі Йеллоустонський національний парк.

Єллоустоун, мабуть, найвідоміший національний парк у США.

Розташований переважно в штаті Вайомінг на північному заході країни, частково заходячи до штатів Айдахо та Монтана.

Єллоустоун - найстаріший національний парк у світі. Свою назву він отримав на честь скель жовтого кольору. Під парком знаходиться гігантський Єллоустонський супервулкан, який стоїть одразу за місцевими гейзерами. Востаннє вулкан вивергався 630 000 років тому. Щорічно в Єллоустонському парку відбувається 2000 землетрусів.

Рис. 3.41. Найстаріший національний парк у світі

У 1890 році в США організували два нових НП – «Джосемайт» і відомий широкому загалу «Секвойя».

Нині у США діють 58 національних парків і 359 природно-заповідних територій найвищої категорії.

У Європі перший національний парк був створений у Голландії в 1905 році, потім у Швеції («Сарек», 1909 рік), Швейцарії (1914 рік).

Нині у світі існує понад 2,5 тис. національних парків.

Рис. 3.42. Кількість національних парків у світі

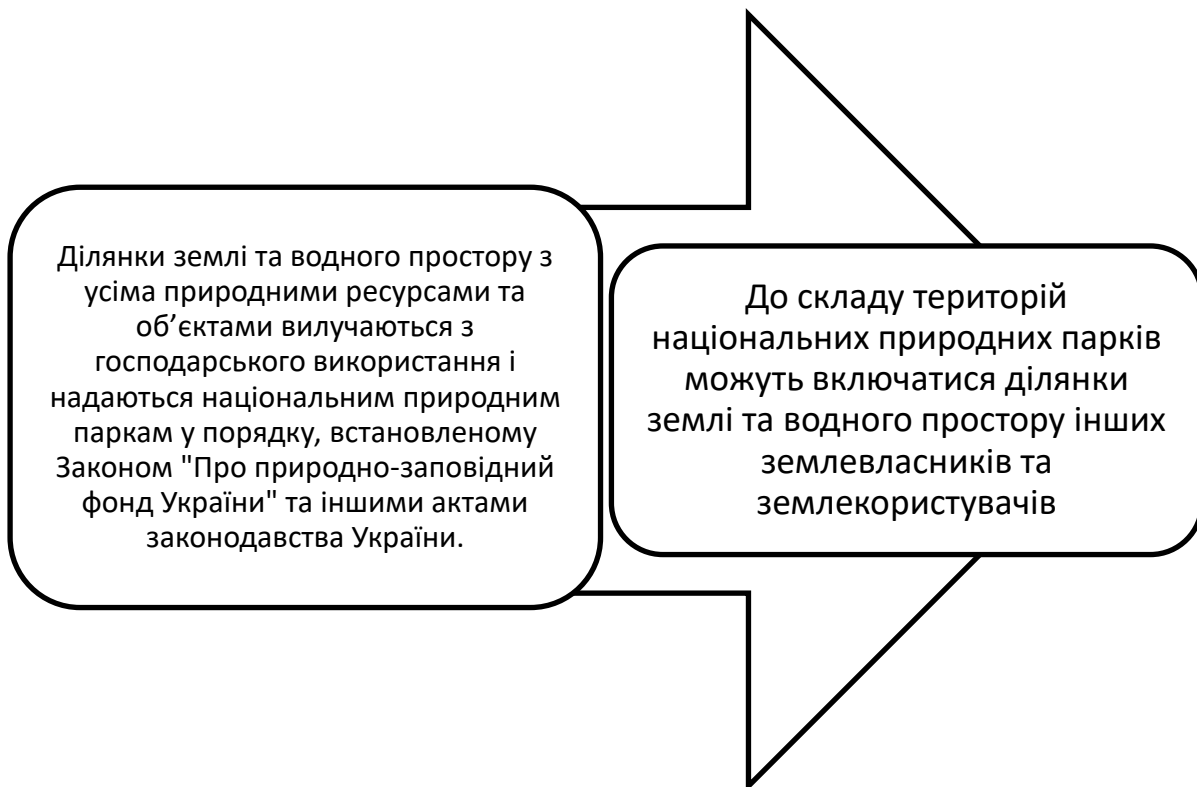
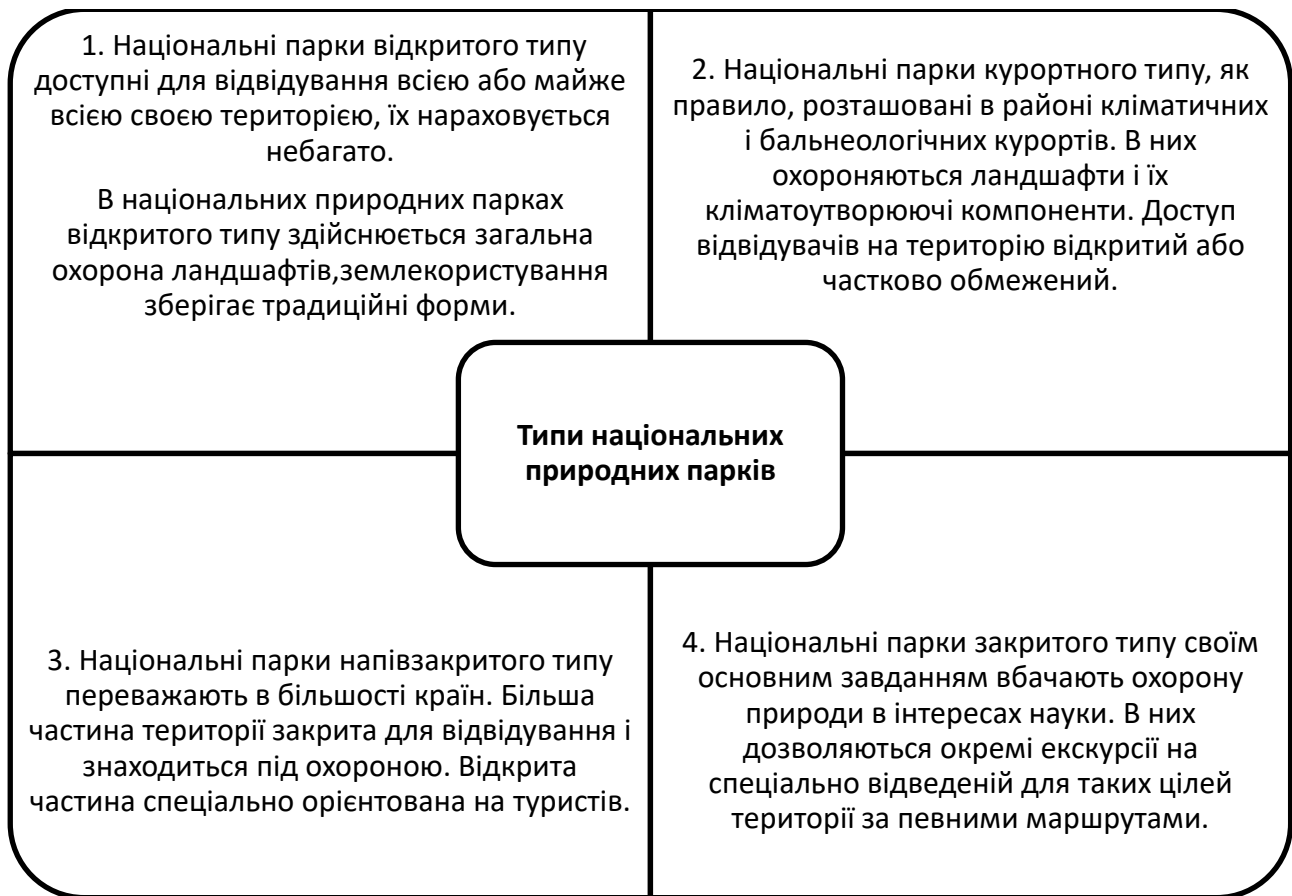

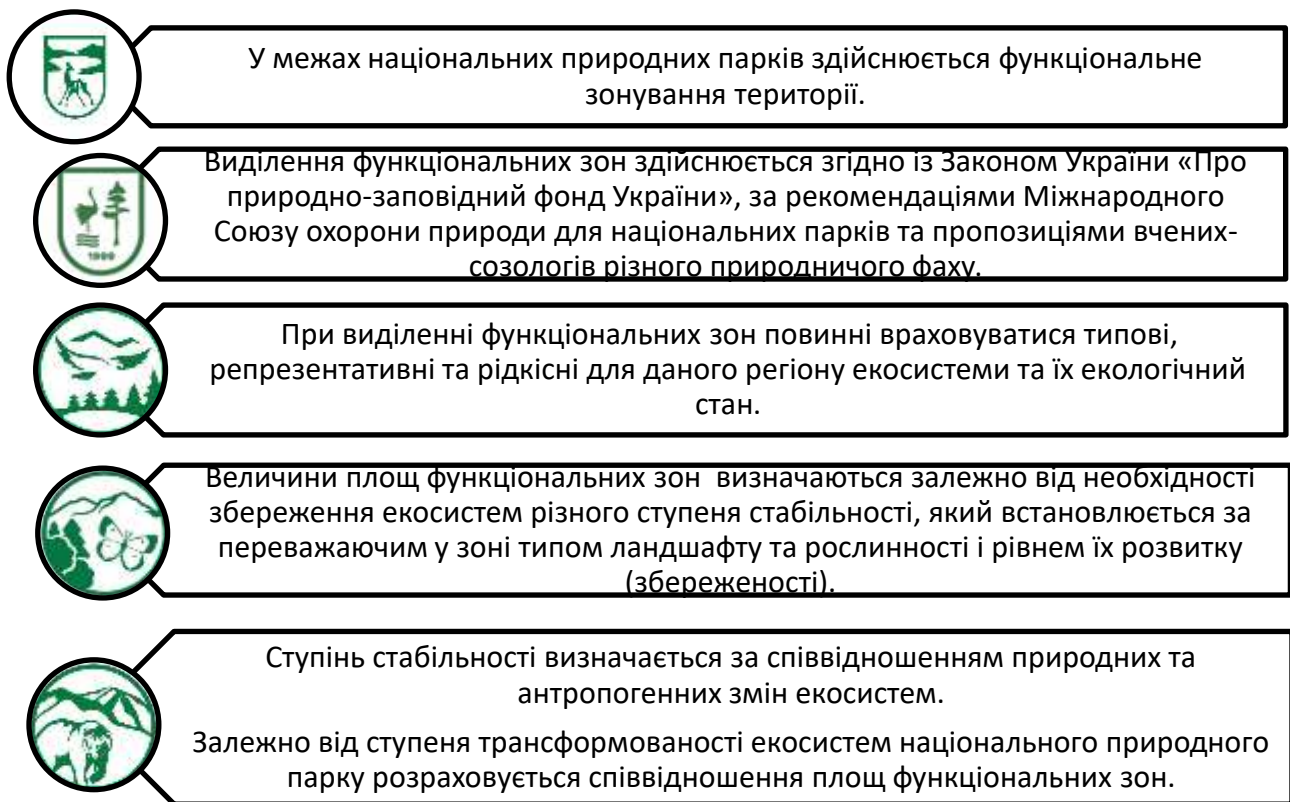
Рис. 3.42. Склад територій національних природних парків

Основні функції національних природних парків	Основні завдання національних природних парків
<ul style="list-style-type: none"> • функція збереження біорізноманіття на рівні ландшафтів, екосистем, видів, популяцій та генетичних різновидів; • функція підтримання збалансованого розвитку (сприяння збалансованому екологічному, економічному, науковому, рекреаційному, еколого-освітньому, культурно-виховному, соціальному розвитку) та природокористування; • наукова та освітньо-виховна (сприяння у підготовці наукових кадрів і спеціалістів у галузі охорони навколишнього природного середовища, підтримка демонстраційних проектів, освіти тощо) 	<ul style="list-style-type: none"> • збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів; • створення умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів та об'єктів; • проведення наукових досліджень природних комплексів та їх змін в умовах рекреаційного використання, розробка наукових рекомендацій з питань охорони навколишнього природного середовища та ефективного використання природних ресурсів; • проведення екологічної освітньо-виховної роботи

Рис. 3.43. Функції та завдання національних природних парків

Рис. 3.44. Типи національних природних парків

Рис. 3.45. Функціональне зонування території національних природних парків

Умовні позначення:

1. Core Zone — Заповідна зона
2. Regulated Recreation Zone — Зона регульованої рекреації
3. Stationary Recreation Zone — Зона стаціонарної рекреації
4. Economic Zone — Господарська зона
5. Monitoring Zone — Зона моніторингу

Додаткові позначення:

- DD (Research Areas) — Дослідні ділянки
- EOD (Ecological-Educational Areas) — Еколого-освітні ділянки
- P (Recreational Areas) — Рекреаційні ділянки
- TT (Tourism Areas) — Туристичні ділянки
- TG (Traditional Land-Use Areas) — Традиційні форми господарства

Рис. 3.46. Модель функціонального зонування території Національного природного парку [Ш]

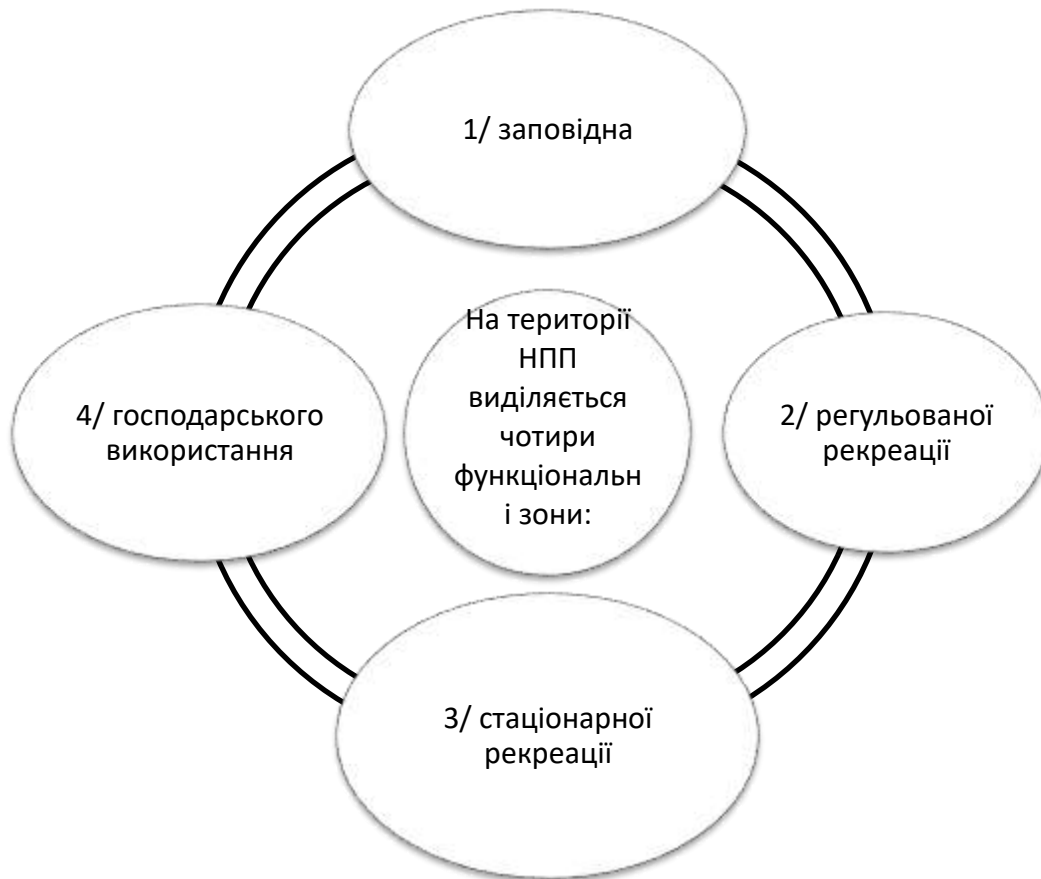

Рис. 3.47. Функціональні зони НПП

Рис. 3.48. Вимоги щодо співвідношення та взаємного розташування функціональних зон НПП

Залежно від необхідності застосування зазначених вище видів заповідного режиму на основі наукового обґрунтування зона може поділятися на дві підзони – абсолютної заповідності та регульованої заповідності

Межі заповідної зони проводяться здебільшого за природними контурами екосистем (басейни верхів'їв рік, їх русла, вододіли, гірські хребти, береги водойм, лісові виділи тощо), рідше за штучно створеними контурами (квартальні просіки, лінії електропередач, трубопроводи, старі ґрунтові дороги тощо).

Заповідна зона як правило оточується зоною регульованої рекреації, зрідка зоною стаціонарної рекреації, якщо вона на межі із заповідною зоною представлена природними територіями шириною не менше в один кілометр

Заповідна зона може мати ділянки особливо цінних природних комплексів у межах інших зон. У разі виділення таких комплексів у межах господарської зони чи зони стаціонарної рекреації, вони оточуються ділянками зони регульованої рекреації

Особливо цінні природні комплекси можуть бути представлені заказниками, пам'ятками природи та заповідними урочищами в господарській зоні та зонах регульованої та стаціонарної рекреації.. Заказники та пам'ятки природи відносяться до підзони регульованої заповідності

В територіальному аспекті заповідна зона повинна охоплювати всі корінні і найбільш збережені природно-територіальні комплекси, праліси, а також рідкісні для України типи ландшафтів

Для забезпечення компактності зони до неї можуть бути віднесені і інші частково змінені або похідні екосистеми на незначних площах, що мають наукове або стабілізуюче значення (ділянки відновлення екосистем, кормової бази для копитних тварин, невеликі сінокоси тощо)

В таксономічному аспекті до заповідної зони повинні бути віднесені ділянки, де виявлені об'єкти біорізноманіття, які увійшли до червоних списків (Європейський Червоний список тварин і рослин, що знаходяться під загрозою зникнення у світовому масштабі; Червоний список Міжнародного союзу охорони природи та природних ресурсів; Червона книга України), Зеленої книги України (1987), а також до конвенцій, міжнародних угод (Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення переважно як середовища існування водоплавних птахів (Рамсар, 1971, зі змінам; Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що знаходяться під загрозою зникнення (Вашингтон, 1973); Конвенція про охорону мігруючих видів дикої фауни (Бонн, 1979; Угода про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів (1996); Конвенція про збереження дикої фауни і флори та природних середовищ у Європі (Берн, 1979) тощо

У разі неможливості віднесення біорізноманіття зазначених вище категорій до основного ядра заповідної зони, їх місцезростання та знаходження набувають статусу особливо цінних природних комплексів у інших зонах

Розміри величин площ заповідної зони визначаються міжнародними стандартами, які є характерними для національних парків (II категорія МСОП). Вони залежать від ступеня стабільності екосистем та рівня антропогенної змінності природних ландшафтів у відповідній фізико-географічній зоні чи гірській країні

Рис. 3.48. Заповідна зона НПП

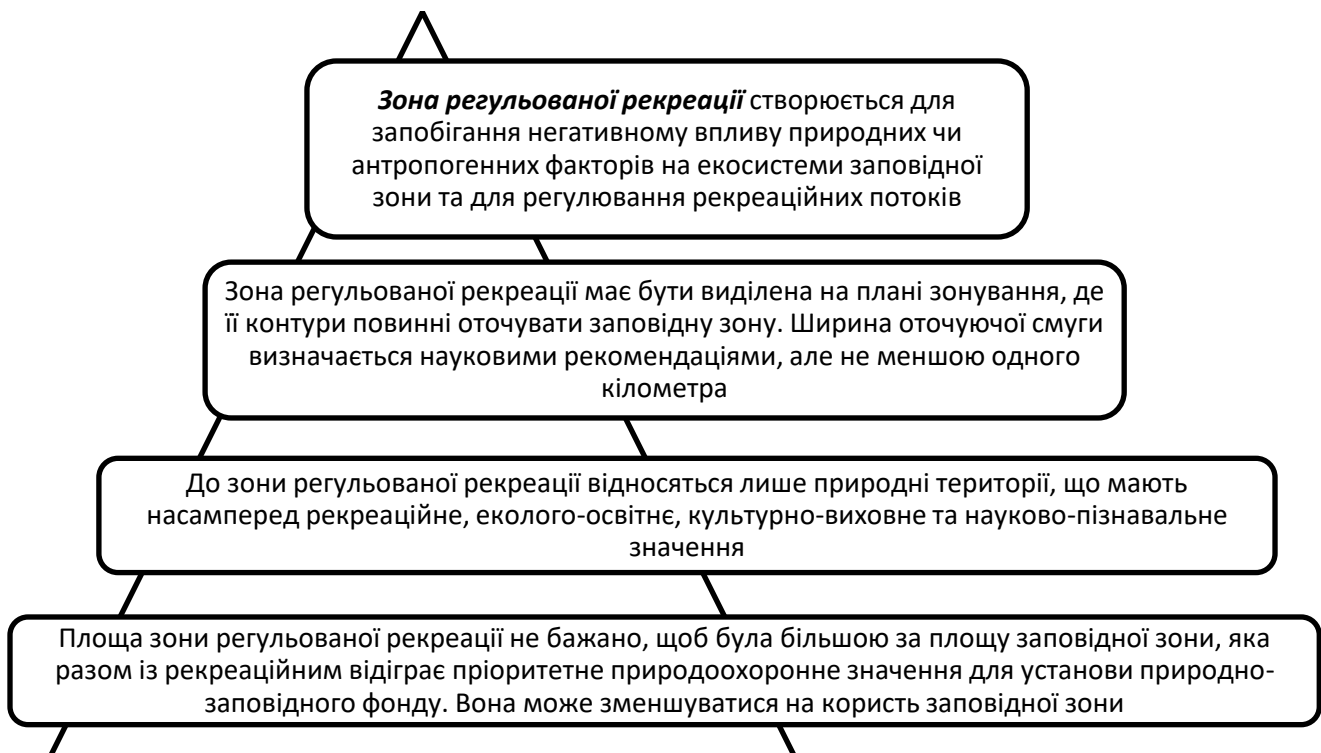
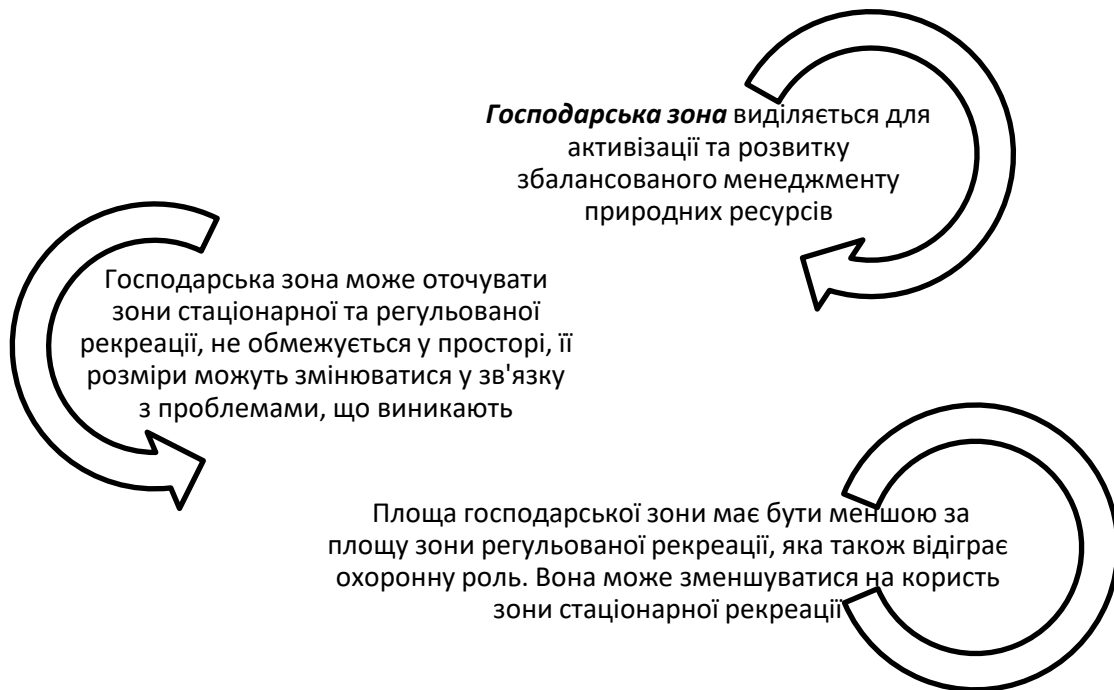
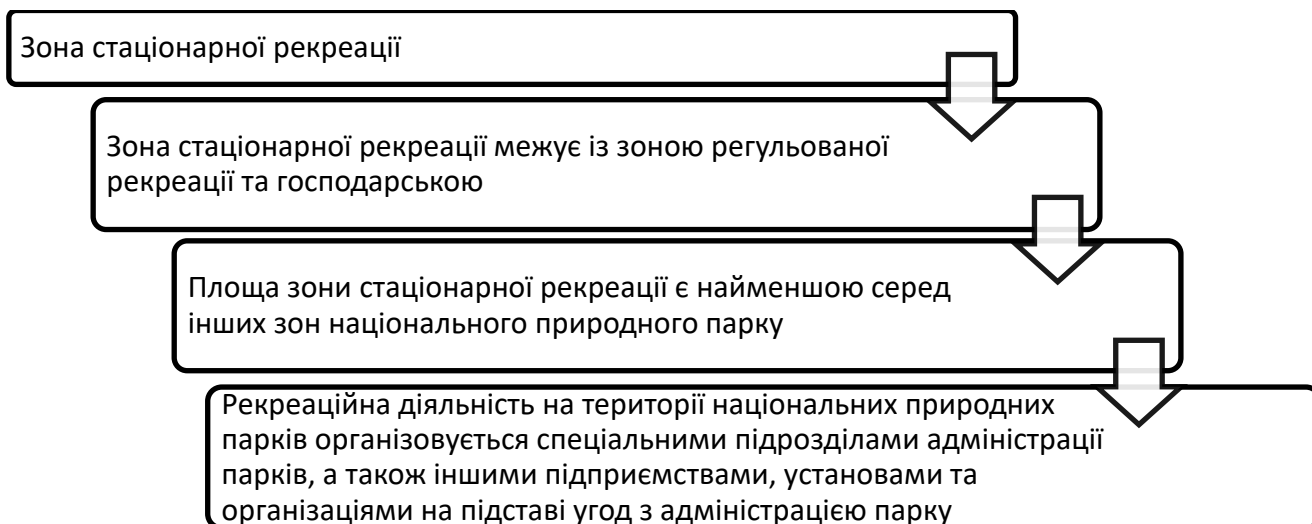

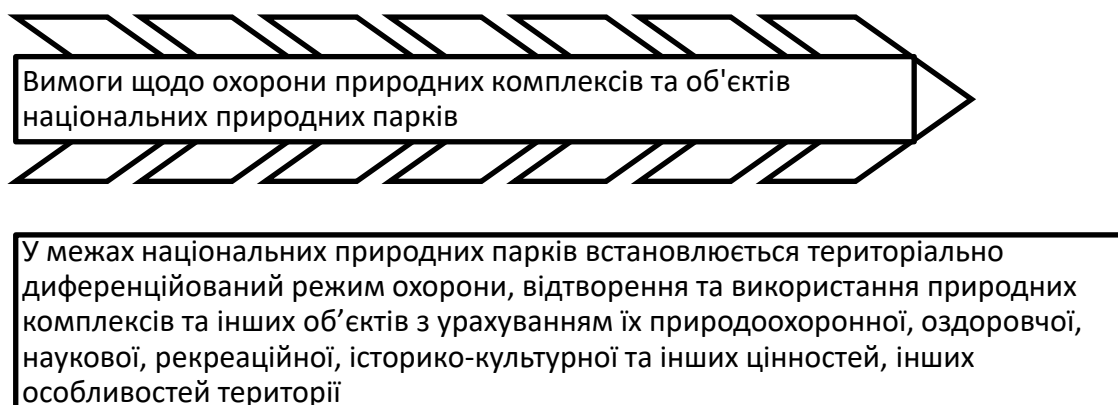
Рис. 3.49. Зона регульованої рекреації

Рис. 3.50. Господарська зона

Рис. 3.51. Зона стаціонарної рекреації

Рис. 3.52. Вимоги щодо охорони природних комплексів НПП

Заповідна зона - включає території, призначені для збереження і відновлення найбільш цінних природних комплексів, генофонду рослинного і тваринного світу.

- Режим заповідної зони визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників.
- У її межах **не може проектуватись** та здійснюватись будь-яка господарська та інша діяльність, що суперечить цільовому призначенню цієї зони, порушує природний розвиток процесів та явищ або створює загрозу шкідливого впливу на його природні комплекси та об'єкти, а саме:
  - будівництво споруд, шляхів, лінійних та інших об'єктів транспорту і зв'язку, не пов'язаних з діяльністю національних природних парків;
  - розведення вогнищ, влаштування місць відпочинку населення;
  - стоянка транспорту, а також проїзд і прохід сторонніх осіб, прогін свійських тварин, пересування механічних транспортних засобів, за винятком шляхів загального користування;
  - лісосплав;
  - проліт літаків та вертольотів нижче 2 км над землею, подолання літаками звукового бар'єру (300 - 400 м/с) над територією заповідника та інші види штучного шумового впливу, що перевищують установлені нормативи;
  - геологорозвідувальні роботи, розробка корисних копалин;
  - порушення ґрунтового покриву та гідрологічного і гідрохімічного режимів, руйнування геологічних відслонень, застосування хімічних засобів;
  - усі види лісокористування, а також заготівля кормових трав, лікарських та інших рослин, квітів, насіння, очерету;
  - випасання худоби;
  - вилов і знищення диких тварин, порушення умов їх оселення, гніздування;
  - інші види користування рослинним і тваринним світом, що призводять до порушення природних комплексів;
  - мисливство, рибальство;
  - інтродукція нових видів тварин і рослин;
  - проведення заходів з метою збільшення чисельності окремих видів тварин понад допустиму науково обґрунтовану ємкість угідь;
  - збирання колекційних та інших матеріалів, за винятком матеріалів, необхідних для виконання наукових досліджень.
- Для збереження і відтворення корінних природних комплексів, проведення науково-дослідних робіт та виконання інших завдань **у заповідній зоні може допускатись**:
  - виконання відновлювальних робіт на землях з порушеними корінними комплексами, а також здійснення заходів щодо запобігання змінам природних комплексів парку внаслідок антропогенного впливу
  - – відновлення гідрологічного режиму, збереження та відновлення рослинних угруповань, що історично склалися, видів рослин і тварин, які зникають тощо;
  - здійснення протипожежних і санітарних заходів, що не порушують режиму заповідної зони;
  - спорудження у встановленому порядку будівель та інших об'єктів, необхідних для виконання поставлених перед національним природним парком завдань;
  - збір колекційних та інших матеріалів, виконання робіт, передбачених планами довгострокових стаціонарних наукових досліджень, проведення екологічної освітньо-виховної роботи

Зона регульованої рекреації - включає території, виділені з метою проведення короткострокового відпочинку та оздоровлення населення, огляду особливо мальовничих і пам'ятних місць.

- У цій зоні **дозволяється** влаштування та відповідне обладнання туристських маршрутів і екологічних стежок огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць;
- може бути передбачене здійснення спортивного рибальства та мисливства.
- Тут **забороняються** рубки лісу головного користування, промислове рибальство і промислове добування мисливських видів тварин, інша діяльність, яка може негативно вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної

Зона стаціонарної рекреації - призначена для розміщення готелів, мотелів, кемпінгів, інших об'єктів обслуговування відвідувачів парку

- На території цієї зони **забороняється** будь-яка діяльність, яка призводить або може призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища та зниження рекреаційної цінності території національного природного парку

Господарська зона - включає території, в межах яких проводиться господарська діяльність, спрямована на виконання покладених на парк завдань, знаходяться населені пункти, об'єкти комунального призначення парку, а також землі інших землевласників та землекористувачів, включені до складу парку, на яких господарська діяльність здійснюється з додержанням загальних вимог щодо охорони навколишнього природного середовища.

- На території цієї зони **забороняється** будь-яка діяльність, яка призводить або може призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища та зниження рекреаційної цінності території національного парку

Таблиця 3.7

Національні природні парки (станом на 01.01.2023)

№	Назва	Область	Рік створення	Площа, га
1	Чарівна гавань	АР Крим	2009	6270
2	Кармелюкове Поділля	Вінницька	2009	16518
3	Прип'ять-Стохід	Волинська	2007	39315,5
4	Цуманська пуца	Волинська	2010	33475,34
5	Шацький	Волинська	1983	32515
6	Меотида	Донецька	2009	20720,95
7	Святі Гори	Донецька	1997	40609
8	Зачарований край	Закарпатська	2009	6101
9	Синевир	Закарпатська	1989	40400
10	Ужанський	Закарпатська	1999	39159
11	Великий Луг	Запорізька	2006	16756
12	Приазовський	Запорізька	2010	78127
13	Верховинський	Івано-Франківська	2010	12023
14	Галицький	Івано-Франківська	2004	14685
15	Гуцульщина	Івано-Франківська	2002	32271
16	Карпатський	Івано-Франківська	1980	50303
17	Синьогора	Івано-Франківська	2009	10866
18	Голосіївський	Київ	2007	4525
19	Білоозерський	Київська, Черкаська	2009	7014,4
20	Кремінські ліси	Луганська	2019	7269
21	Бойківщина	Львівська	2019	12240
22	Королівські Бескиди	Львівська	2020	8997

№	Назва	Область	Рік створення	Площа, га
23	Північне Поділля	Львівська	2010	15588
24	Сколівські Бескиди	Львівська	1999	35684
25	Яворівський	Львівська	1998	7079
26	Білобережжя Святослава	Миколаївська	2009	35223
27	Бузький Гард	Миколаївська	2009	6138
28	Нижньодністровський	Одеська	2008	21311
29	Тузловські лимани	Одеська	2010	27865
30	Куяльницький	Одеська	2022	10 800,
31	Пирятинський	Полтавська	2009	12028,4
32	Дермансько-Острозький	Рівненська	2009	1647,6
33	Нобельський	Рівненська	2019	25318,81
34	Пущу Радзівіла	Рівненська	2022	24265
35	Гетьманський	Сумська	2009	23360
36	Деснянсько-Старогутський	Сумська	1999	16215
37	Кременецькі гори	Тернопільська	2009	6951,2
38	Дністровський каньйон	Тернопільська	2010	10829,18
39	Гомільшанські ліси	Харківська	2004	14315
40	Дворічанський	Харківська	2009	3131,2
41	Слобожанський	Харківська	2009	5244
42	Азово-Сиваський	Херсонська	1993	52154
43	Джарилгацький	Херсонська	2009	10000
44	«Кам'янська Січ»	Херсонська	2019	12261,14
45	Нижньодніпровський	Херсонська	2015	80177,80
46	Олешківські піски	Херсонська	2010	8020,36
47	Подільські Товтри	Хмельницька	1996	261316
48	Мале Полісся	Хмельницька	2013	8762,7
49	Холодний Яр	Черкаська	2022	6833
50	Нижньосульський	Черкаська, Полтавська	2010	16879
51	Вижницький	Чернівецька	1995	7928
52	Хотинський	Чернівецька	2010	9400
53	Черемоський	Чернівецька	2009	7117,5
54	Ічнянський	Чернігівська	2004	9666
55	Мезинський	Чернігівська	2006	31035
56	Залісся	Чернігівська, Київська	2009	14836

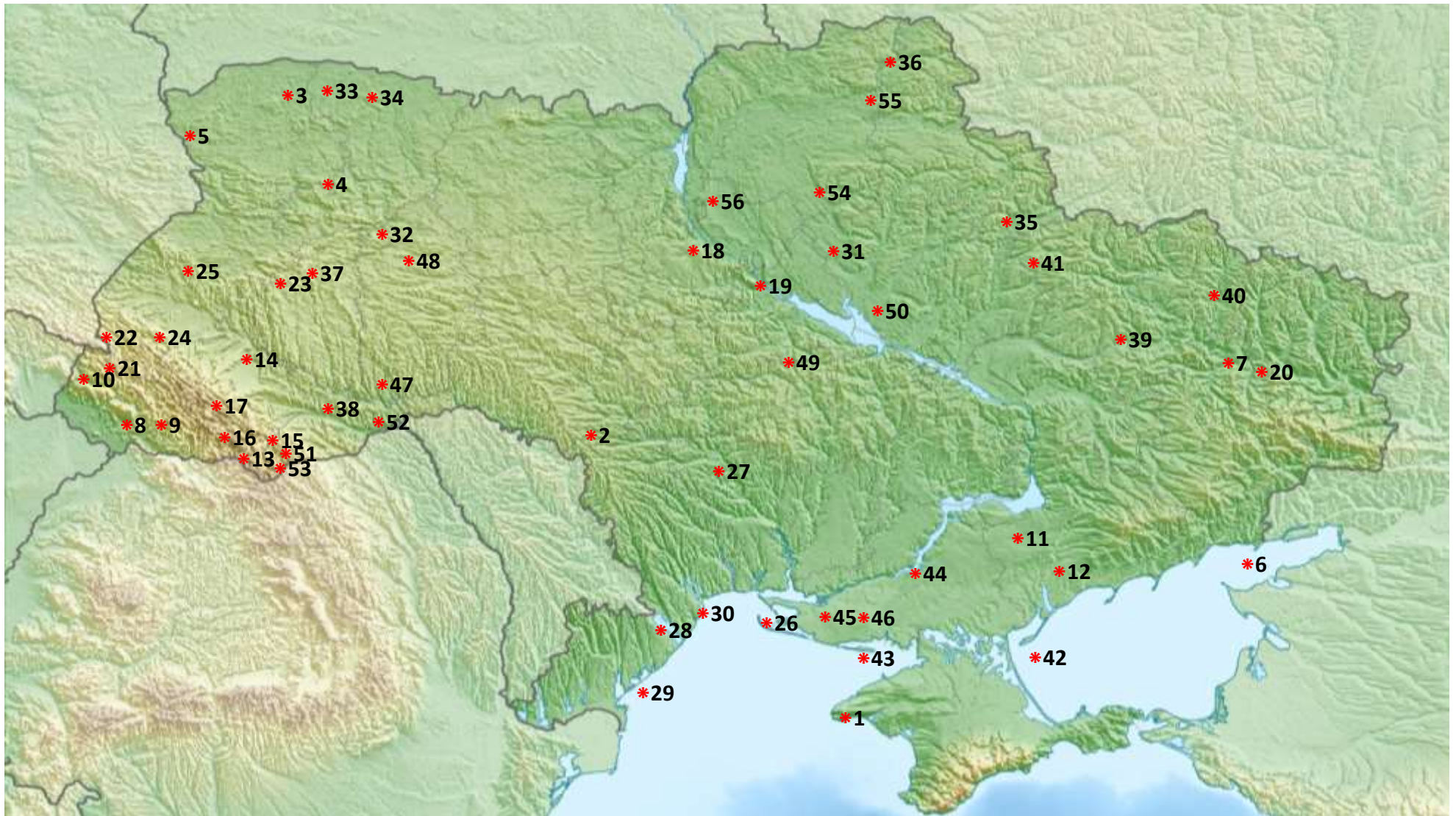

Рис. 3.53. Національні природні парки України (станом на 01.01. 2023)

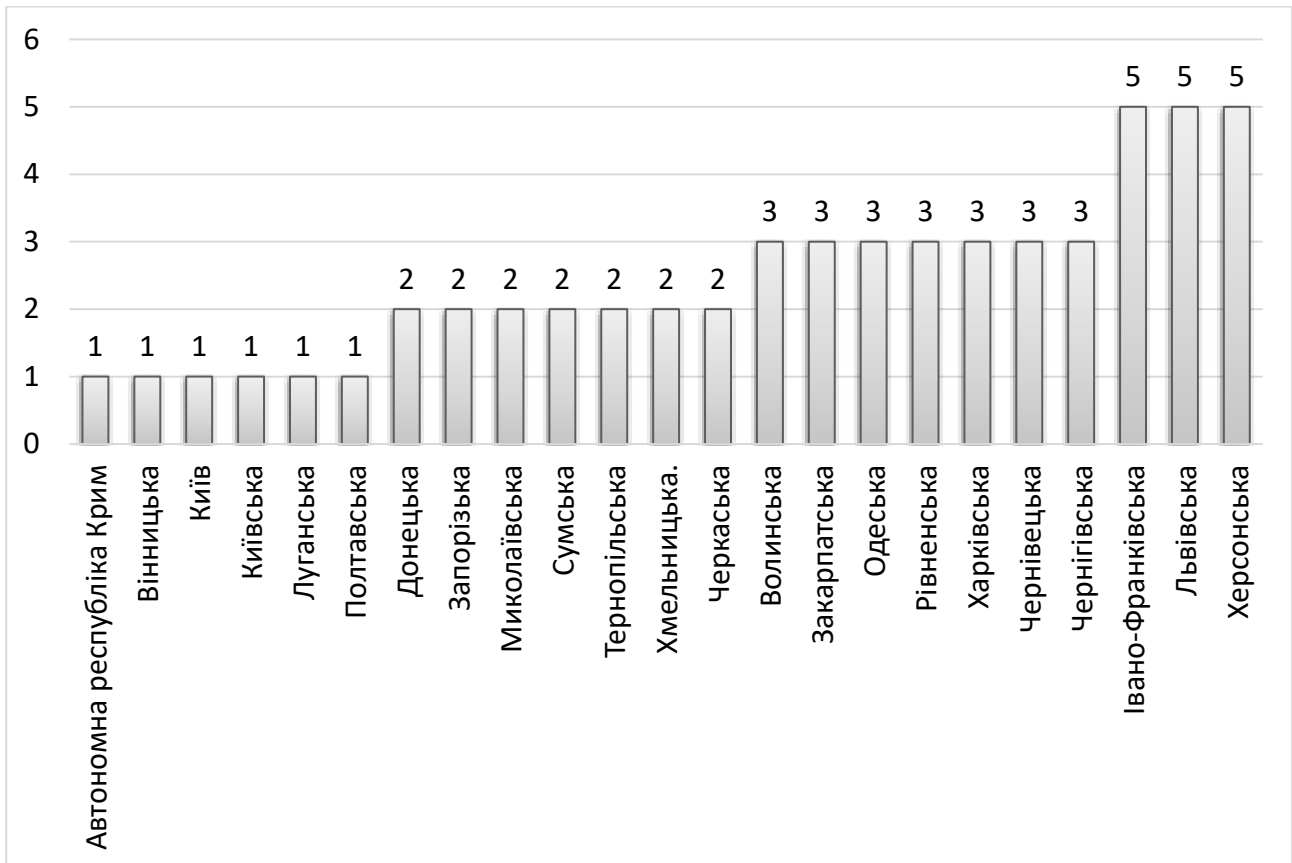

Рис. 3.54. Кількість Національних природних парків за адміністративними областями України

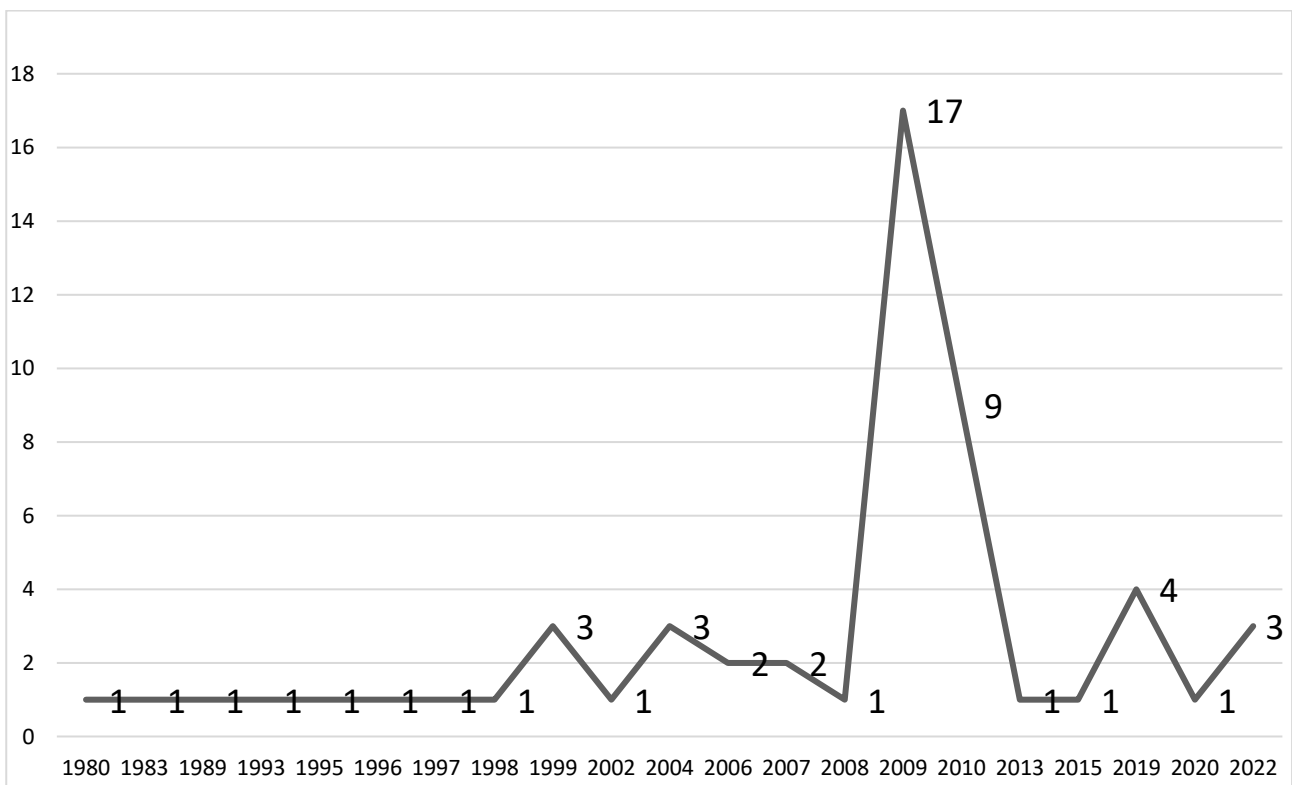

Рис. 3.55. Періоди створення Національних природних парків

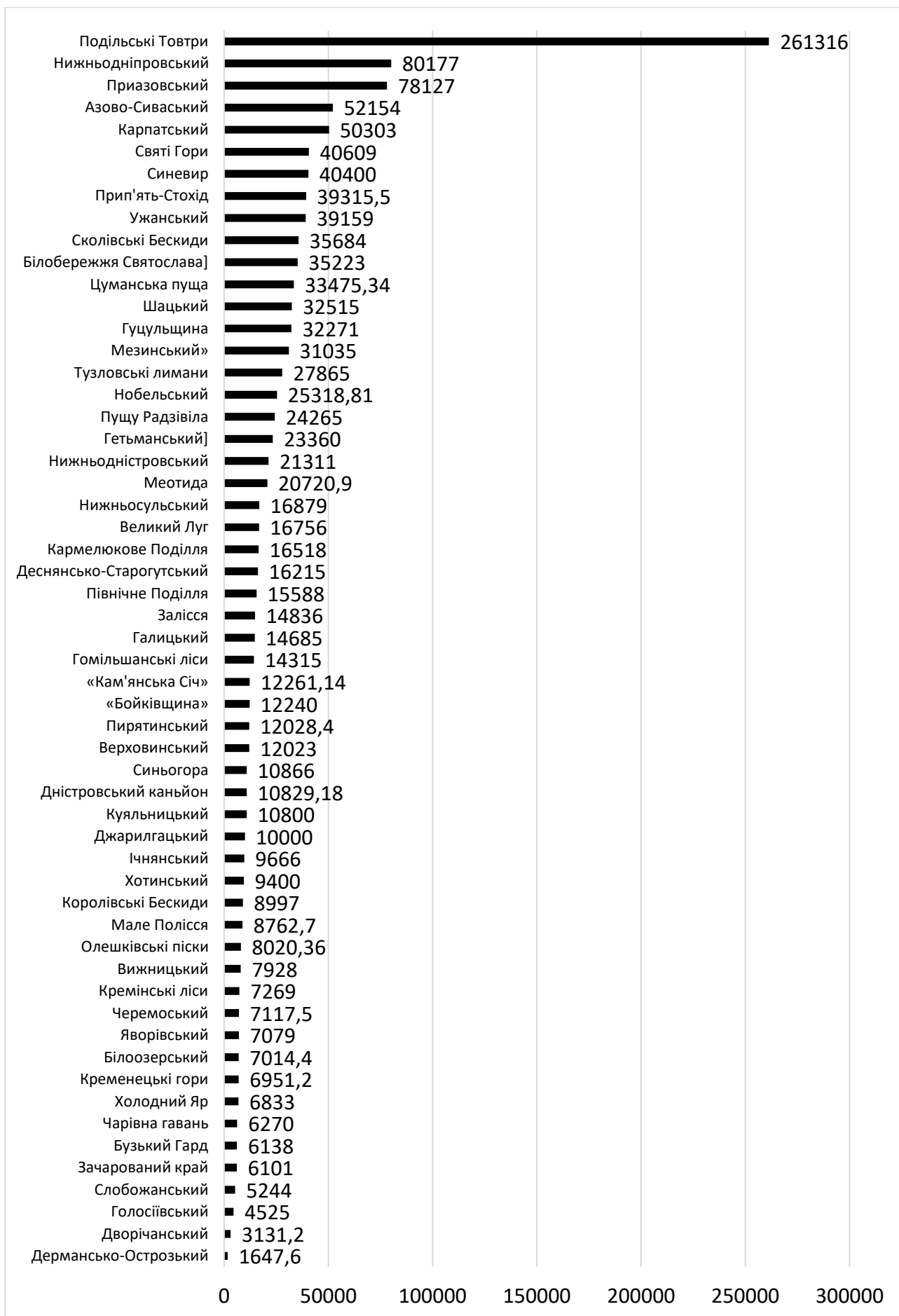

Рис. 3.56. Площі Національних природних парків , га

Контрольні запитання

1. Типи національних природних парків.
2. Основні завдання національних природних парків.
3. Вимоги щодо співвідношення та взаємного розташування функціональних зон національних природних парків.

Тестові завдання

1. У степовій зоні України знаходиться така кількість національних природних парків

1. національний природний парк
2. національні природні парки
3. національні природні парки
4. національні природні парки

2. При створенні національних природних парків ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами вилучаються з господарського використання і надаються юридичним особам:

1. в постійне користування;
2. надається в оренду;
3. в тимчасове користування;
4. в тимчасове користування строком до 5 років.

3. До функціональних зон, що виділяють в межах територій національних природних парків, належать:

1. експозиційна зона, наукова, заповідна, адміністративно-господарська;
2. заповідна, буферна, зона антропогенних ландшафтів (транзитна);
3. наукова, заповідна, зона антропогенних ландшафтів (транзитна);
4. абсолютно заповідна, зона регульованої рекреації, зона стаціонарної рекреації, господарська зона.

4. Природно-територіальні комплекси Українських Карпат представлені такими національними природними парками:

1. НПП «Синевир» та «Сколівські Бескиди»;
2. НПП «Подільські Товтри» та Шацький НПП;
3. НПП «Подільські Товтри» та «Яворівський»;
4. НПП «Яворівський» та Шацький НПП.

5. Шацький, Вижницький, Подільські Товтри, Яворівський – це території природнозаповідного фонду України, які належать до:

1. національних природних парків;
2. природних заповідників;
3. регіональних ландшафтних парків;
4. біосферних заповідників.

3.5. Регіональні ландшафтні парки

Регіональні ландшафтні парки – це природоохоронні рекреаційні установи місцевого чи регіонального значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних природних комплексів та об'єктів, а також забезпечення умов для організованого відпочинку населення

Регіональні ландшафтні парки в світі переважно називаються

природними парками (Німеччина, Австрія)

регіональними парками (Великобританія, Латвія),

регіональними природними парками (Франція, Італія)

ландшафтними парками (Польща)

Рис. 3.57. Регіональні ландшафтні парки у світі

Парки країн Європейського союзу мають розвинену сервісну інфраструктуру: кемпінги, автостоянки, дороги, обладнані стежки.

За кількістю регіональних парків лідером є **Італія**, що має 122 регіональних природних парки.

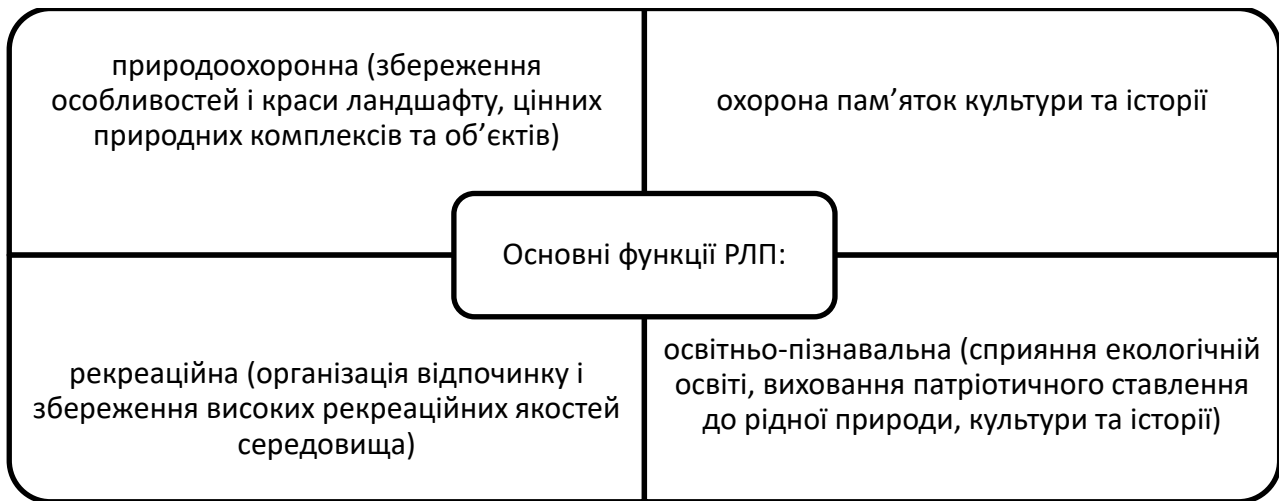

Рис. 3.58. Функції регіональних ландшафтних парків

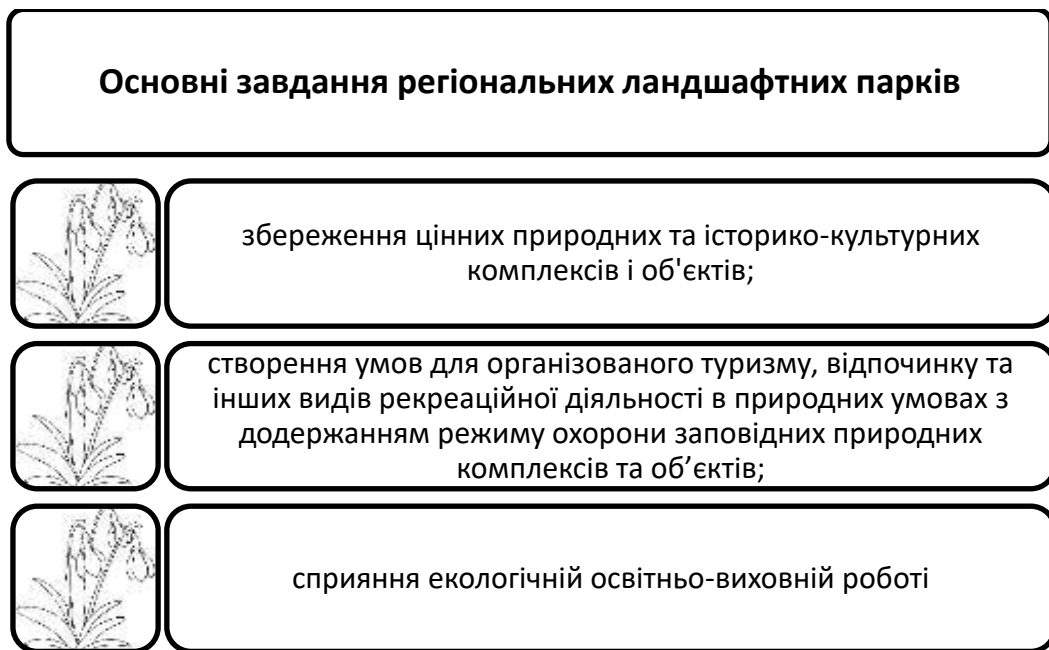

Рис. 3.59. Завдання регіональних ландшафтних парків

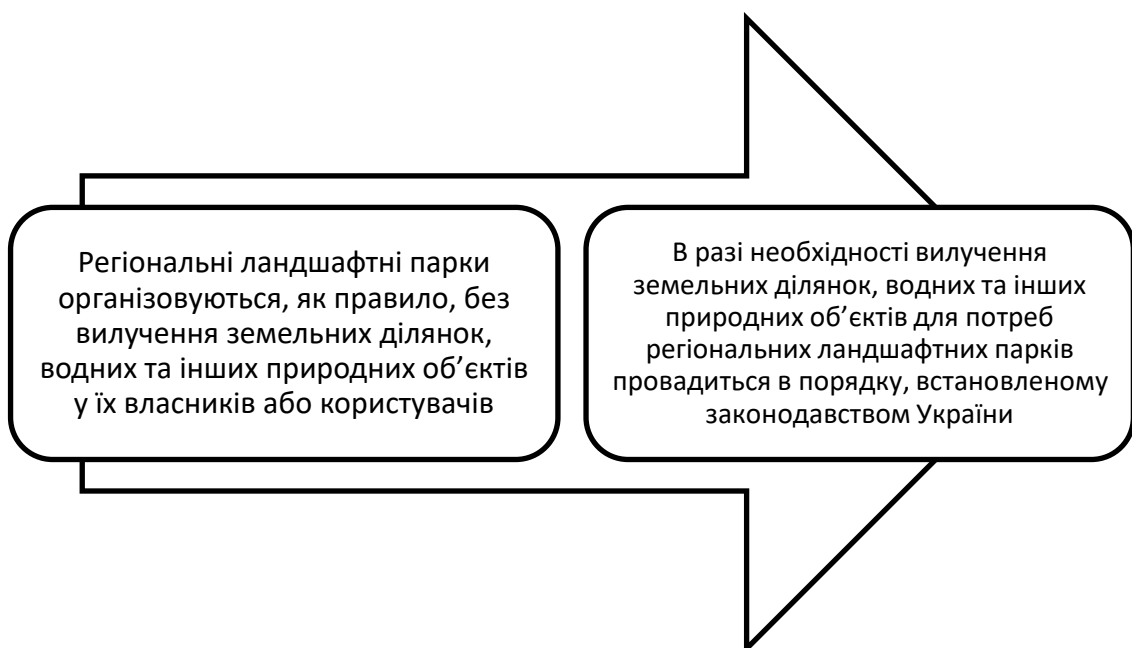

Рис. 3.60. Організація регіональних ландшафтних парків

У межах регіональних ландшафтних парків з урахуванням природоохоронної, оздоровчої, наукової, рекреаційної, історико-культурної та інших цінностей природних комплексів та об'єктів, їх особливостей може встановлюватися територіально диференційований режим їх охорони, відтворення та використання

Зонування території кожного регіонального ландшафтного парку, рекреаційна та інша діяльність на його території провадяться відповідно до Положення про національний природний парк та Проекту організації території регіонального ландшафтного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів, що затверджується центральним органом виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища

Рис. 3.61. Вимоги щодо охорони природних комплексів та об'єктів РЛП

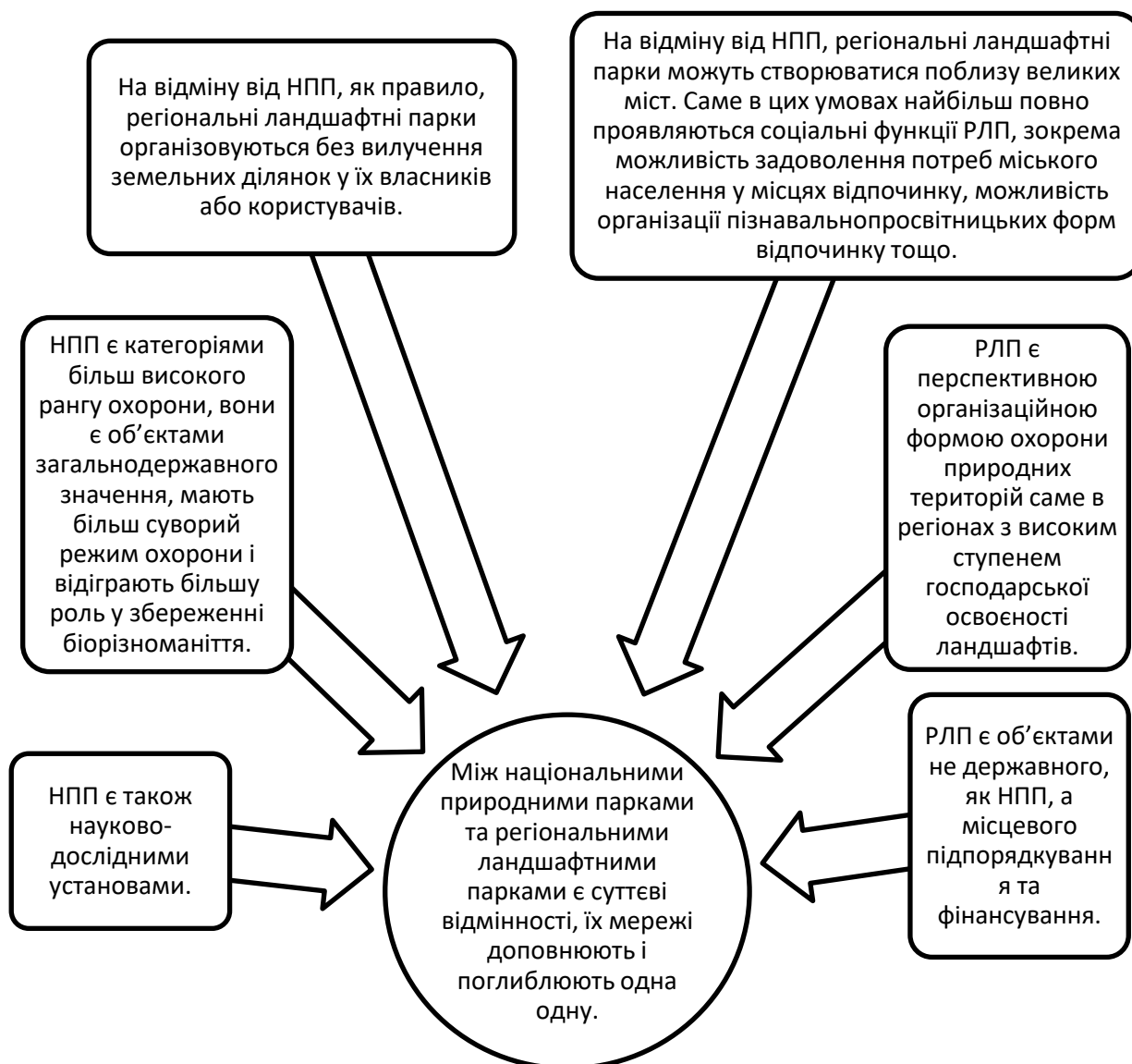

Рис. 3.61. Відмінності між НПП та РЛП

Перший регіональний ландшафтний парк в Україні було створено в 1990 р. в Тернопільській області - до прийняття Закону „Про природно-заповідний фонд". Його назва - „Дніпровський каньйон" площею 42084 га

Рис. 3.62. Перший регіональний ландшафтний парк в Україні

Зонування території регіональних ландшафтних парків

Заповідна (або заказна) зона - включає території, призначені для збереження і відновлення найбільш цінних природних комплексів, генофонду рослинного і тваринного світу. Сюди можуть входити також території інших категорій ПЗФ (заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища)

В межах заказної зони можливе здійснення спеціальних екологічних екскурсій, хоча проведення масових екскурсій та рекреації є недоцільними. Заказна зона обіймає 10 – 25 % від площі РЛП.

Режим зони може визначатися відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників або для інших відповідних категорій.

Для збереження і відтворення корінних природних комплексів, проведення науково-дослідних робіт та виконання інших завдань **може допускатись**:

- виконання відновлювальних робіт на землях з порушеними корінними комплексами, а також здійснення заходів щодо запобігання змінам природних комплексів регіонального ландшафтного парку внаслідок антропогенного впливу – відновлення гідрологічного режиму, збереження та відновлення рослинних угруповань, що історично склалися, видів рослин і тварин, які зникають, тощо;
- здійснення протипожежних і санітарних заходів, що не порушують режиму заповідної (казакної) зони регіонального ландшафтного парку;
- спорудження у встановленому порядку будівель та інших об'єктів, необхідних для виконання поставлених перед регіональним ландшафтним парком завдань;
- збір колекційних та інших матеріалів, виконання робіт, передбачених планами довгострокових стаціонарних наукових досліджень, проведення екологічної освітньо-виховної роботи

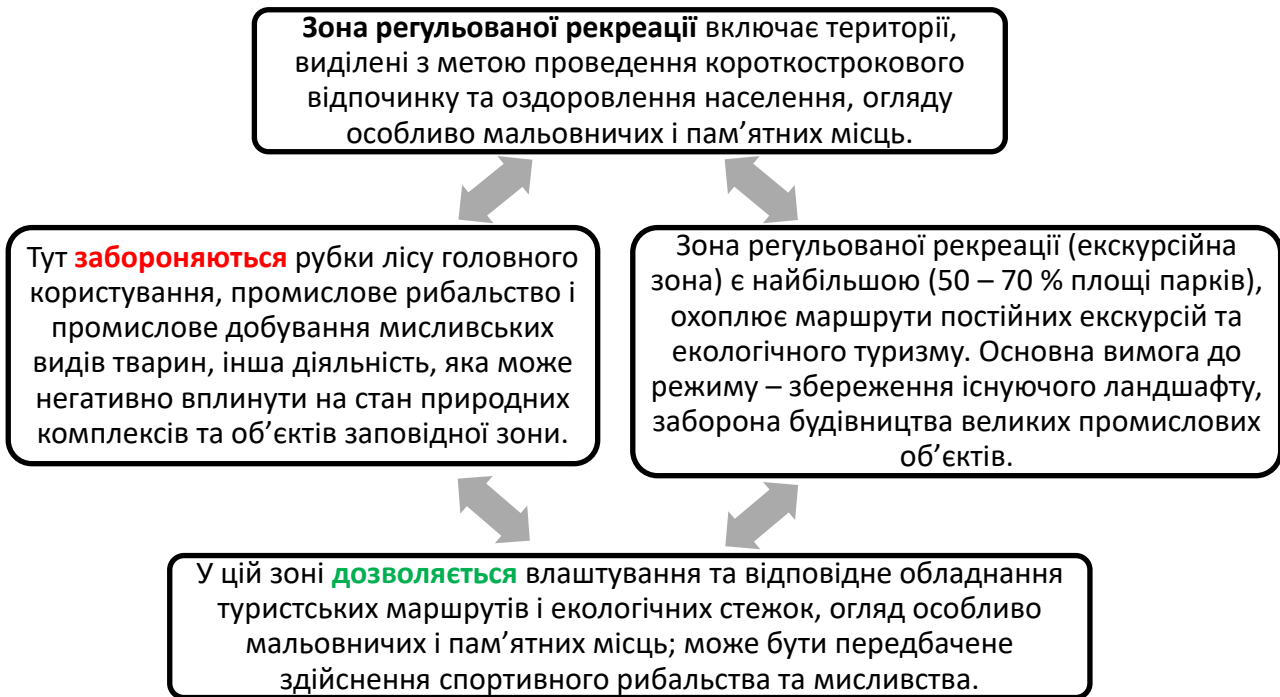

Рис. 3.63. Зона регульованої рекреації РЛП

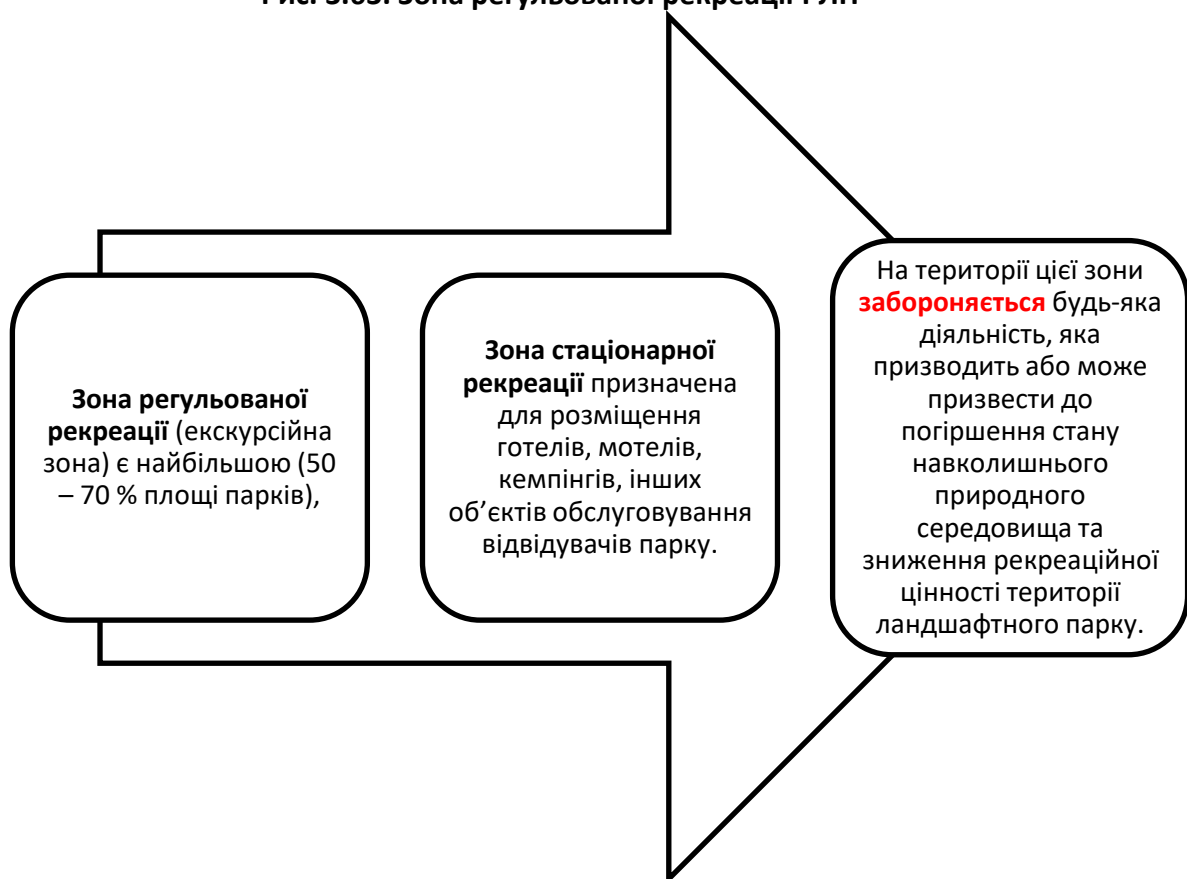

Рис. 3.64. Зона стаціонарної рекреації РЛП

Господарська зона включає території населених пунктів, які входять до меж парку. Тут ведеться традиційне господарювання із додержанням вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, здійснюється природно-освітня та еколого-виховна робота серед населення

На території цієї зони **забороняється** будь-яка діяльність, яка призводить або може призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища та зниження рекреаційної цінності території ландшафтного парку

Рис. 3.64. Господарська зона РЛП

В разі необхідності на територіях, прилеглих до окремих ділянок регіональних ландшафтних парків можуть створюватися **охоронні зони**.

Розміри охоронних зон визначаються відповідно до їх цільового призначення на основі спеціальних обстежень ландшафтів та господарської діяльності на прилеглих територіях.

Режим охоронних зон визначається з урахуванням характеру господарської діяльності на прилеглих територіях, на основі оцінки її впливу на навколишнє середовище.

Оцінка такого впливу здійснюється на основі екологічної експертизи, що проводиться в порядку, встановленому законодавством України.

У межах охоронних зон **можуть бути заборонені або обмежені** мисливство, рибальство, рубки лісу, відлов або відстріл тварин, влаштування місць для масового відпочинку населення, прокладання доріг, трубопроводів та інших комунікацій, будівництво нових підприємств і господарських об'єктів, а також інші види господарської діяльності, які можуть негативно позначатися на стані охоронюваних природних об'єктів.

Природокористувачі, що ведуть господарську діяльність у межах охоронних зон, зобов'язані вживати необхідні заходи, спрямовані на збереження природних умов.

Рис. 3.65. Охоронні зони РЛП

Потреба в регіональних ландшафтних парках в Україні, як у природоохоронних установах, дуже велика, що зумовлено необхідністю організації відпочинку населення, особливо в густо населених районах, з невисокою лісистістю її території. Такі території природно-заповідного фонду можуть бути створені у всіх регіонах України.

Перваги та завдання покладені на регіональні ландшафтні парки

Створення регіональних ландшафтних парків значно покращує імідж територій серед туристів та рекреантів, що є важливою передумовою для розвитку туристичного бізнесу.

Крім того, формуються нові робочі місця для місцевого населення. Розширюються можливості екологічного виховання населення.

Важливим при організації регіональних ландшафтних парків є також те, що в майбутньому вони ввійдуть в екологічні мережі України та Європи. А це дасть змогу підтримувати обмін генетичною інформацією між освітянами відносно збереження природи і тим самим сприяти збереженню біорізноманіття. РЛП репрезентують основні природні регіони України.

Звичайно, в парках наявні види занесені до Червоної книги України (ЧКУ) та угруповання із Зеленої книги, а з іншого боку, історичні пам'ятки та інші унікальні об'єкти. Біотопічне різноманіття парків обумовлює багатство та різноманітність фауни. Рослинний світ парків досліджений недостатньо, мало друкованих праць про флору та рослинність РЛП.

Мережа РЛП України буде розвиватись як в напрямку збільшення їх кількості, так і активізації їх функціонування.

В Україні не вичерпаний потенціал для створення РЛП та існує велика потреба в цих об'єктах, оскільки держава є досить густонаселеною, з високим ступенем розораності та низькою лісистістю.

Регіонами з високим рекреаційним потенціалом є Карпати, Полісся, прибережна смуга Азовського та Чорного морів. Необхідне створення нових РЛП в центральних областях України, де вони відсутні, а також в східних областях, які відзначаються значною урбанізованістю.

В РЛП можливий широкий розвиток екологічного туризму, організація спортивного мисливства та рибальства, впровадження різних заходів екологічної освіти, вирощування екологічно чистих продуктів, розвиток народних промислів тощо.

Рис. 3.66. Завдання регіональних ландшафтних парків

Таблиця 3.8

Регіональні ландшафтні парки України (Станом на 1.01.2023)

№ п/п	Назва	Площа (га)	Дата створення	Підстава	Область
1	Атлеш	260	2013.03.27	Постанова ВР АРК № 1196-6/13	АР Крим
2	Бахчисарай	10300	2011.12.21	Постанова ВР АРК № 643-6/11	АР Крим

№ п/п	Назва	Площа (га)	Дата створення	Підстава	Область
3	Біла скеля	2256	2011.12.21	Постанова ВР АРК № 643-6/11	АР Крим
4	Бітак	55	2013.02.27	Постанова ВР АРК № 1196-6/13	АР Крим
5	Бокальська коса	1520	2000.02.16	Постанова ВР АРК № 913-2/2000	АР Крим
6	Донузлав	2335	2013.02.27	Постанова ВР АРК № 1196-6/13	АР Крим
7	Калинівський	12000	2000.02.16	Постанова ВР АРК № 913-2/2000	АР Крим
8	Караларський	6806	2007.06.20	Постанова ВР АРК № 509-5/07	АР Крим
9	Лисяча бухта - Ечки-Даг	1561	2008.09.17	Постанова ВР АРК № 950-5/08	АР Крим
10	Максимова дача	83.9	2013.06.18	Рішення міськради № 5678	АР Крим
11	Мис Такіль	850	2013.02.27	Постанова ВР АРК № 1196-6/13	АР Крим
12	Научний	965	2011.12.21	Постанова ВР АРК № 643-6/11	АР Крим
13	Узун-Сирт. гора Клементьєва	845.5	2010.09.22	Постанова ВР АРК № 1883-5/10	АР Крим
14	Тиха бухта	1508.7	2007.12.19	Постанова ВР АРК № 709-5/07	АР Крим
15	Дністер	6719.5	2009.12.10	Рішення облради № 903	Вінницька
16	Мурафа	3452.7	2008.05.29	Рішення облради № 573	Вінницька
17	Немирівське Побужжя	5678	2013.06.20	Рішення облради № 548	Вінницька
18	Середнє Побужжя	2816.2	2009.12.10	Рішення облради № 903	Вінницька
19	Балка Кобильна	1844	2010.09.22	Рішення облради № 597-28/VI	Дніпропетровська
20	Дніпровські ліси	4514.5	2019.02.22	Рішення облради № 907	Дніпропетровська

№ п/п	Назва	Площа (га)	Дата створення	Підстава	Область
21	Дніпровські пороги (Придніпровський)	4917.9	2008.09.25	Рішення облради № 443	Дніпропетровська
22	Самарські плавні	2800.7	2012.02.03	Рішення облради № 247	Дніпропетровська
23	Донецький кряж	3952.2	2000.02.29	Рішення Донецької облради № 23/11-254	Донецька
24	Зуївський	1532.7	2013.05.30	Рішення облради № 6/21-523	Донецька
25	Клебан-Бик	1874	2000.02.29	Рішення Донецької облради № 23/11-256	Донецька
26	Краматорський	2247.8	2004.05.18	Рішення Донецької облради № 18.05.2004	Донецька
27	Слов'янський курорт	431.3	2005.12.23	Рішення облради № 4/31-773	Донецька
28	Притисянський	10330.7	2009.08.07	Рішення облради № 908	Закарпатська
29	Синяк	4631.3	2011.05.26	Рішення облради № 229	Закарпатська
30	Панай	1025	1998.11.27	Рішення облради № 10	Запорізька
31	Богуславль	7.5	2008.12.12	Рішення облради № 391-21-V	Київська
32	Пташиний рай	466.8	2017.12.14	Рішення облради № 369-19-VII	Київська
33	Яготинський імені гетьмана Кирила Розумовського	131.6	2018.07.20	Рішення облради № 475-22-VII	Київська
34	Боковеньківський ім. М.Л. Давидова	17530.1	2005.11.04	Рішення облради № 507	Кіровоградська
35	Світловодський	61227.4	2011.02.18	Рішення облради № 89	Кіровоградська
36	Біловодський	14011	2001.12.25	Рішення облради № 20/20	Луганська
37	Верхньодністровські Бескиди	8356	1997.10.08	Рішення облради № 234	Львівська

№ п/п	Назва	Площа (га)	Дата створення	Підстава	Область
38	Знесіння	312.1	1993.12.02	Рішення облради № 327	Львівська
39	Надсянський	19428	1997.07.31	Рішення облради № 209	Львівська
40	Равське Розточчя	19103	1997.06.13	Рішення облради № 341	Львівська
41	Стільське Горбогір'я	9161.7	2014.04.01	Рішення облради № 1043	Львівська
42	Дніпровські острови	1214.9	2004.12.23	Рішення Київради № 878/2288	м. Київ
43	Парк Партизанської слави	115	1994.02.17	Рішення Київради № 14	м. Київ
44	Смородинський	18.6	2016.06.29	Рішення Київради № 08/231-2745	м. Київ
45	Урочище Лиса гора	137.1	1994.02.17	Рішення Київради № 14	м. Київ
46	Висунсько-Інгулецький	2712.6	2011.11.25	Рішення облради № 9	Миколаївська
47	Гранітно-степове Побужжя	7394.3	1994.03.18	Рішення облради № 27	Миколаївська
48	Кінбурнська коса	17890.2	1992.10.15	Рішення облради № 16	Миколаївська
49	Приінгульський	3152.7	2002.12.17	Рішення облради № 6	Миколаївська
50	Тилігульський	8195.4	1995.04.28	Рішення облради № 8	Миколаївська
51	Ізмаїльські острови	1366	1993.10.01	Рішення облради № 496-XXI	Одеська
52	Тилігульський	13954	1997.11.25	Рішення облради № 176-XXII	Одеська
53	Гадяцький	12803.3	2011.12.07	Рішення облради б/н	Полтавська
54	Диканський	11945	1994.10.27	Рішення облради б/н	Полтавська
55	Кременчуцькі плавні	5080	2001.07.12	Рішення облради б/н	Полтавська
56	Кагамлицький	28.2	2013.02.28	Рішення облради б/н	Полтавська
57	Нижньо-ворсклянський	23200	2002.12.24	Рішення облради б/н	Полтавська
58	Дермансько-Мостівський	19837	2002.02.28	Рішення облради № 341	Рівненська
59	Надслучанський	17271	2000.03.24	Рішення облради № 139	Рівненська

№ п/п	Назва	Площа (га)	Дата створення	Підстава	Область
60	Сеймський	98857.9	1994.10.13	Рішення облвиконкому б/н	Сумська
61	Дністровський каньйон	42084	1990.08.30	Рішення облвиконкому № 191	Тернопільська
62	Загребелля	630	1994.03.18	Рішення облради б/н	Тернопільська
63	Зарваницький	283	1994.03.18	Рішення облради б/н	Тернопільська
64	Великобурлуцький степ	2042.6	2000.07.26	Рішення облради б/н	Харківська
65	Ізюмська лука	5002	2003.12.23	Рішення облради б/н	Харківська
66	Парк дикої природи Ольхова балка	465.5	2009.01.29	Рішення облради № 1098-V	Харківська
67	Печенізьке поле	4997.6	1999.02.23	Рішення облради б/н	Харківська
68	Сокольники-Помірки	1104.6	2012.08.30	Рішення облради № 518-VI	Харківська
69	Фельдман-Екопарк	140.5	2013.06.20	Рішення облради № 7 62-VI	Харківська
70	Червонооскільський	6623	2010.12.23	Рішення облради № 56-VI	Харківська
71	Мальованка	16915.3	1999.05.11	Рішення облради № 42-26/2019	Хмельницька
72	Трахтемирів	10771.2	2000.02.26	Рішення облради 168-10-XXIII	Черкаська Київська
73	Чернівецький	21487.5	1996.02.08	Розпорядження ОДА № 87-р	Чернівецька
74	Міжрічинський	78754	2002.06.20	Рішення облради б/н	Чернігівська
75	Ніжинський	6122.7	2015.05.28	Рішення облради б/н	Чернігівська
76	Ялівщина	168.7	2014.06.17	Рішення облради б/н	Чернігівська
77	Гуцульщина	17729	1997.06.23	Розпорядження ОДА № 443	Івано-Франківська
78	Дністровський	19656	1993.07.15	Рішення облради б/н	Івано-Франківська
79	Поляницький	1032	1996.07.15	Розпорядження ОДА № 451	Івано-Франківська
80	Приірпіння	347	2023.10.17	Київська облрада	Київська
81	Студениківський	2104	2023.10.18	Київська облрада	Київська

Рис. 3.67. Регіональні ландшафтні парки на мапі України [https://pzf.land.kiev.ua/]

Контрольні запитання

1. Зонування території регіональних ландшафтних парків
2. Перваги та завдання покладені на регіональні ландшафтні парки
3. Які відмінності між національними природними парками та регіональними ландшафтними парками

Тестові завдання

1. Категорія регіонального ландшафтного парку юридично має:

1. міжнародне значення
2. загальнодержавне значення
3. регіональне значення
4. місцеве значення

2. Процес створення регіональних ландшафтних парків провадиться:

1. без вилучення земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів у їх власників або користувачів;
2. з наданням земельної ділянки в оренду;
3. з наданням земельної ділянки в тимчасове користування;
4. з вилученням земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів у їх власників або користувачів.

3. В якій області було створено в 1990 р перший регіональний ландшафтний парк в Україні.

1. Тернопільській області
2. Миколаївській області
3. Харківській області
4. Закарпатській області

4. Природно-територіальні комплекси Українських Карпат представлені такими регіональними ландшафтними парками:

1. РЛП Притисянський та Синяк
2. РЛП Панай та Богуславль;
3. РЛП Пташиний рай та «Яворівський»;
4. РЛП Диканський та Кагамлицький

5. Червонооскільський, Трахтемирів, Міжрічинський, Ніжинський – це території природнозаповідного фонду України, які належать до:

1. національних природних парків;
2. природних заповідників;
3. регіональних ландшафтних парків;
4. біосферних заповідників.

6. Скільки регіональних ландшафтних парків у Кримських горах?

1. немає зовсім
2. 5
3. 9
4. 14

3.6. Заказники

Заказники – це природні території (акваторії), які мають особливе значення для збереження і відтворення цінних типових або унікальних природних комплексів чи їх окремих компонентів (окремих видів рослинного чи тваринного світу, занесених до Червоної книги, гідрологічних, геологічних, палеонтологічних об'єктів тощо) та для підтримання загального екологічного балансу

Заказники є однією з найбільш розповсюджених в Україні категорій ПЗФ

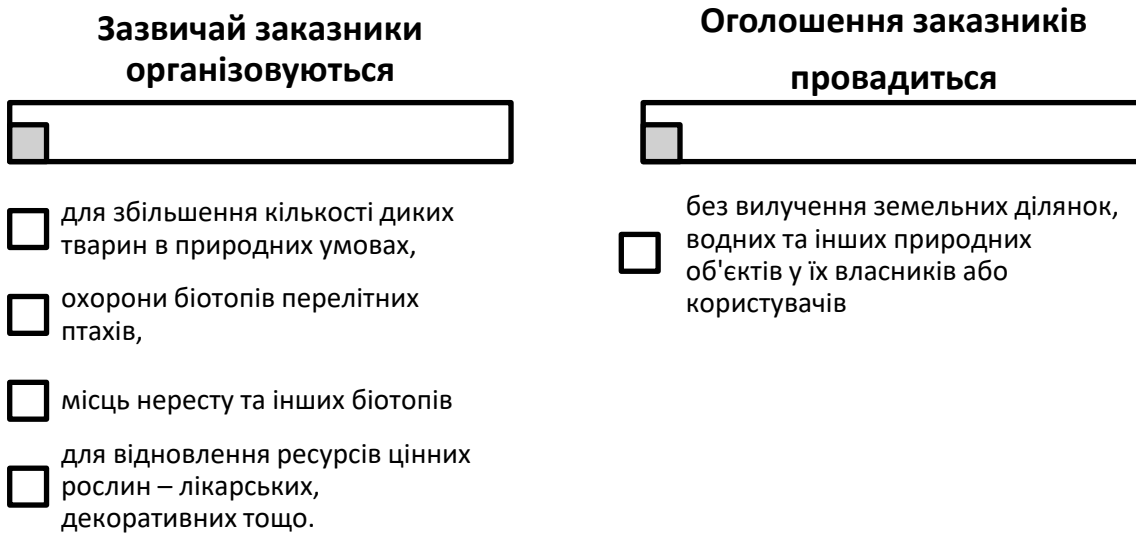

Рис. 3.68. Потреба у заказниках

Рис. 3.69. Форми власності заказників

Власники або користувачі земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів, оголошених заказником, беруть на себе зобов'язання щодо забезпечення режиму їх охорони та збереження

У зв'язку з цим в питаннях охорони заказників існують певні проблеми. Часто територія одного заказника знаходиться у віданні декількох землекористувачів.

Землі деяких заказників (або їх частини) взагалі не мають постійних користувачів і тоді заказник знаходиться у віданні місцевих рад (сільських, селищних, міських).

Часто виконання завдань, що покладаються на заказник, вимагає не тільки пасивної охорони території, а й виконання конкретної практичної природоохоронної діяльності. Оскільки для здійснення цієї діяльності потрібні відповідні фахівці, то координація та проведення наукових досліджень у заказниках (як і пам'яток природи та заповідних урочищ) покладається на співробітників природних заповідників, що розташовані поблизу заказника.

Слід підкреслити, що заказники відіграють важливу роль у сучасній мережі ПЗФ України. Завдяки великому різноманіттю, багаточисельності та розміщенню в різних за природними і соціально-економічними умовами регіонах, вони фактично являють собою систему підтримки заповідників та НПП, яка підвищує ефект діяльності останніх.

Рис. 3.70. Значення заказників

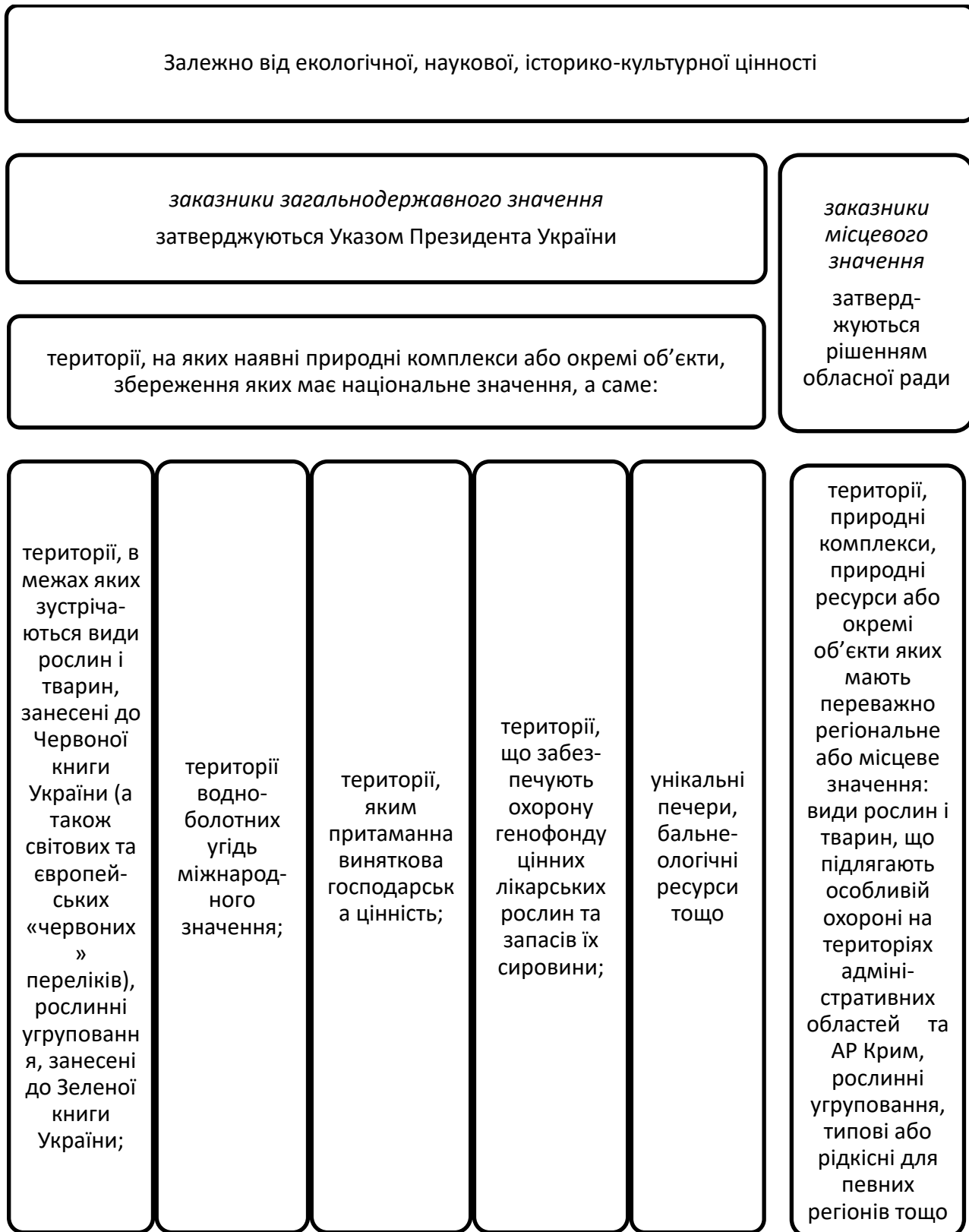

Рис. 3.71. Рівні заказників

Залежно від походження, інших особливостей природних комплексів та об'єктів, що оголошуються заказниками, мети і необхідного режиму охорони, заказники поділяються на типи з певним призначенням:

• **ландшафтні** – збереження чи відновлення особливо цінних природних комплексів (природних ландшафтів);

• **лісові** – збереження чи відновлення особливо цінних типових та унікальних для України та окремих її регіонів лісових насаджень, що мають природоохоронну, наукову або прикладну цінність;

• **ботанічні** – збереження і відновлення чисельності цінних у науковому, господарському і культурному відношенні, а також рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів рослин та їх угруповань;

• **загальнозоологічні** – збереження і відновлення чисельності цінних у науковому, господарському і культурному відношенні, а також рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тварин (підвидів, популяцій);

• **орнітологічні** – збереження і відновлення цінних у науковому, господарському і культурному відношенні, а також рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів птахів, (підвидів, популяцій), створення сприятливих умов для птахів під час гніздування, линяння та зимівлі, міграцій;

• **ентомологічні** – збереження і відновлення цінних у науковому, господарському і культурному відношенні, а також рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів комах;

• **іхтіологічні** – збереження і відновлення цінних у науковому і господарському відношенні, а також рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення видів, риб (підвидів, популяцій) в місцях їх нересту, нагулу та зимівлі;

• **гідрологічні** – збереження і відновлення цінних водних об'єктів і природних комплексів (болотних, озерних, річкових, морських);

• **загальногеологічні** – збереження цінних об'єктів і комплексів неживої природи (геологічних відслонень, виходів кристалічних порід, родовищ мінералів та інших корисних копалин, примітних форм рельєфу і пов'язаних з ним елементів ландшафту);

• **палеонтологічні** – збереження місць знахідок і скупчень решток або скам'янілих зразків викопної флори і фауни, що мають особливе наукове значення;

• **карстово-спелеологічні** – збереження цінних у науковому та рекреаційному відношенні печер, поверхневих карстовоспелеологічних утворень печерних видів флори і фауни.

Рис. 3.72. Типи заказників

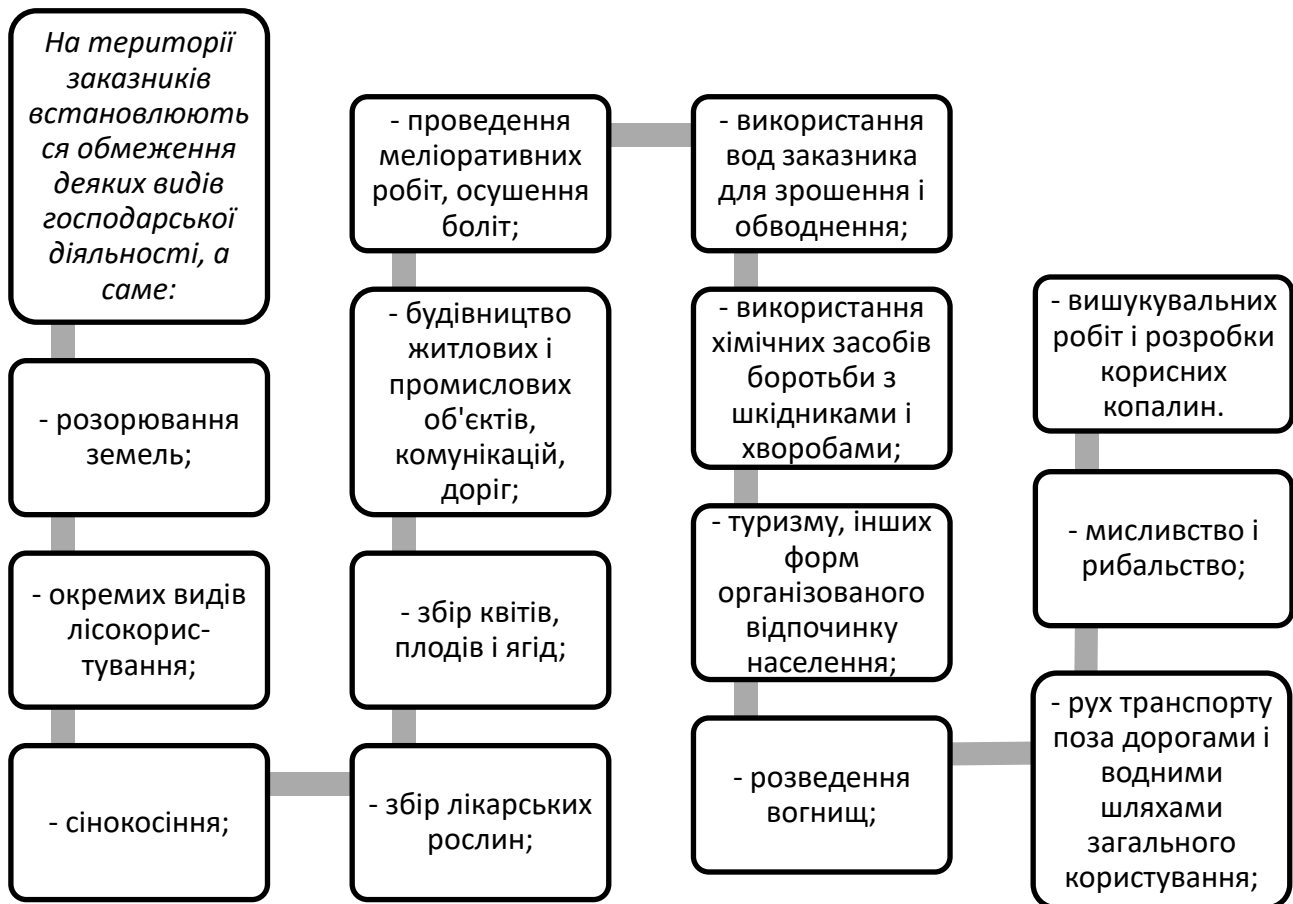

Рис. 3.73. Обмеження видів господарської діяльності

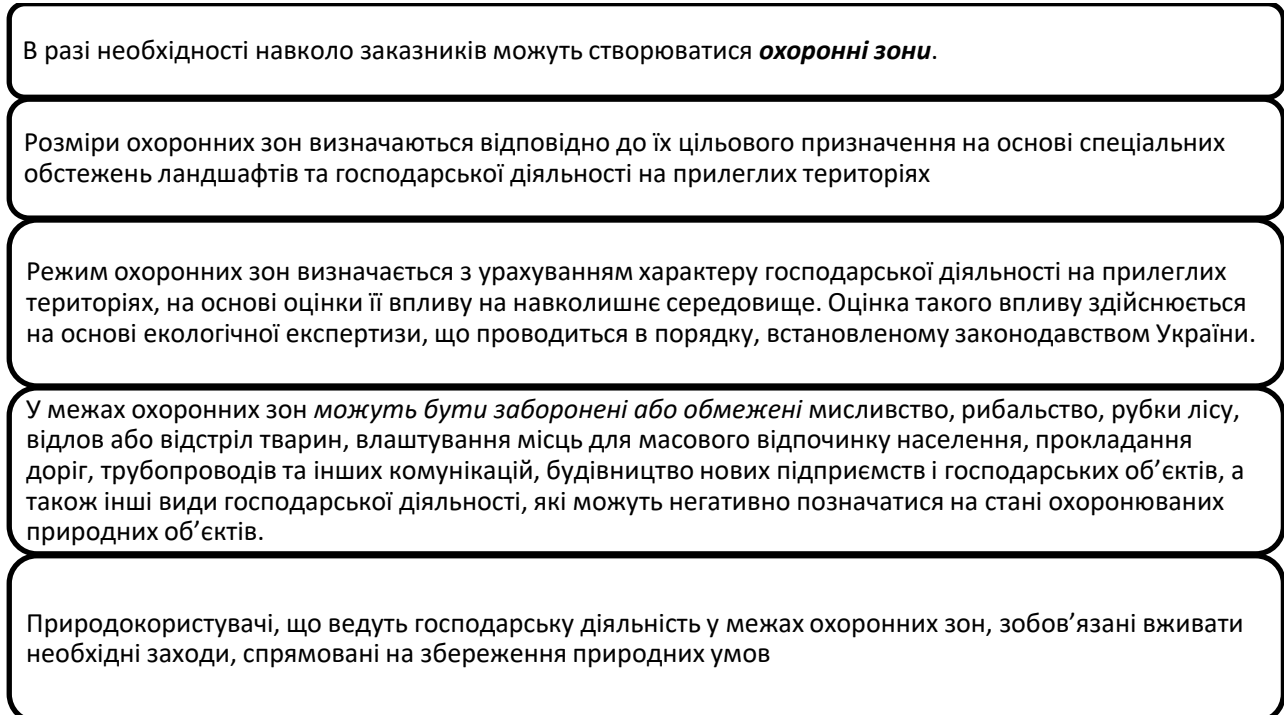

Рис. 3.74. Охоронні зони заказників

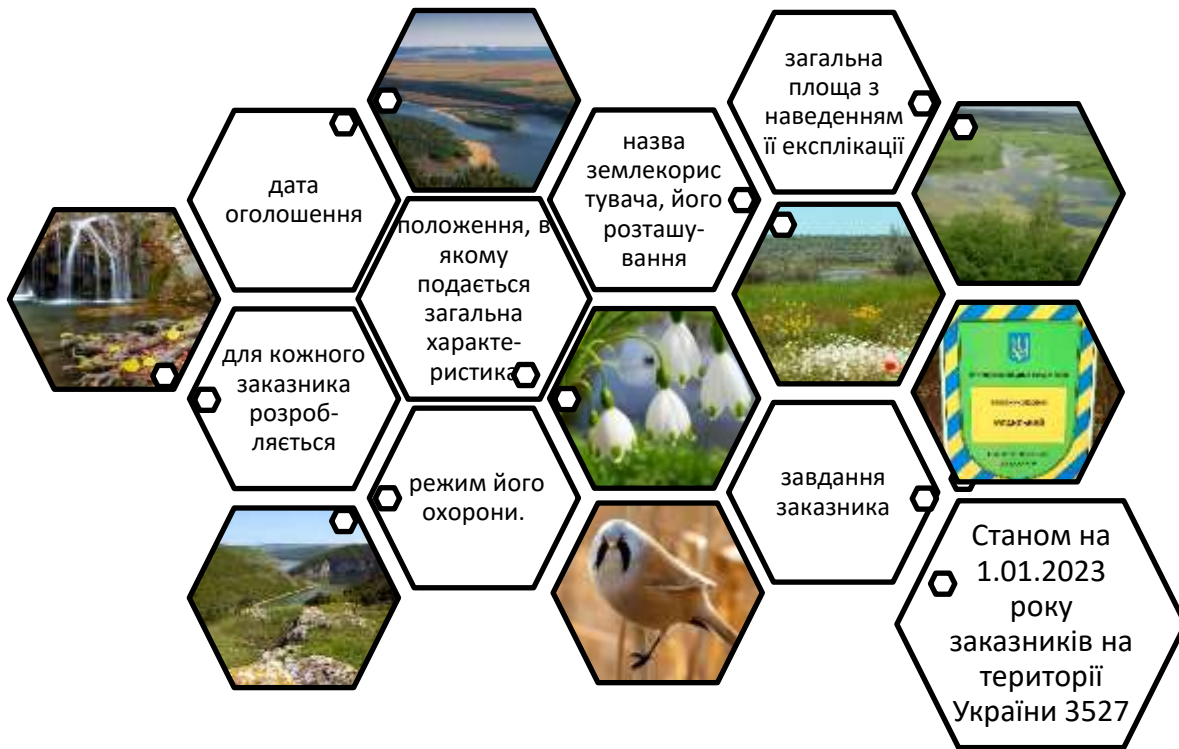

Рис. 3.75. Структура заказника

Філофорне поле Зернова — ботанічний заказник загальнодержавного значення, розташований в акваторії Чорного моря поблизу Одеської області. Площа заказника — 402500,0 га (4025 км²). Заказник створено для охорони крупної колонії філофори, відродження флори та фауни прибережної акваторії Чорного моря, та для збереження і відтворення природної акваторії Чорного моря, що має особливу природоохоронну, наукову, естетичну та пізнавальну цінність.

Заказник підпорядковано науково-дослідній установі «Український науковий центр екології моря». Створено указом Президента України № 1064/2008 від 21 листопада 2008 року.

За останні 20 років видовий склад макрофітів філофорного поля Зернова значно зменшився. З 16 видів червоних водоростей сьогодні можна зустріти лише 7, з 13 видів бурих — лише 1, з 4 видів зелених — теж лише 1.

Частота зустрічальності безпосередньо філофори складає 31,6%, а частка червоної водорості полісіфонії сягає 36,8% загальної кількості виявлених видів макрофітів.

Рис. 3.76. Найбільший ботанічний заказник загальнодержавного значення Філофорне поле Зернова

Вербецька Товтра розташована поблизу села Вербка у Хмельницькій області. Її також називають Чотирма кавалерами, оскільки сформована чотирма невисокими пагорбами. Вербецька Товтра є ботанічним заказником, який манить своєю унікальністю, адже саме тут можна прогулятися дном стародавнього моря.

Мільйони років тому це були морські рифи, а це означає, що товтри є продуктом життєдіяльності молюсків і коралів. В теперішній час такі природні утворення дуже важко знайти в цілому світі, переважно їх можна побачити під водою.

На вершині товтри гromадиться каміння, поросле квітами й травами. Також на пагорбах можна натрапити на невеликі печери, а ще звідси відкривається неймовірний краєвид на навколишні поля та величезний кар'єр.

Рис. 3.77. Найменший ботанічний заказник загальнодержавного значення Товтра Вербецька

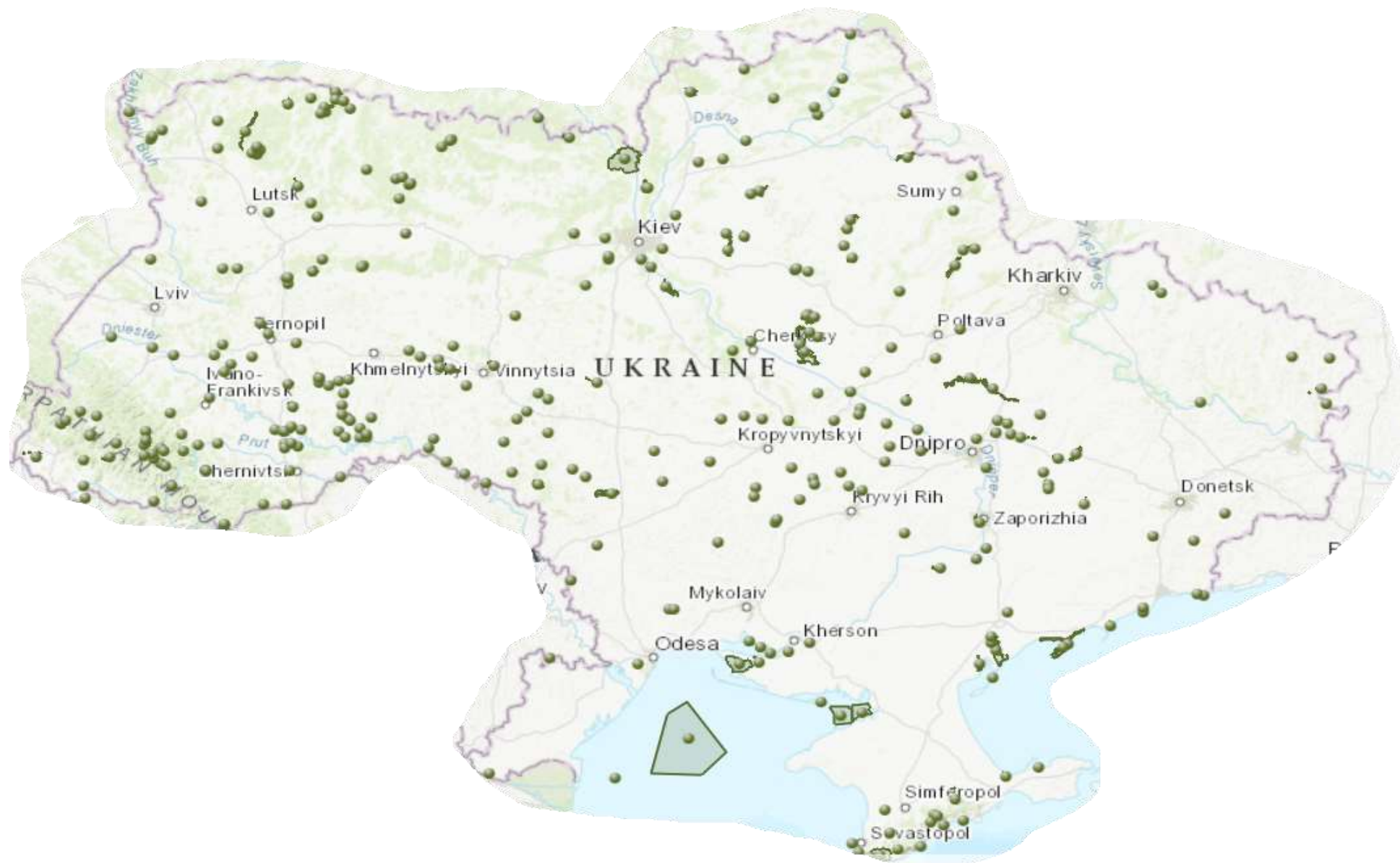

Рис. 3.78. Заказники загальнодержавного значення [<https://pzf.land.kiev.ua/>]

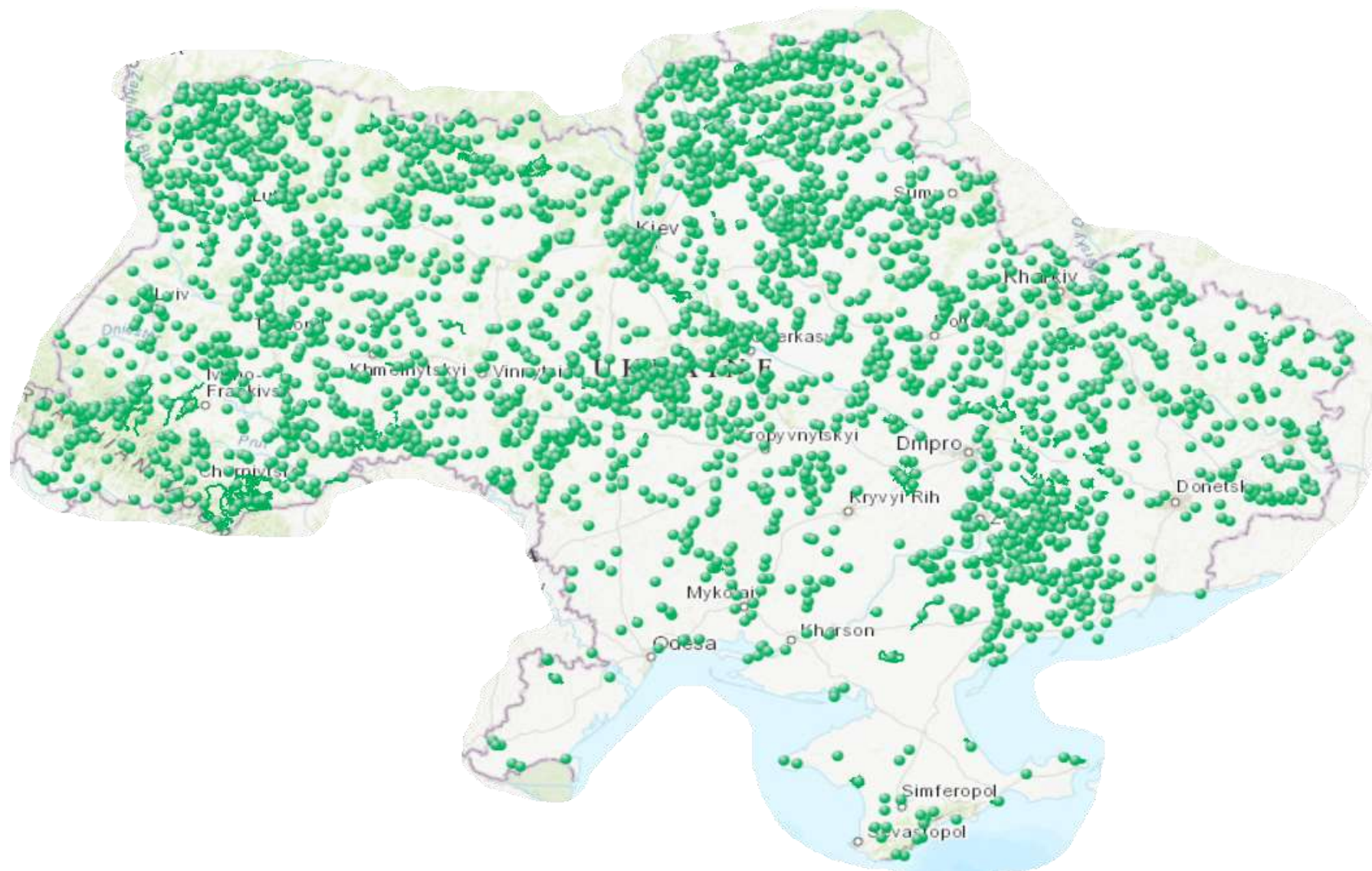

Рис. 3.79. Заказники місцевого значення [<https://pzf.land.kiev.ua/>]

Контрольні запитання

1. Як поділяються заказники на типи за призначенням?
2. Які види господарської діяльності обмежуються на території заказників?

Тестові завдання

1. Процес створення заказників провадиться:

1. з наданням земельної ділянки в оренду;
2. без вилучення земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів у їх власників або користувачів;
3. з наданням земельної ділянки в тимчасове користування;
4. з вилученням земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів у їх власників або користувачів.

2. Які об'єкти природно-заповідного фонду мають статус "заказник"?

1. Річки та озера
2. Гірські масиви
3. Рідкісні рослини та тварини
4. Міські парки та сквери
5. Миси та півострови

3. Збереження і відновлення цінних у науковому і господарському відношенні, а також рідкісних та таких, що перебувають під загрозою зникнення видів, риб (підвидів, популяцій) в місцях їх нересту, нагулу та зимівлі забезпечується

1. іхтіологічними заказниками
2. загальнозоологічними заказниками
3. орнітологічними заказниками
4. ентомологічними заказниками

4. Дзвінківський, Жорнівський, Жуків хутір, Журавлиний – це території природнозаповідного фонду України, які належать до:

1. національних природних парків;
2. природних заповідників;
3. регіональних ландшафтних парків;
4. заказників.

5. Скільки заказників в Україні?

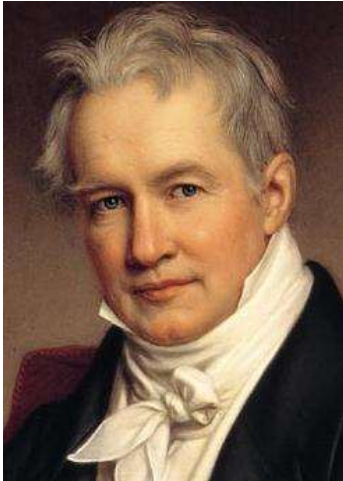
1. понад 250
2. понад 1500
3. понад 2500
4. понад 3500

6. Яка категорія ПЗФ є однією з найбільш розповсюдженою в Україні?

- 1 національних природних парків
- 2 природних заповідників
- 3 регіональних ландшафтних парків
- 4 Заказники

3.7. Пам'ятки природи

Пам'ятки природи – це окремі унікальні, невідновні природні утворення або території, що мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне і пізнавальне значення. Охороняються з метою збереження їх у природному стані

Термін «пам'ятка природи» уперше ввів Олександр фон Гумбольдт у XVIII ст. Під час подорожі (1799-1804 рр.) Південною Америкою він побачив у Венесуелі велетенські дерева із родини мімозових. У своєму звіті про подорож він висловив думку про необхідність збереження таких об'єктів як «реліквій природи» або «пам'яток природи» і ввів це поняття у природоохоронну літературу.

Рис. 3.80. Історія терміну «пам'ятка природи»

<i>загальнодержавного значення</i>	<i>місцевого значення</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Територія або окремих природний об'єкт, що мають особливу цінність і є унікальними або типовими для країни	<ul style="list-style-type: none"> • Територія або окремих природний об'єкт, що мають велику цінність і є унікальними або типовими для певного окремого регіону

Рис. 3.81. Рівні пам'яток природи

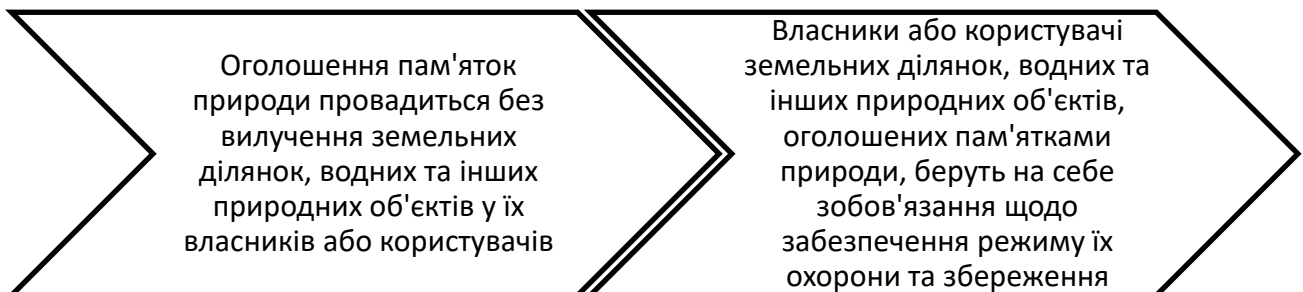
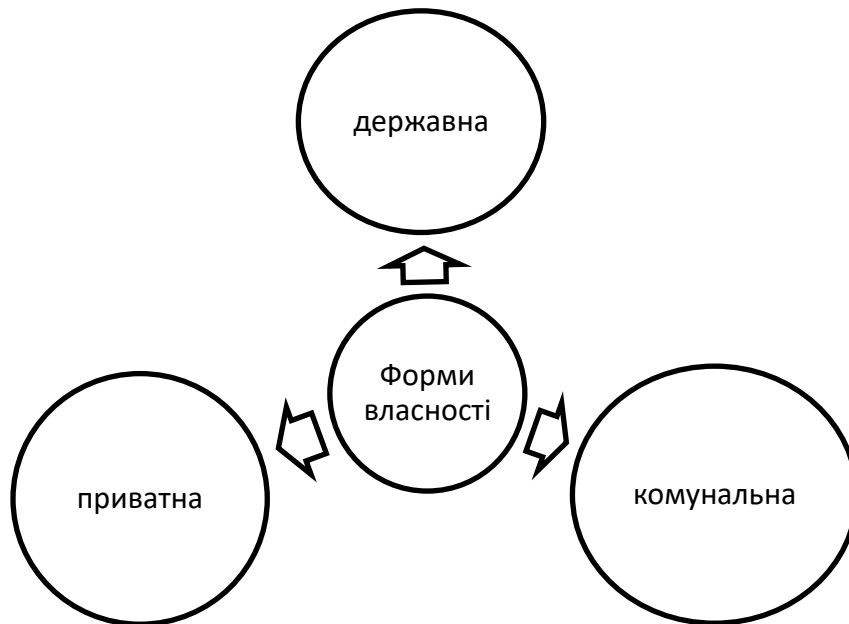

Рис. 3.82. Оголошення пам'яток природи

Рис. 3.83. Форми власності пам'яток природи

Основні вимоги щодо режиму пам'яток природи

На території пам'яток природи забороняється будь-яка діяльність, що загрожує збереженню або призводить до деградації чи зміни первісного їх стану

Господарська, наукова та інша діяльність, що не суперечить цілям і завданням пам'яток природи, проводиться з дотриманням загальних вимог щодо охорони навколишнього природного середовища

Рис. 3.84. Основні вимоги щодо режиму пам'яток природи

В разі необхідності навколо пам'яток природи можуть створюватися **охоронні зони**.

Розміри охоронних зон визначаються відповідно до їх цільового призначення на основі спеціальних обстежень ландшафтів та господарської діяльності на прилеглих територіях

Режим охоронних зон визначається з урахуванням характеру господарської діяльності на прилеглих територіях, на основі оцінки її впливу на навколишнє середовище.

Оцінка такого впливу здійснюється на основі екологічної експертизи, що проводиться в порядку, встановленому законодавством України.

У межах охоронних зон *можуть бути заборонені або обмежені* мисливство, рибальство, рубки лісу, відлов або відстріл тварин, влаштування місць для масового відпочинку населення, прокладання доріг, трубопроводів та інших комунікацій, будівництво нових підприємств і господарських об'єктів, а також інші види господарської діяльності, які *можуть негативно позначатися на стані охоронюваних природних об'єктів*.

Природокористувачі, що ведуть господарську діяльність у межах охоронних зон, зобов'язані вживати необхідні заходи, спрямовані на збереження природних умов

Залежно від характеру, походження і необхідного режиму охорони пам'ятки природи поділяють на такі групи:

комплексні – до яких можуть бути віднесені:

- - ділянки мальовничих місцевостей,
- - еталонні ділянки недоторканої природи,
- - локальні території, на яких серед антропогенно зміненого ландшафту збереглися рештки природних екосистем,
- - природні ландшафти з унікальними формами рельєфу (гори, групи скель, ущелини, каньйони, групи печер, льодовикові цирки і долини, моренновалунні гряди,

• **ботанічні** – представляють собою:

- - місця зростання цінних, реліктових, ендемічних, рідкісних і зникаючих видів рослин,
- - лісові масиви та ділянки лісу, особливо цінні за своїми характеристиками (породним складом, продуктивністю, генетичними якостями), а також зразки видатних досягнень лісогосподарської науки і практики,
- - окремі гаї, дерева-довгожителі та їх біогрупи, дерева, що мають історико-меморіальне значення, дерева оригінальних форм, окремі екземпляри екзотів і реліктів, а також природні об'єкти штучного походження,
- - стародавні алеї, парки, бульвари,

• **зоологічні** –

- оголошуються в місцях мешкання цінних, реліктових, ендемічних, рідкісних і зникаючих видів тварин, в місцях гніздування птахів, колоніальних поселень,

• **гідрологічні** – до яких відносять природні об'єкти, що відіграють важливу роль у підтримці гідрологічного режиму певних територій та мають водоохоронне значення:

- - витоки річок, воно-болотні комплекси, ділянки заплав невеликих річок, ділянки морського узбережжя,
- - окремі водні об'єкти – озера, ставки, водоспади,
- - природні гідромінеральні комплекси – термальні і мінеральні водяні джерела, родовища лікувальних грязей.

• **геологічні** – являють собою геологічні відслонення, що мають особливу наукову цінність:

- - опорні розрізи, стратотипи, виходи рідкісних мінералів, гірських порід і корисних копалин,
- - геолого-географічні полігони, у тому числі класичні ділянки з особливо виразними слідами сейсмічних явищ, а також оголення розривних і складчастих порушень залягання гірських порід,
- - останці, прояви карсту, печери, гроти, окремі мальовничі скелі, льодовикові валуни, визначні гори, еталонні ділянки корисних копалин, місцезнаходження рідкісних чи особливо цінних палеонтологічних об'єктів, а також геологічні об'єкти штучного походження, наприклад, старі кар'єри.

Рис. 3.85. Класифікація пам'яток природи

В сильно освоєних регіонах категорія пам'яток природи набуває виняткового значення для охорони малих за площею природних комплексів, що є необхідним для формування (або підтримання) екологічно збалансованої просторової структури ландшафту.

Пам'ятка природи – переважаюча за кількістю об'єктів категорія ПЗФ України.

В законодавстві України немає обмежень щодо площ, які можуть мати території та об'єкти цієї категорії. Проте, на практиці, пам'ятки природи в Україні – це здебільшого невеликі за площею і справді унікальні території або унікальні об'єкти, для яких часто при заповіданні взагалі не визначається площа (наприклад для окремих дерев чи джерел).

Біля 70% пам'яток природи загальнодержавного значення мають площі від 10 до 100 га, найчастіше – декілька десятків га.

Близько 10% пам'яток природи – мають площу менше 1 га. 941 об'єкт має площу до 1га, з них 545 мають площу 0,01 га (це гідрологічні та ботанічні пам'ятки природи)

Рис. 3.86. Особливості пам'яток природи

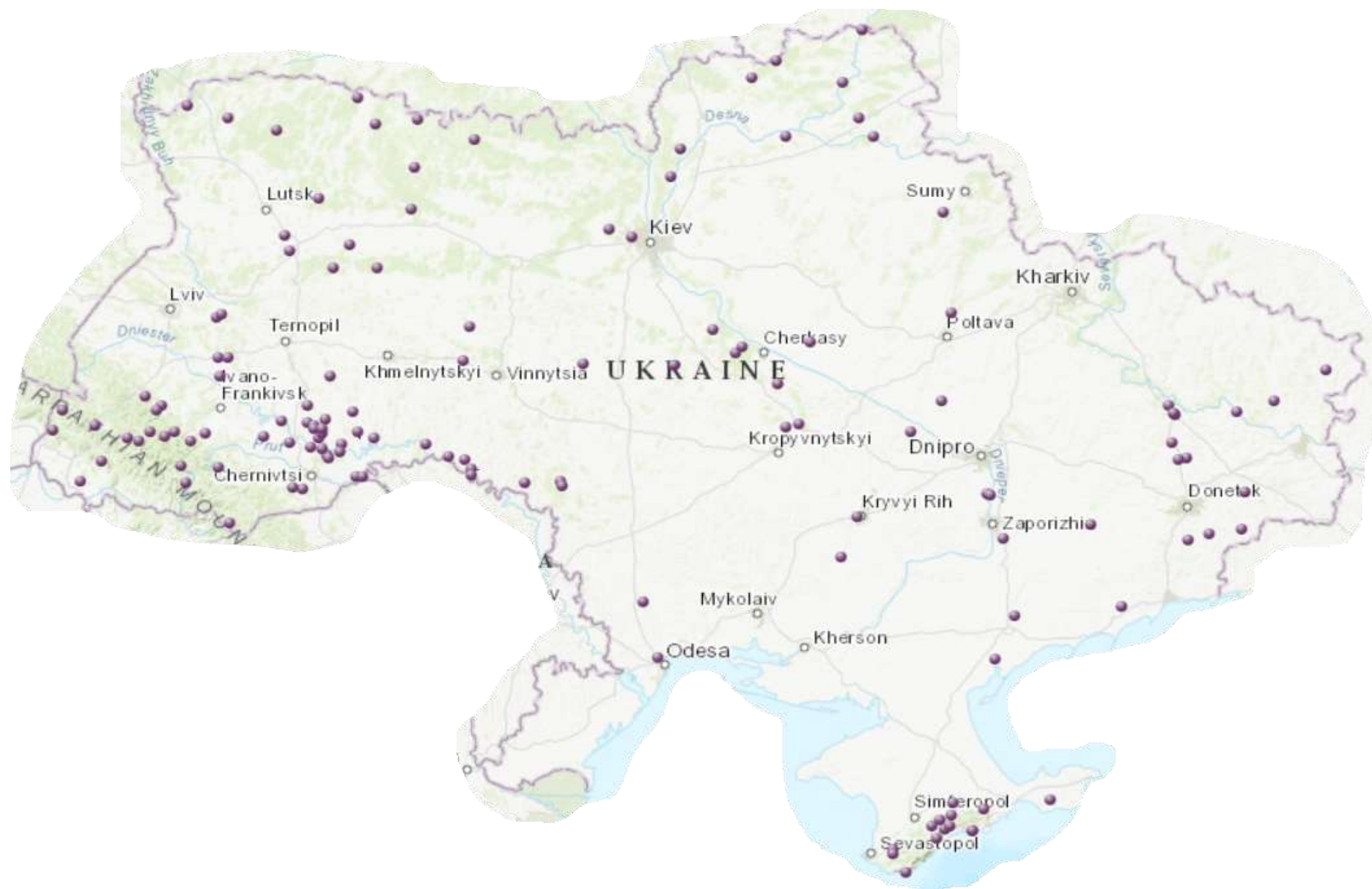

Рис. 3.87. Пам'ятки природи загальнодержавного значення [<https://pzf.land.kiev.ua/>]

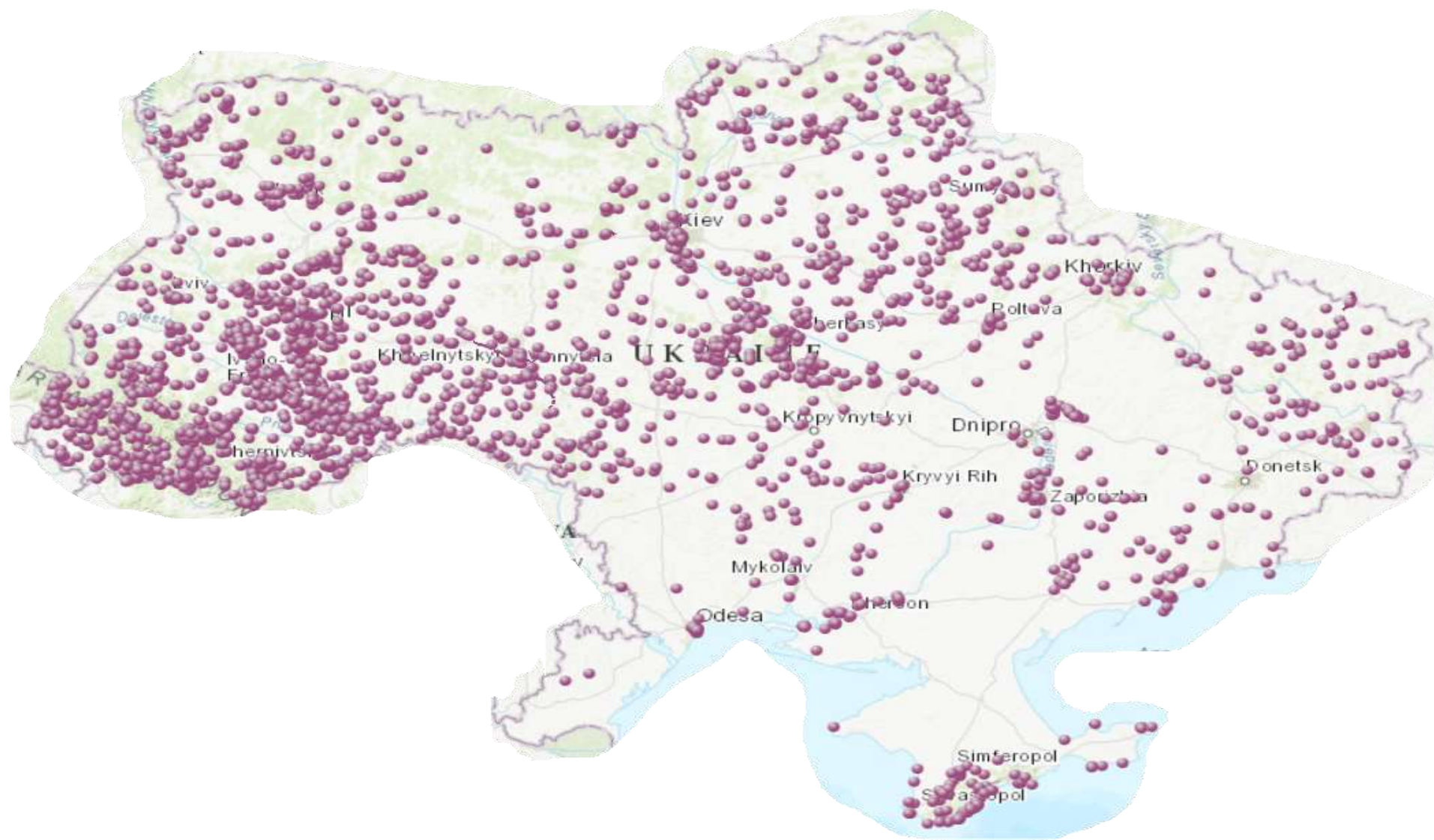

Рис. 3.88. Пам'ятки природи місцевого значення [<https://pzf.land.kiev.ua/>]

Комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення "Гора Вапнярка", загальною площею 309,8га, оголошена Указом Президента України від 20.08.96 р. № 715/96.

Місце розташування пам'ятки природи - Золочівський район, Золочівський ДЛГ, Словітське л-во.

"Гора Вапнярка" – це унікальна у геоморфологічному відношенні територія, вкрита високопродуктивними мішаними лісами з рідкісними угрупованнями. Серед рослин, які занесені до Червоної книги України зустрічається любка дволиста, лілія лісова, гніздівка звичайна, зозулині сльози яйцевидні тощо.

Найбільш цінними у даному регіоні є лісостани з домінуванням бука звичайного. Унікальною є водо- та ґрунтозахисна роль даного типу насаджень в регіоні, оскільки частково він належить до зони Головного Європейського вододілу.

Дана заповідна ділянка представляє собою фрагменти широколистяних деревостанів різного складу і ценоцотної структури, а також букові насадження.

Рис. 3.89. Найбільша комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення «Гора Вапнярка»

Ботанічна пам'ятка природи «Новобіла» Оголошена рішенням Луганської обласної ради № 8/7 від 29 вересня 1999 р. Місце розташування: Новопсковський район, поміж сс. Новобіле, Павленкове та Литвинове. Площа – 2407,1 га. Оригінальна рослинність на крейдяних відслоненнях правого берега р. Білої, що включає велику кількість рідкісних, зникаючих, ендемічних видів рослин.

Рис. 3.90. Найбільша ботанічна пам'ятка природи місцевого значення «Новобіла»

Контрольні запитання

1. Опишіть основні вимоги щодо режиму пам'яток природи
2. На скільки груп залежно від характеру походження, режиму охорони поділяються пам'ятки природи.
3. Яка найбільша за розмірами пам'ятка природи загальнодержавного значення. Дійте коротку її характеристику.

Тестові завдання

1. Пам'ятками природи визнаються:

1. унікальні, мальовничі утвори природи
2. типові екосистеми
3. відновлені екосистеми
4. зональні ландшафти

2. При створенні парків-пам'яток садово-паркового мистецтва ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами:

1. вилучається з господарського використання лише половина ділянки;
2. повністю вилучаються з господарського використання;
3. земельна ділянка вилучається або не вилучається з господарського використання;
4. земельна ділянка надається в оренду.

3. Процес створення пам'яток природи провадиться:

1. без вилучення земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів у їх власників або користувачів;
2. з наданням земельної ділянки в оренду;
3. з наданням земельної ділянки в тимчасове користування;
4. з вилученням земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів у їх власників або користувачів.

4. Які об'єкти включаються до категорії "пам'ятки природи"?

1. Річки та озера
2. Рідкісні рослини та тварини
3. Міські парки та сквери
4. Гірські масиви
5. Всі вищевказані

5. Скільки відсотків пам'яток природи – мають площу менше 1 га.

1. Близько 10%
2. Близько 20%
3. Близько 30%
4. Близько 40%

3.8. Заповідні урочища

Заповідні урочища – це лісові, степові, болотні та інші відокремлені цілісні ландшафти, що мають важливе наукове, природоохоронне і естетичне значення. Оголошуються заповідними з метою збереження їх у природному стані

Заповідні урочища (синоніми: резервати природи, заповідні ділянки природних ландшафтів) поряд із пам'ятками природи і національними парками є однією з найстаріших форм охорони природних об'єктів, яка найбільш широко застосовується в європейських країнах.

Перші з них були організовані в колишній Чехословаччині 1838 року для охорони пралісів.

Заповідними урочищами оголошуються лісові, степові, болотні та інші відокремлені цілісні природні територіальні комплекси, що мають важливе наукове, природоохоронне й естетичне значення.

Рис. 3.91. Створення заповідних урочищ

Рис. 3.92. Форми власності заповідних урочищ

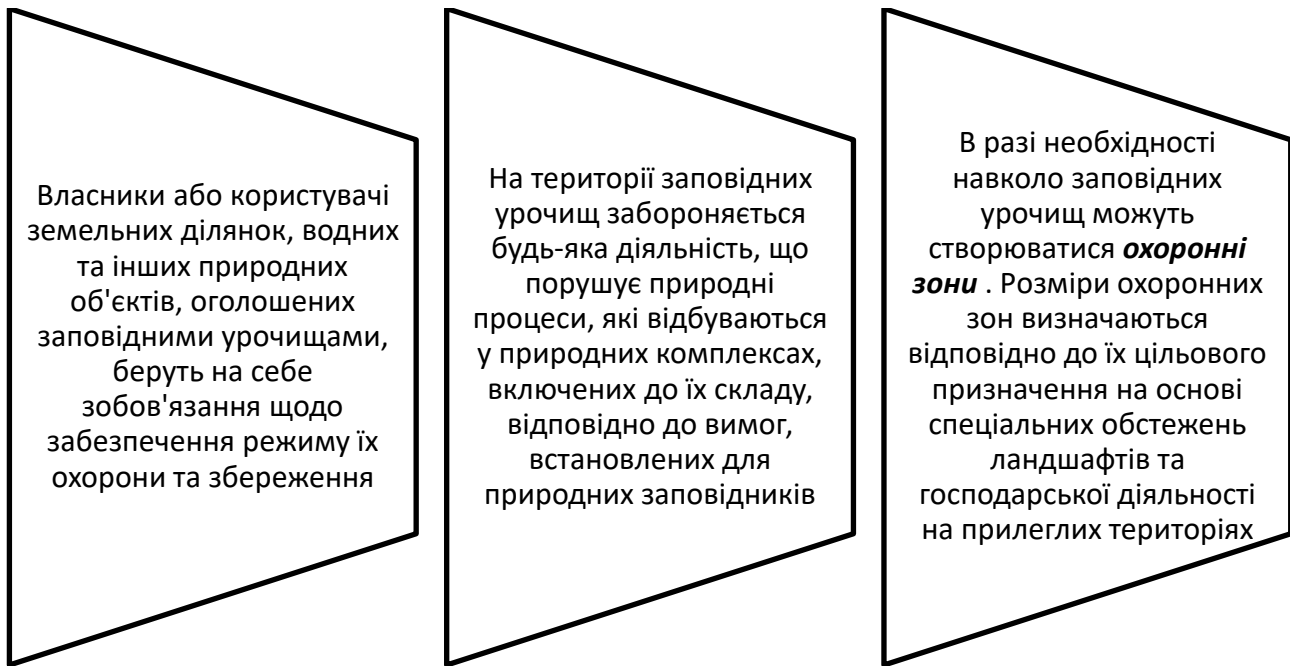
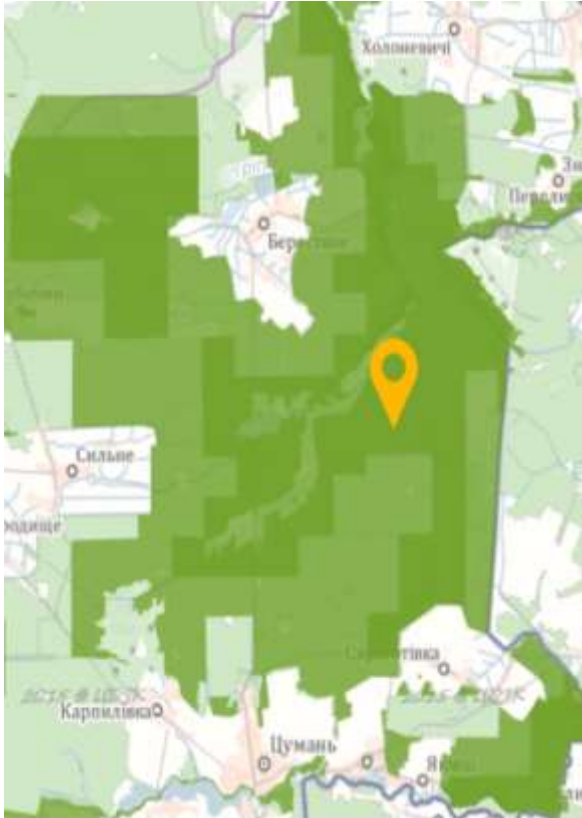

Рис. 3.93. Зобов'язання щодо забезпечення режиму охорони заповідних урочищ

Основні вимоги щодо режиму заповідних урочищ	Режим охоронних зон визначається з урахуванням характеру господарської діяльності на прилеглих територіях, на основі оцінки її впливу на навколишнє середовище.
	Оцінка такого впливу здійснюється на основі екологічної експертизи, що проводиться в порядку, встановленому законодавством України.
	У межах охоронних зон можуть бути заборонені або обмежені мисливство, рибальство, рубки лісу, відлов або відстріл тварин, влаштування місць для масового відпочинку населення, прокладання доріг, трубопроводів та інших комунікацій, будівництво нових підприємств і господарських об'єктів, а також інші види господарської діяльності, які можуть негативно позначатися на стані охоронюваних природних об'єктів.
	Природокористувачі, що ведуть господарську діяльність у межах охоронних зон, зобов'язані вживати необхідні заходи, спрямовані на збереження природних умов

Рис. 3.94. Основні вимоги щодо режиму заповідних урочищ

В урочищі зростає 15 рідкісних видів рослин занесених до Червоної книги України, а тваринний світ широко представлений типовим для лісів видами тварин, окремі з яких знаходяться під захистом держави та природоохоронних переліків міжнародних конвенцій, такі як: лелека чорний, підорлик малий, пугач та інші.

Заповідне урочище у 2005 році, внаслідок об'єднання менших об'єктів природно-заповідного фонду в цуманських лісах.

Площа 8930,6 га. За своїми розмірами — це найбільше заповідне урочище у Волинській області.

Охоронний статус надано для збереження цінних лісових дібров природного походження віком понад 100 років.

Це одна з найцінніших територій Ківерцівського національного природного парку "Цуманська Пуща", куди урочище входить зі збереженим статусом та своїми межами.

Праліси Цуманської Пущі — дубово-соснові та грабово-дубові, з домішкою берези, вільхи чорної, явора та ясена.

Рис. 3.95. Заповідне урочище «Цуманська пуща»

Загалом на 1.01.2023 року на території України створено 811 заповідних урочища, загальною площею 98642 га.

Дана категорія ПЗФ зустрічається в усіх областях України.

Площа під заповідними урочищами за регіонами України

№	Регіон	Площа, км ²
1	Автономна Республіка Крим	10
2	Вінницька область	30
3	Волинська область	27
4	Дніпропетровська область	3
5	Донецька область	13
6	Житомирська область	-
7	Закарпатська область	12
8	Запорізька область	2
9	Івано-Франківська область	168
10	Київська область	17
11	Кіровоградська область	37
12	Луганська область	18
13	Львівська область	36
14	Миколаївська область	13
15	Одеська область	4
16	Полтавська область	48
17	Рівненська область	94
18	Сумська область	26
19	Тернопільська область	5
20	Харківська область	9
21	Херсонська область	10
22	Хмельницька область	17
23	Черкаська область	52
24	Чернівецька область	38
25	Чернігівська область	52

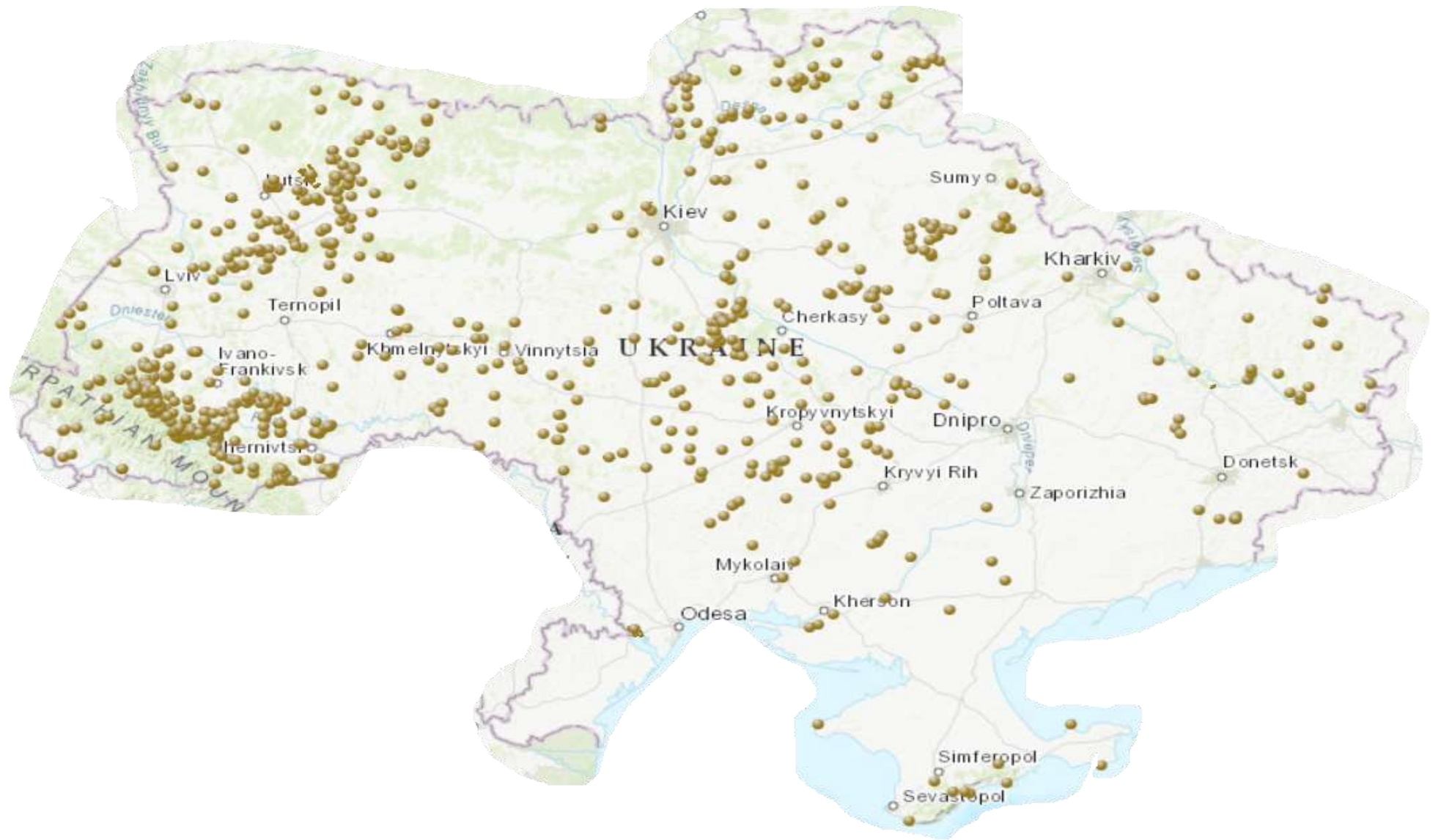

Рис. 3.96. Заповідні урочища на мапі України [<https://pzf.land.kiev.ua/>]

Контрольні запитання

1. Яке найбільше за розмірами є Заповідне урочище в Україні, дайте коротку характеристику.
2. Які основні вимоги щодо режиму заповідних урочищ

Тестові завдання

1. Процес створення заповідних урочищ провадиться:

1. з наданням земельної ділянки в оренду;
2. з наданням земельної ділянки в тимчасове користування;
3. без вилучення земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів у їх власників або користувачів;
4. з вилученням земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів у їх власників або користувачів.

2. Що таке "заповідні урочища"?

1. Території, де зберігають рідкісні види рослин
2. Землі, які використовують для вирощування біологічно чистих продуктів
3. Місця, де проводять наукові дослідження
4. Території, що мають особливу природну або культурну цінність
5. Пам'ятники архітектури

3. В яких областях України категорія ПЗФ заповідні урочища не зустрічається

1. Вінницькій області
2. Харківській області
3. Миколаївській області
4. зустрічається в усіх областях України

4. В якій області України найбільша кількість заповідних урочищ

1. Вінницькій області
2. Харківській області
3. Миколаївській області
4. Івано-Франківській області

5. Лісові, степові, болотні та інші відокремлені цілісні ландшафти, що мають важливе наукове, природоохоронне і естетичне значення мають назву

1. національних природних парків
2. природних заповідників
3. регіональних ландшафтних парків
4. заповідних урочищ

6. Скільки заповідних урочищ в Україні?

1. понад 250
2. понад 500
3. понад 600
4. понад 800

Тема 4. ШТУЧНО СТВОРЕНІ ОБ'ЄКТИ ПЗФ

4.1. Ботанічні сади

Ботанічні сади – це об'єкти природно-заповідного фонду, призначені для збереження, вивчення, акліматизації, розмноження в спеціально створених умовах та ефективного господарського використання рідкісних і типових видів місцевої і світової флори шляхом створення, поповнення та збереження ботанічних колекцій, ведення наукової, навчальної і освітньої роботи

Перші ботанічні сади на території України почали організовуватись на початку XIX століття.

У 1804 році був закладений ботсад при Харківському університеті, у 1806 р. – при Вищій Волинській гімназії у м. Кременці, у 1812 році – Нікітський ботанічний сад у Криму.

Ботанічні сади створюються з метою збереження, вивчення, акліматизації, розмноження в спеціально створених умовах та ефективного господарського використання рідкісних і типових видів місцевої та світової флори шляхом створення, поповнення і збереження ботанічних колекцій, ведення наукової, навчальної та освітньої роботи

Рис. 4.1. Історія створення ботанічних садів

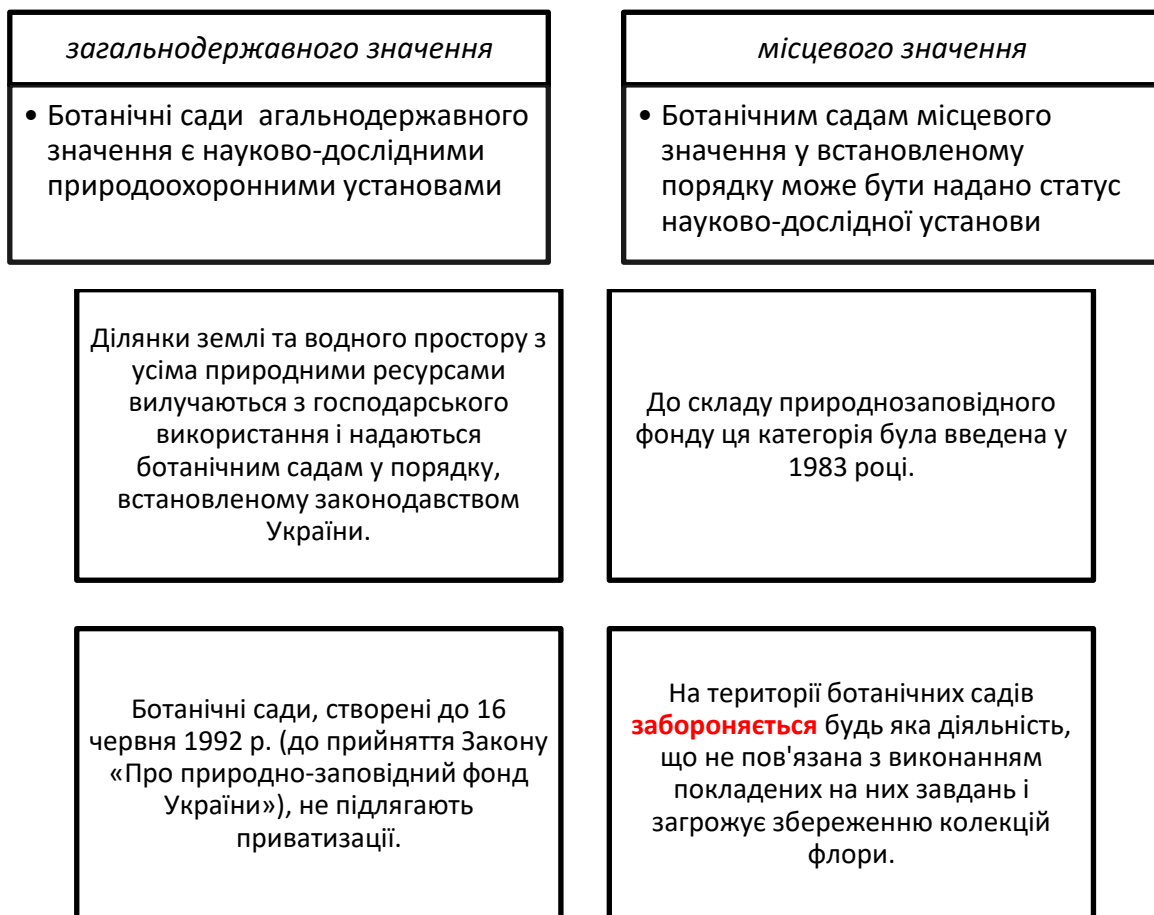

Рис. 4.2. Особливості створення ботанічних садів

Рис. 4.2. Форми власності ботанічних садів

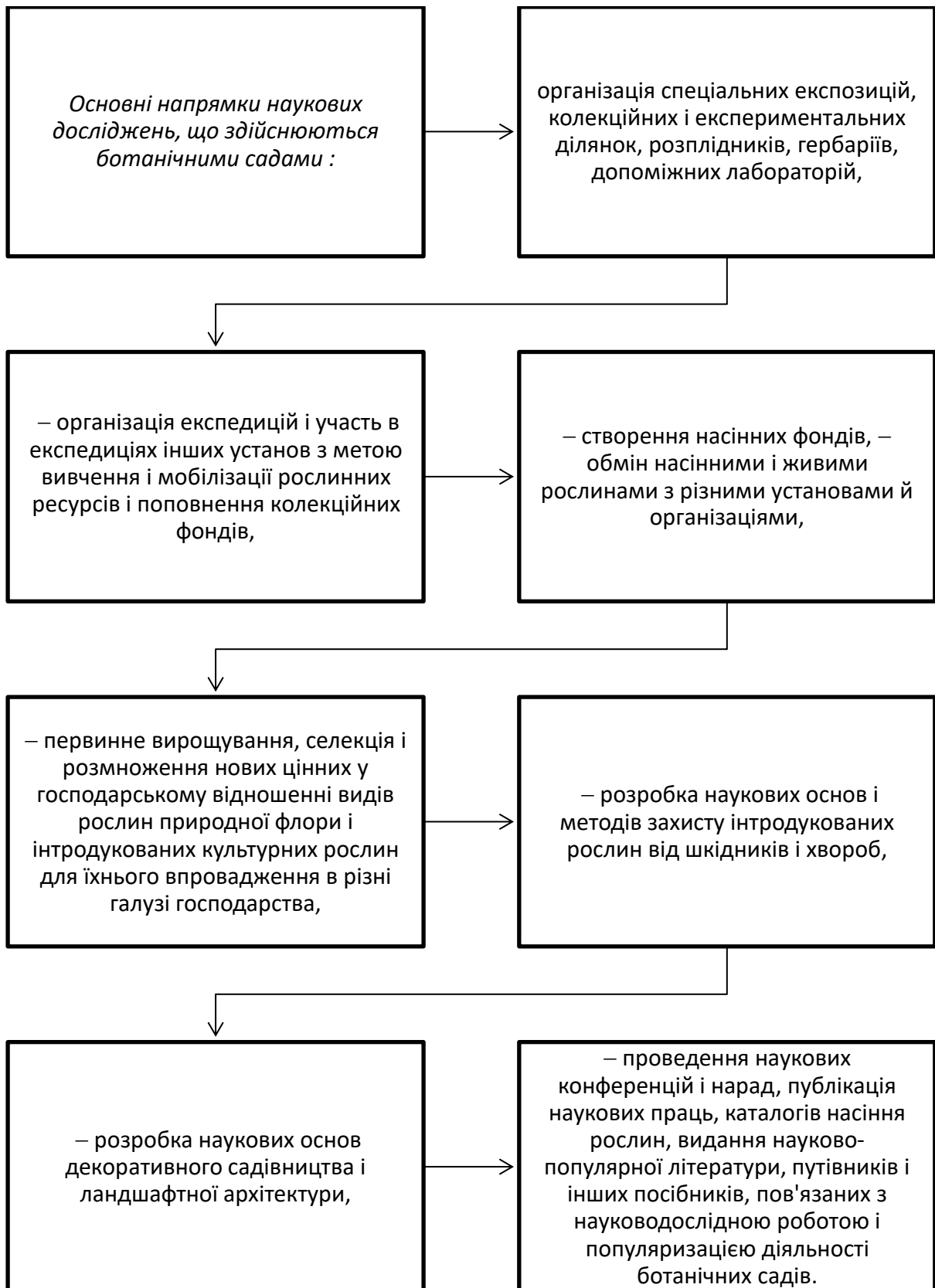

Рис. 4.3. Напрями наукових досліджень, що здійснюються ботанічними садами

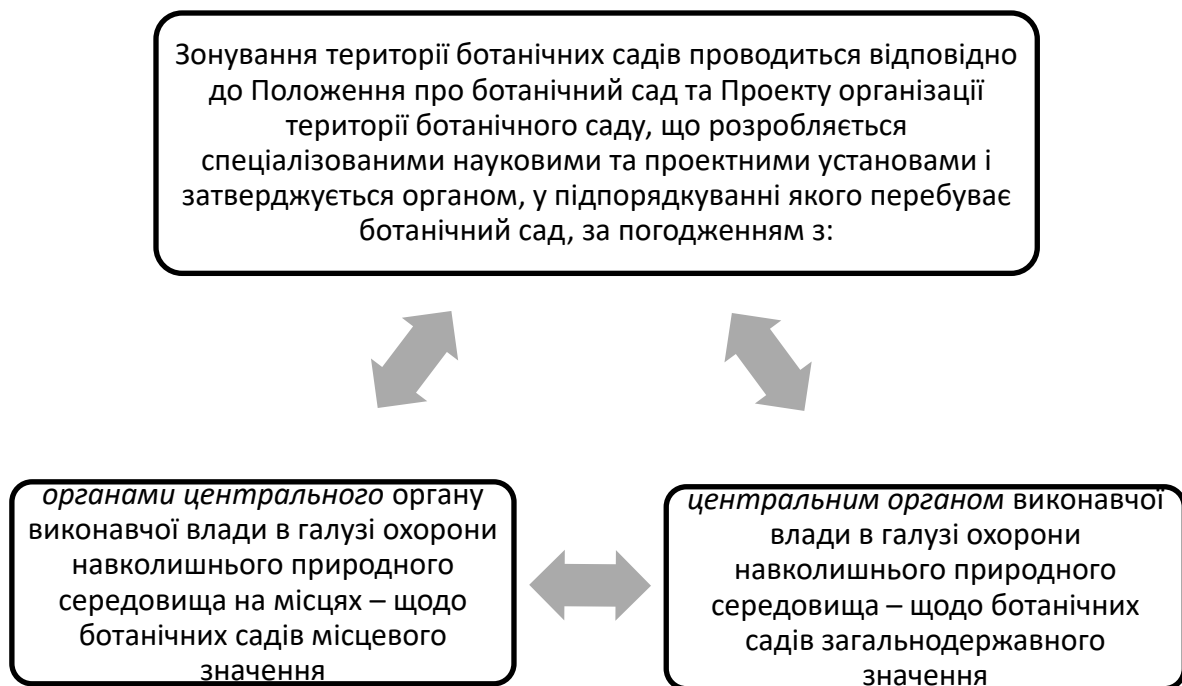
Завдання покладені на ботанічні сади:

збереження в штучних умовах колекцій живих рослин (особливо рідкісних і зникаючих видів) й інших ботанічних об'єктів, що мають наукове, навчальне, економічне і культурне значення

проведення науководослідних робіт

проведення учбово-педагогічної і науково-просвітницької роботи в галузі ботаніки й охорони природи, рослинництва і селекції, декоративного садівництва і ландшафтної архітектури

Рис. 4.4. Завдання покладені на ботанічні сади

Рис. 4.5. Зонування території ботанічних садів

Рис. 4.6. Управління ботанічними садами

У межах ботанічних садів встановлюється диференційований режим охорони

експозиційна	<ul style="list-style-type: none"> • відвідування цієї зони дозволяється в порядку, що встановлюється адміністрацією ботанічного саду
наукова	<ul style="list-style-type: none"> • до складу зони входять колекції, експериментальні ділянки тощо, на відвідування її мають право лише співробітники ботанічного саду у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків, а також спеціалісти інших установ з дозволу адміністрації саду
заповідна	<ul style="list-style-type: none"> • відвідування цієї зони забороняється, крім випадків, коли воно пов'язане з проведенням наукових спостережень
адміністративно-господарська	<ul style="list-style-type: none"> • зона, де розміщуються адміністративні та допоміжні господарські об'єкти

Рис. 4.7. Режим охорони ботанічних садів

В разі необхідності навколо ботанічних садів можуть створюватися охоронні зони .	Режим охоронних зон визначається з урахуванням характеру господарської діяльності на прилеглих територіях, на основі оцінки її впливу на навколишнє середовище.
Оцінка такого впливу здійснюється на основі екологічної експертизи, що проводиться в порядку, встановленому законодавством України.	Природокористувачі, що ведуть господарську діяльність у межах охоронних зон, зобов'язані вживати необхідні заходи, спрямовані на збереження природних умов.

Рис. 4.8. Охоронні зони ботанічних садів

Functional Zoning Zone

Умовні позначення:

Експозиційна зона – Exhibition Zone

Наукова зона – Scientific Research Zone

Заповідна зона – Protected Zone

Адміністративно-господарська зона – Administrative and Utility Zone

Рис. 4.9. Модель функціонального зонування ботанічного саду з чотирма основними зонами [Ш]

Ботанічні сади України (загальнодержавного значення)

Назва ботанічного саду	Розташування	Період заснування / час надання статусу ботанічного саду загальнодержавного значення	Загальна площа, га
Національний ботанічний сад імені М.М. Гришка НАН України	Київ	1935 р. / 1983 р.	130
Ботанічний сад державного агроекологічного університету	Житомир	1933 р. / 1983 р.	34,5
Ботанічний сад Дніпропетровського національного університету	Дніпропетровськ	1930 р. / 1983 р.	27,18
Ботанічний сад імені академіка О.В. Фоміна	Київ	1839 р. / 1983 р.	22,5
Ботанічний сад Кам'янець-Подільського державного аграрно-технічного університету	Кам'янець-Подільський	1930 р. / 1983 р.	17,5
Ботанічний сад Львівського національного університету імені Івана Франка	Львів	1850 р. / 1983 р.	18,5
Ботанічний сад Національного університету біоресурсів і природокористування України	Київ	1928 р. / 1983 р.	53
Ботанічний сад Національного лісотехнічного університету	Львів	1991 р. / 1991 р.	26,05
Ботанічний сад Одеського національного університету імені І.І. Мечникова	Одеса	1867 р. / 1983 р.	16
Ботанічний сад Ужгородського національного університету	Ужгород	1946 р. / 1983 р.	4,5
Ботанічний сад Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна	Харків	1804 р. / 1983 р.	41,9
Ботанічний сад Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича	Чернівці	1877 р. / 1983 р.	3,4
«Волинь» Волинського державного університету імені Лесі Українки	Луцьк	1977 р. / 1983 р.	10,03
Донецький ботанічний сад НАН України	Донецьк	1965 р. / 1983 р.	275,5
Кременецький ботанічний сад	Кременець	1990	200,0
Криворізький	Кривий Ріг	1981 р. / 1983 р.	75,0
Національний науковий центр ААН України «Нікітський ботанічний сад»	Смт. Нікіта	1812 р. / 1983 р.	876,6

Ботанічні сади України (місцевого значення)

Назва	Площа (га)	Дата створення	Область
Ботанічний сад при Таврійському національному університеті імені В.І. Вернадського	32.5	1965.05.31	АР Крим
Ботанічний сад СумДПУ ім. А. С. Макаренка	4.8	1973.09.27	Сумська
Галицький ботанічний сад лікарських рослин	28.3	1991.12.26	Тернопільська
Дендрологічний парк	27	1993.12.30	Дніпропетровська
Львівського медичного університету	1.5	1997.06.17	Львівська
Ямпільський	11	2005.08.30	Сумська
Червона калина	4.6	2005.12.23	Тернопільська
Кулиничі	13.3	2007.12.26	Харківська
Ботанічний сад національного університету	2.2	2009.11.18	Хмельницька
Юннатівський	1.3	2010.10.15	Сумська

Рис. 4.10. Кількість ботанічних садів за областями України

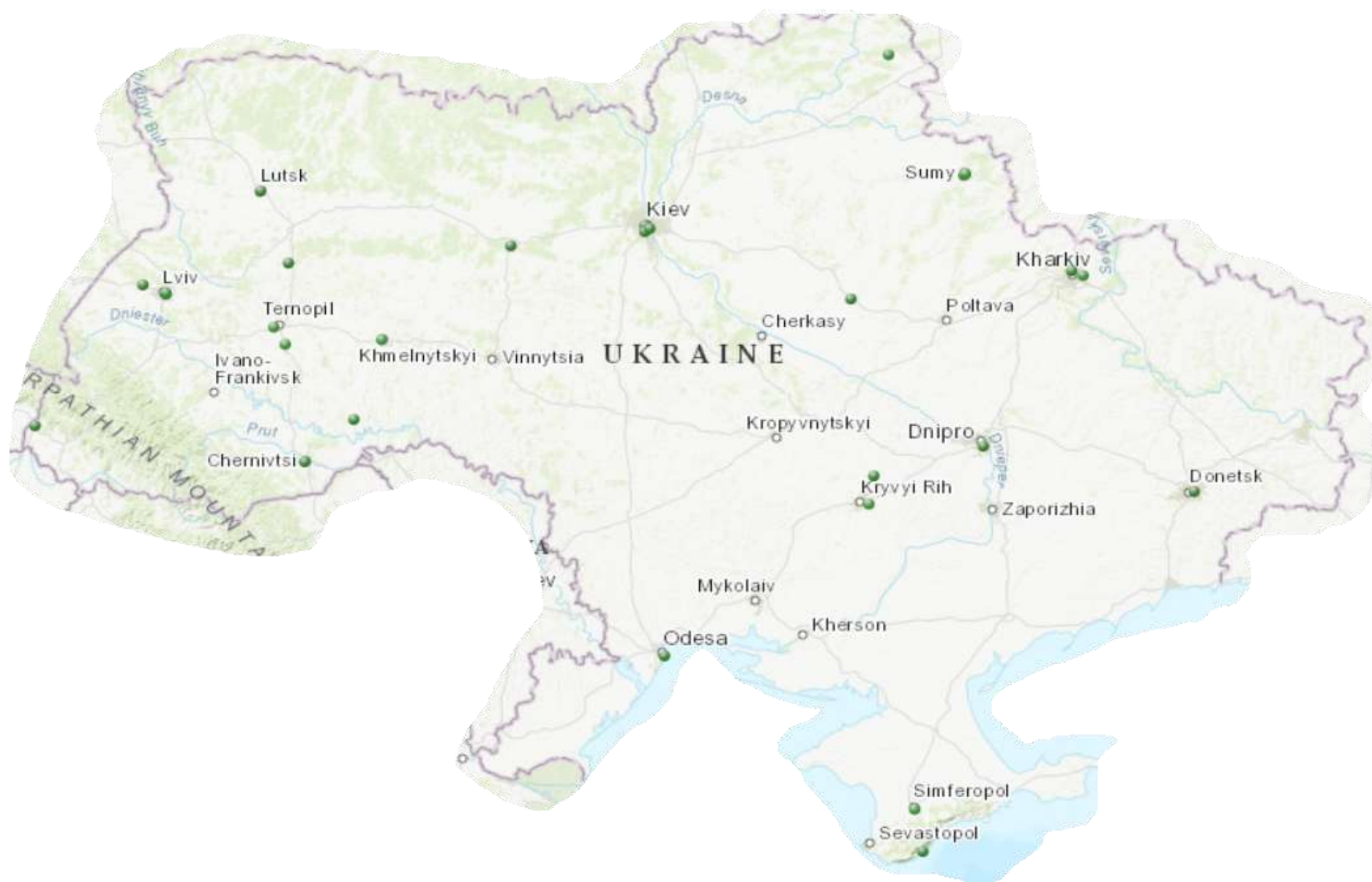

Рис. 4.13. Ботанічні сади на мапі України [<https://pzf.land.kiev.ua/>]

Контрольні запитання

1. Перерахуйте основні напрямки наукових досліджень, що здійснюються ботанічними садами.
2. Форми власності ботанічних свдів.

Тестові завдання

1. Відповідно до законодавства ботанічний сад є установою, насамперед:

1. господарсько-рекреаційною
2. науково-дослідною природоохоронною
3. еколого-освітньою
4. освітньо-рекреаційною.

2. При створенні ботанічних садів ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами вилучаються з господарського використання і надаються юридичним особам:

1. надається в оренду;
2. в тимчасове користування;
3. в постійне користування;
4. в тимчасове користування строком до 5 років.

3. Збереження, вивчення, акліматизація, розмноження рідкісних видів місцевої і світової флори, наукова і освітня робота – це завдання:

1. ботанічних садів;
2. заповідних урочищ;
3. біосферних заповідників ;
4. заказників.

4. Які функціональні зони виділяють в межах територій ботанічних садів?

1. абсолютно заповідна, зона регульованої рекреації, зона стаціонарної рекреації, господарська зона;
2. експозиційна зона, наукова, заповідна, адміністративно-господарська;
3. заповідна, буферна, зона антропогенних ландшафтів (транзитна);
4. абсолютно заповідна, зона регульованої рекреації, наукова.

5. Станом на 1 січня 2009 року в Україні була така кількість всіх ботанічних садів:

1. 45 ботсадів
2. 35 ботсадів
3. 25 ботсадів
4. 15 ботсадів

6. Яка категорія природно-заповідного фонду має такі функціональні зони: експозиційна, наукова, рекреаційна та господарська?

1. зоологічний парк
2. національний природний парк
3. заповідне урочище
4. ботанічний сад

4.2. Дендрологічні парки

Дендрологічні парки створюються з метою збереження і вивчення в спеціально створених умовах різноманітних видів дерев і чагарників та їх композицій для найбільш ефективного наукового, культурного, рекреаційного та іншого використання

Дендрарій – дендрологічні колекції живих дерев і кущів, які можуть рости і зимувати в певній місцевості у відкритому фунті (не захищеному від морозів, снігу, злив тощо).

Дендрарії мають наукове, культурнопросвітницьке і господарське значення.

Рис. 4.14. Зовнішній вигляд дендрарію

Завдання покладені на дендрологічні парки :

збереження в штучних умовах колекцій живих рослин (особливо рідкісних і зникаючих видів) й інших ботанічних об'єктів, що мають наукове, навчальне, економічне і культурне значення

проведення науководослідних робіт

проведення учбово-педагогічної і науково-просвітницької роботи в галузі ботаніки й охорони природи, рослинництва і селекції, декоративного садівництва і ландшафтної архітектури

Рис. 4.15. Завдання дендрологічних парків

Основною відмінністю дендрологічних парків від ботанічних садів є те, що в дендрологічних парках особлива увага приділяється вивченню та збереженню видів дерев та чагарників.

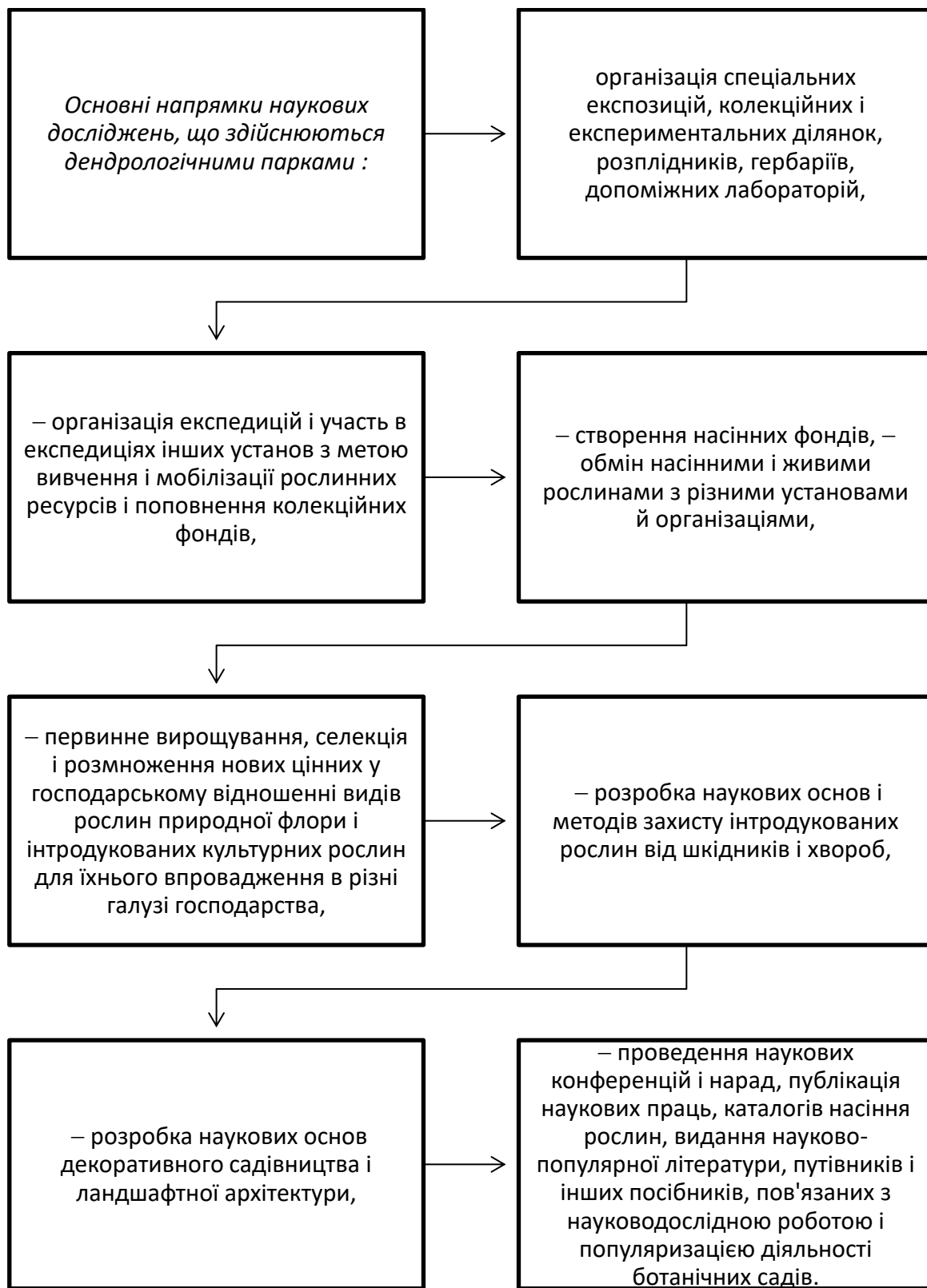

Рис. 4.16. Напрямки наукових досліджень, що здійснюються дендрологічними парками

Залежно від екологічної, наукової, історико-культурної цінності дендрологічні парки можуть бути

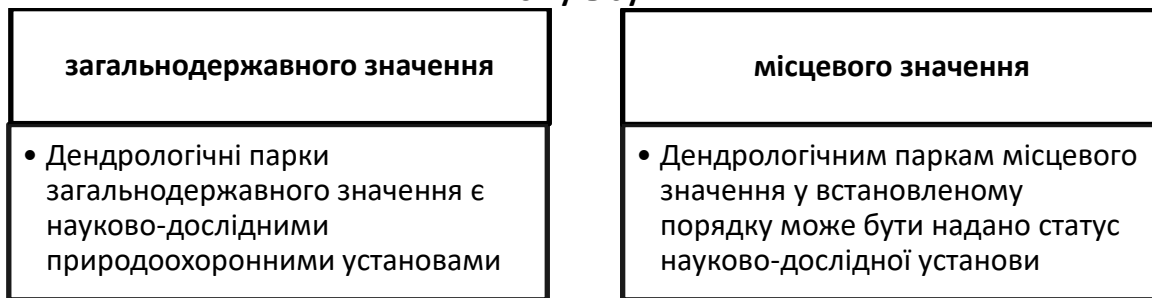

Рис. 4.17. Рівні дендрологічних парків

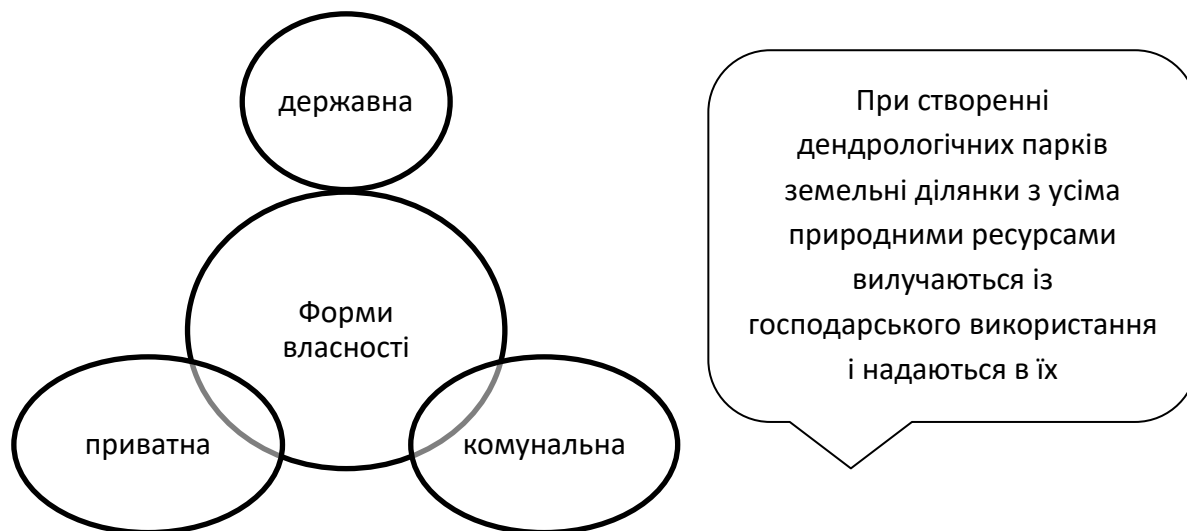

Рис. 4.18. Форми власності дендраріїв

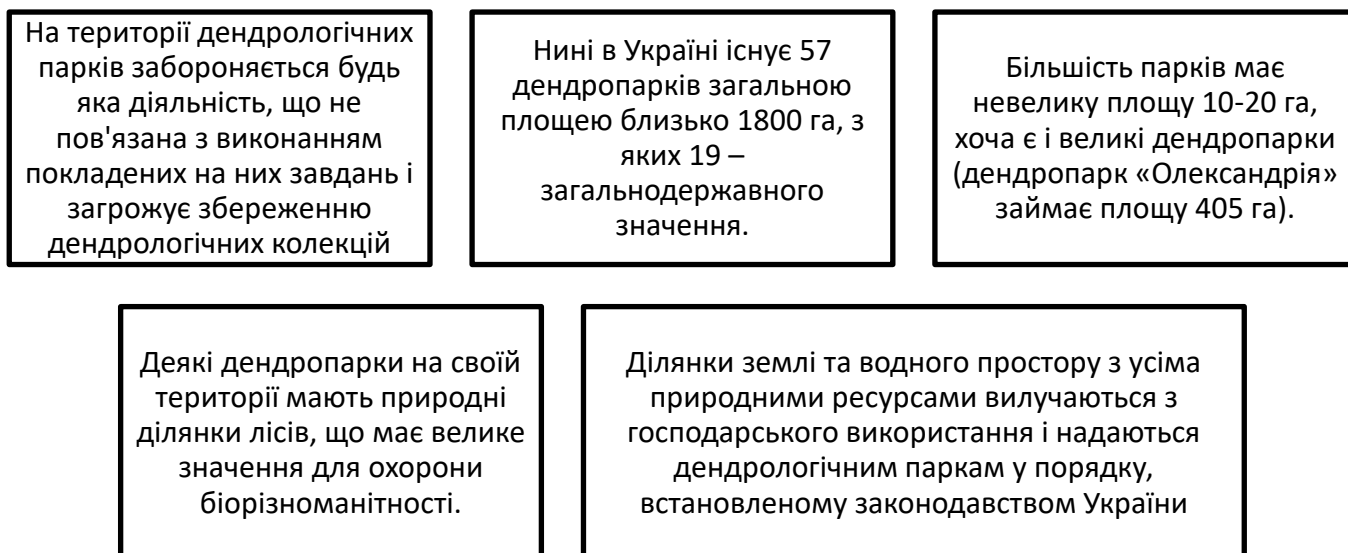
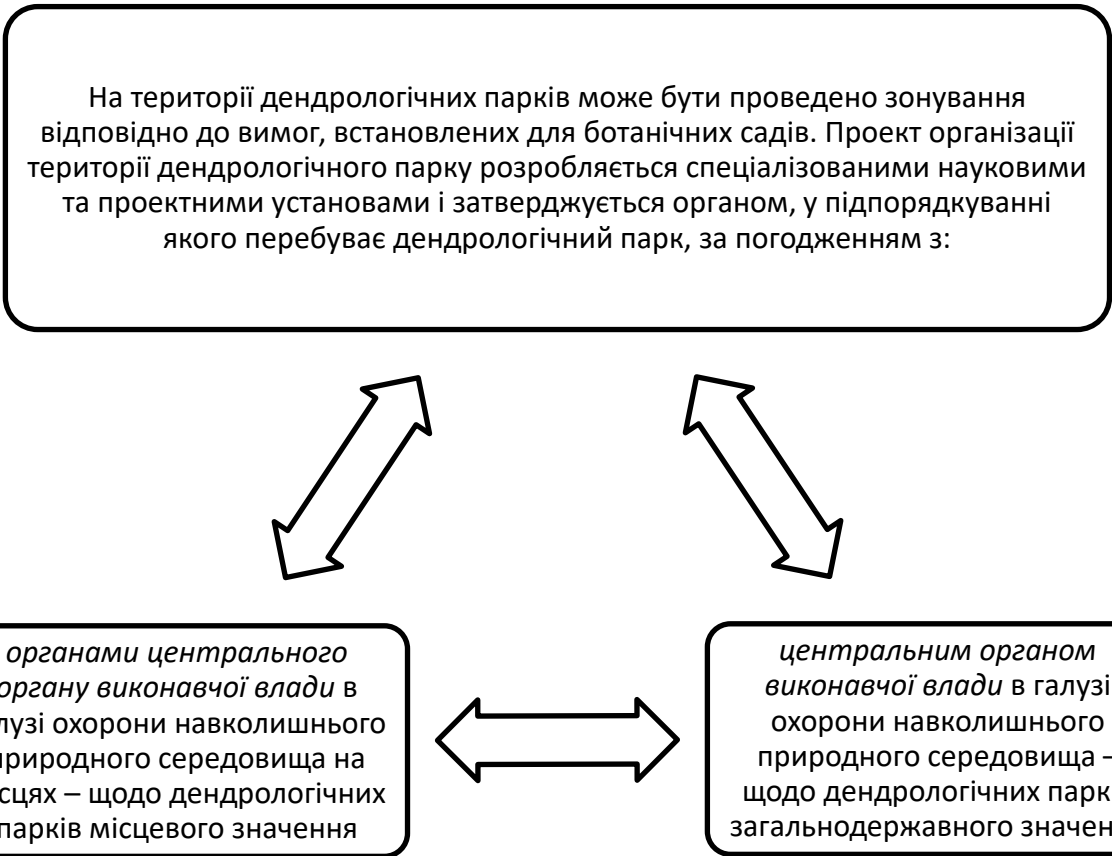

Рис. 4.19. Особливості господарювання в дендрологічних парках

Рис. 4.20. Організація території дендрологічного парку

експозиційна	<ul style="list-style-type: none"> • відвідування цієї зони дозволяється в порядку, що встановлюється адміністрацією дендрологічного парку
наукова	<ul style="list-style-type: none"> • до складу зони входять колекції, експериментальні ділянки тощо, на відвідування її мають право лише співробітники дендрологічного парку у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків, а також спеціалісти інших установ з дозволу адміністрації парку
заповідна	<ul style="list-style-type: none"> • відвідування цієї зони забороняється, крім випадків, коли воно пов'язане з проведенням наукових спостережень
адміністративно-господарська	<ul style="list-style-type: none"> • зона, де розміщуються адміністративні та допоміжні господарські об'єкти

Рис. 4.21. Режим охорони дендрологічних парків

В разі необхідності навколо дендрологічних парків можуть створюватися **охоронні зони**.

Режим охоронних зон визначається з урахуванням характеру господарської діяльності на прилеглих територіях, на основі оцінки її впливу на навколишнє середовище.

Оцінка такого впливу здійснюється на основі екологічної експертизи, що проводиться в порядку, встановленому законодавством України.

Природокористувачі, що ведуть господарську діяльність у межах охоронних зон, зобов'язані вживати необхідні заходи, спрямовані на збереження природних умов.

Рис. 4.22. Охоронні зони дендрологічних парків

"Софіївка" (м. Умань Черкаської обл.) площею 170 га, із них 28 га ставків, а решта - поля, насадження. Заснований в 1796 р. Це видатний зразок паркового будівництва. В колекції налічується понад 570 видів деревних, чагарникових порід, а також 380 видів трав'яних рослин. •

Олександрія, 201,5 га (м. Біла Церква Київської обл.). Заснований в кінці XVIII ст. налічується близько 800 видів дерев та чагарників. 49

• Веселі Боковеньки, 109 га (с.Іванівка Долинського район Кіровоградської обл.). Визначний ландшафтний парк кінця XIX ст., у якому зростає близько 800 видів дерев та чагарників.

• Стрийський, 56 га (м. Львів). Заснований у 1880-1890 рр. Взірець садовопаркового мистецтва. Належить до кращих парків Європи. Ростає 150 порід дерев та чагарників.

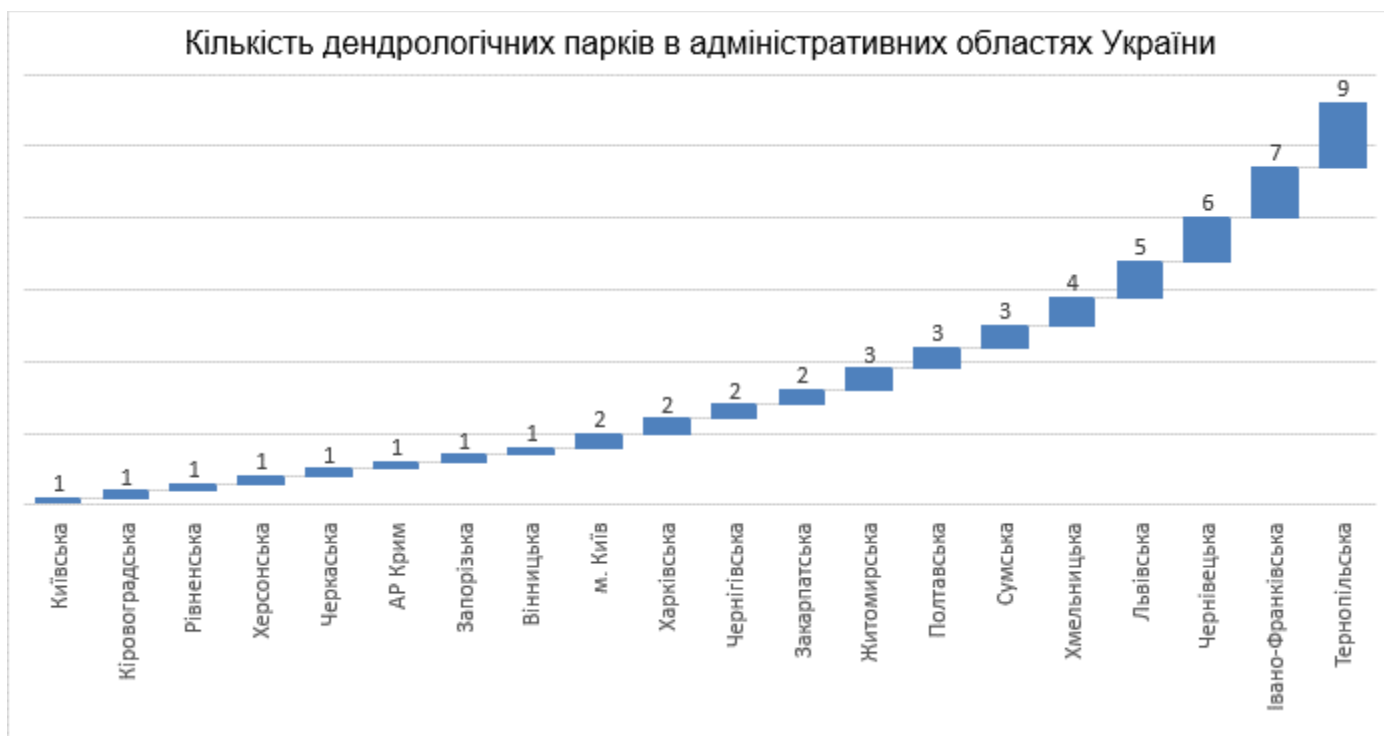

• Устимівський, 8,9 га (с.Устимівка Глобинського району Полтавської обл.). Заснований у 1893 р. Зразок садово-паркової архітектури. Тут зростає понад 470 видів і форм, численні екзоти і вічнозелені.

• Березнівський, 29.4 га (смт. Березне Рівненської області). Заснований у 1979 році. Колекція нараховує 1150 видів дерев і чагарників, в тому числі 890 видів і форм деревних рослин. В основу розміщення деревних і чагарникових покладено поєднання ботаніко-географічного і систематичного принципів. В колекціях дендропарку найбільше видів за походженням із Китаю, Японії, Кореї (157 видів), Північної Америки (196), Європи (153) Далекого Сходу (100), Кавказу (48), Середньої Азії (54)

Рис. 4.23. Найвідоміші дендрологічні парки України

Рис. 4.23. Дендрологічні парки за областями України

Таблиця 4.3

Перелік дендрологічних парків (загальнодержавного значення)

Назва	Площа (га)	Дата створення	Область
Олександрія	406	1983.07.22	Київська
Веселі Боковеньки	109	1960.01.29	Кіровоградська
Оброшинський	5	1983.07.22	Львівська
Рудківський	59	1985.01.07	Львівська
Сирецький дендропарк	6.5	1983.07.22	м. Київ
Криворудський	12	1972.06.20	Полтавська
Устимівський	8.9	1983.07.22	Полтавська
Дендрологічний парк Березнівського лісового коледжу	29.5	1989.02.13	Рівненська
Гермаківський	56	1983.07.22	Тернопільська
Хоростківський	18	1983.07.22	Тернопільська
Дендрологічний парк ХДАУ імені В.В. Докучаєва	22.8	1991.02.22	Харківська
Асканія-Нова	167.3	1977.04.19	Херсонська
Софіївка	179.2	1983.07.22	Черкаська
Сторожинецький	17.5	1968.11.01	Чернівецька
Чернівецький	4.8	1963.07.07	Чернівецька
Тростянець	204.7	1960.05.29	Чернігівська
Високогірний	124	1983.07.22	Івано-Франківська
Діброва	8	1983.07.22	Івано-Франківська
Дружба	10	1975.10.14	Івано-Франківська

Перелік дендрологічних парків (місцевого значення)

Назва	Площа (га)	Дата створення	Область
Пролісок	0.3	1993.07.15	Івано-Франківська
Екопарк студентський	0.34	2019.05.21	Львівська
Учнівський дендрологічний парк	0.9	2005.06.22	Закарпатська
Шепетівський	0.9	2013.03.28	Хмельницька
В'язівський	1	2019.03.12	Львівська
Дендропарк Глухівського держлісгоспу	1	2004.09.16	Сумська
Дендропарк Конотопського лісгоспу	1	2011.11.18	Сумська
Нижньостанівецький	1	2002.12.27	Чернівецька
Отроківський	1.3	2000.07.11	Хмельницька
Козарів	1.6	2008.01.17	Івано-Франківська
Заліщицький	2	1996.04.25	Тернопільська
Настасівський	2	1976.12.27	Тернопільська
Під Гараєм	2.1	2019.03.12	Львівська
Маріямпільський замок	2.3	2008.01.17	Івано-Франківська
Дорошівський	3	1970.12.28	Тернопільська
Козівський дендропарк Лісова пісня	3	1972.10.23	Тернопільська
Миньковецький	3	1969.01.30	Хмельницька
Шкуратівський	3	2004.05.26	Сумська
Євпаторійський дендропарк	3.2	2000.02.16	АР Крим
Гладковицький	4	1964.03.31	Житомирська
Суразький дендропарк ім. Дубровинського	4.7	1967.10.14	Тернопільська
Еліта	4.8	1988.02.01	Житомирська
Бережанський	5	1964.06.15	Тернопільська
Заставнівський	6	2002.12.27	Чернівецька
Пілява	6.1	1967.11.20	Житомирська
Малотур'янський	6.8	1996.07.15	Івано-Франківська
Золотий берег	7.5	2006.01.18	Запорізька
Лікарський сад	7.6	2011.12.07	Полтавська
Ладизинський гай	10	2012.04.27	Вінницька
Прилуцький	11.9	2008.06.11	Чернігівська
Юннатський дендропарк	13.7	2006.03.09	м. Київ
Млинки	13.8	1993.12.12	Чернівецька
Білокриницький	16	1968.12.20	Тернопільська
Киселівський Гайдейка	20.4	1999.06.14	Чернівецька
Березинка	34	2003.12.26	Закарпатська
Поділля	36.3	1969.10.22	Хмельницька
Дружба	51.5	2000.07.26	Харківська

ДЕНДРОПАРКИ УКРАЇНИ

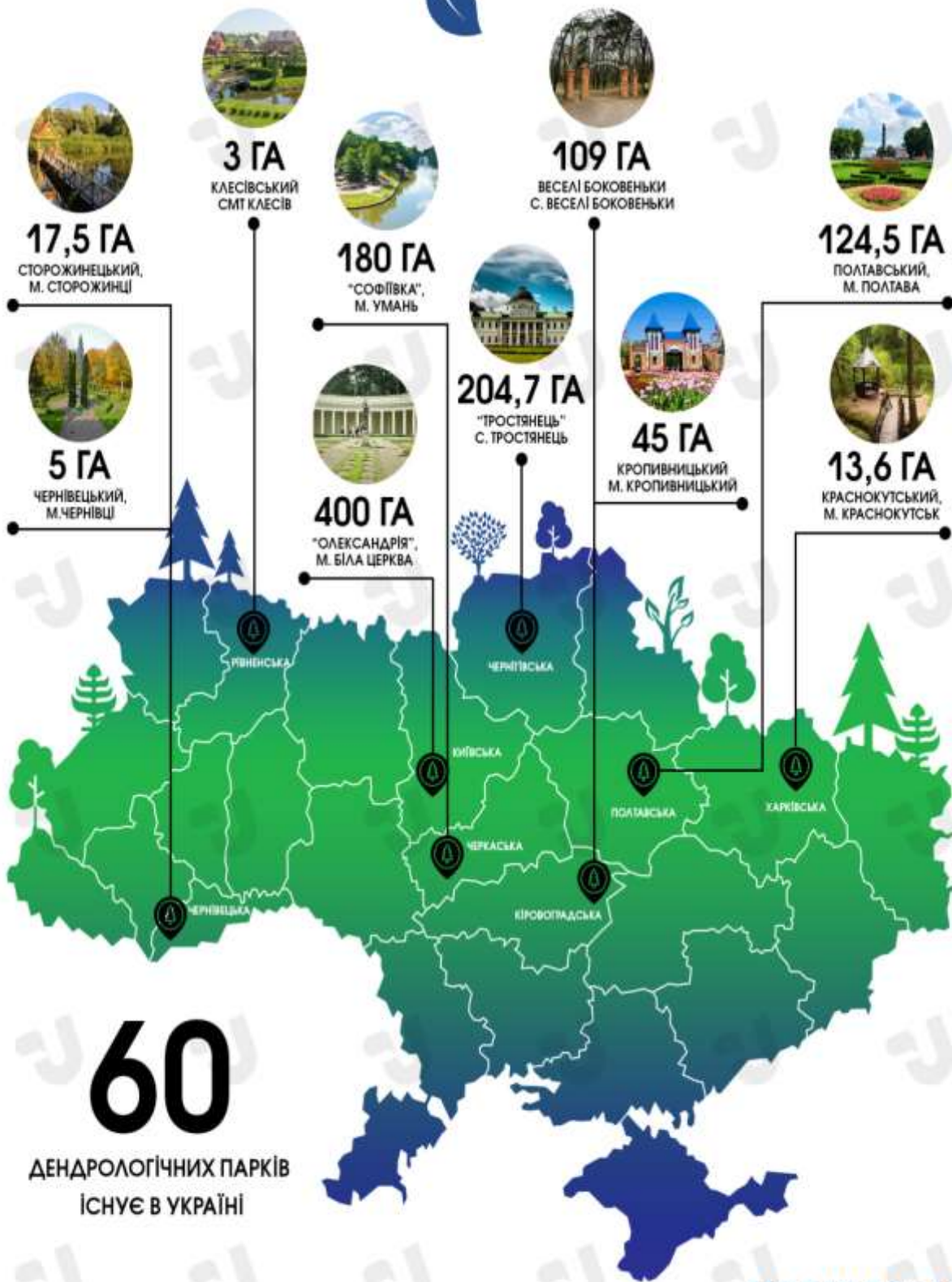

Рис. 4.24. Дендропарки України

Рис. 4.25. Дендрологічні парки на карті України [<https://pzf.land.kiev.ua/>]

Контрольні запитання

1. Які завдання покладені на дендрологічні парки?
2. Зонування дендрологічних парків.

Тестові завдання

1. При створенні дендрологічних парків ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами вилучаються з господарського використання і надаються юридичним особам:

1. надається в оренду;
2. в тимчасове користування;
3. в тимчасове користування строком до 5 років;
4. в постійне користування.

2. Для зберігання колекцій виключно деревоморфних видів рослин створюють:

1. природний заповідник
2. ботанічний сад
3. заказник
4. дендрологічний парк

3. Станом на 1 січня 2009 року в Україні була така кількість всіх дендрологічних парків:

1. 22 дендропарки
2. 32 дендропарки
3. 42 дендропарки
4. 52 дендропарки

4. Що таке дендрологічні парки?

1. Території з висадженням та вирощуванням деревних культур
2. Місця проведення спортивних змагань
3. Музеї, де представлені зразки скам'янілих дерев
4. Парки з особливими ландшафтами та деревними композиціями
5. Території для вирощування квітів та декоративних рослин

5. В якій області України зосереджено найбільша кількість дендрологічних парків?

1. Житомирська
2. Тернопільська
3. Чернівецька
4. Івано-Франківська

4.3. Зоологічні парки

Зоопарки організуються з метою організації екологічної освітньо-виховної роботи, створення експозицій рідкісних, екзотичних і місцевих видів тварин, збереження їх генофонду, вивчення дикої фауни і розробки наукових основ її розведення у неволі

Завдання покладені на зоопарки :

формування та утримання колекцій тварин;

формування та утримання колекцій тварин;

збереження і відтворення в штучних умовах тварин, у першу чергу занесених до Червоної книги України і міжнародних Червоних списків;

проведення науково-дослідних робіт;

проведення навчально-виховної та культурно-освітньої роботи в галузі екології, охорони природи, етології, зоології, мисливського і тваринного господарства;

Рис. 4.26. Завдання покладені на зоопарки

Залежно від екологічної, наукової, історико-культурної цінності зоопарки можуть бути

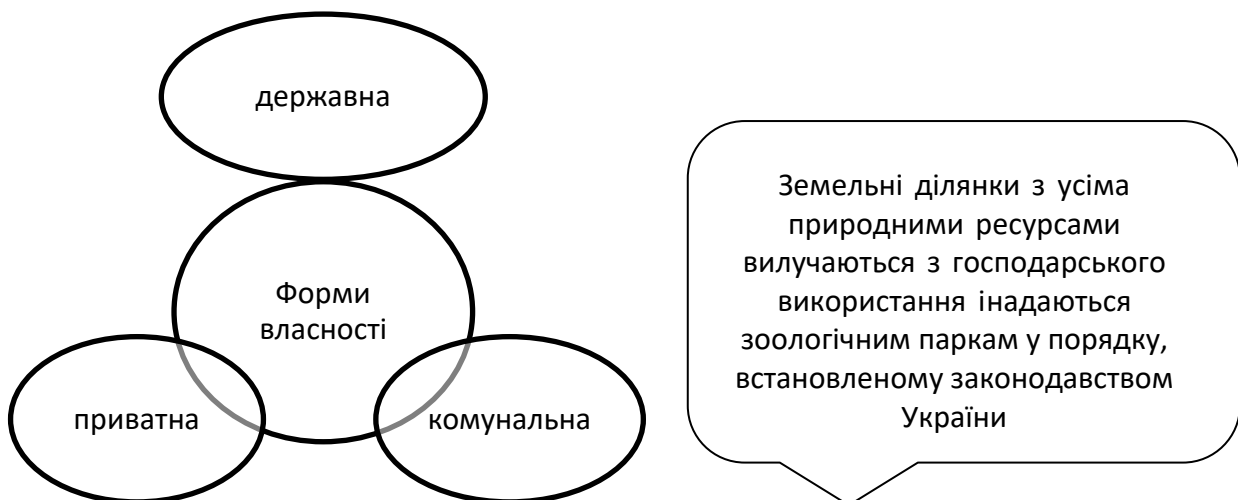

Рис. 4.27. Форми власності зоопарків

Рис. 4.27. Можливості зоопарків

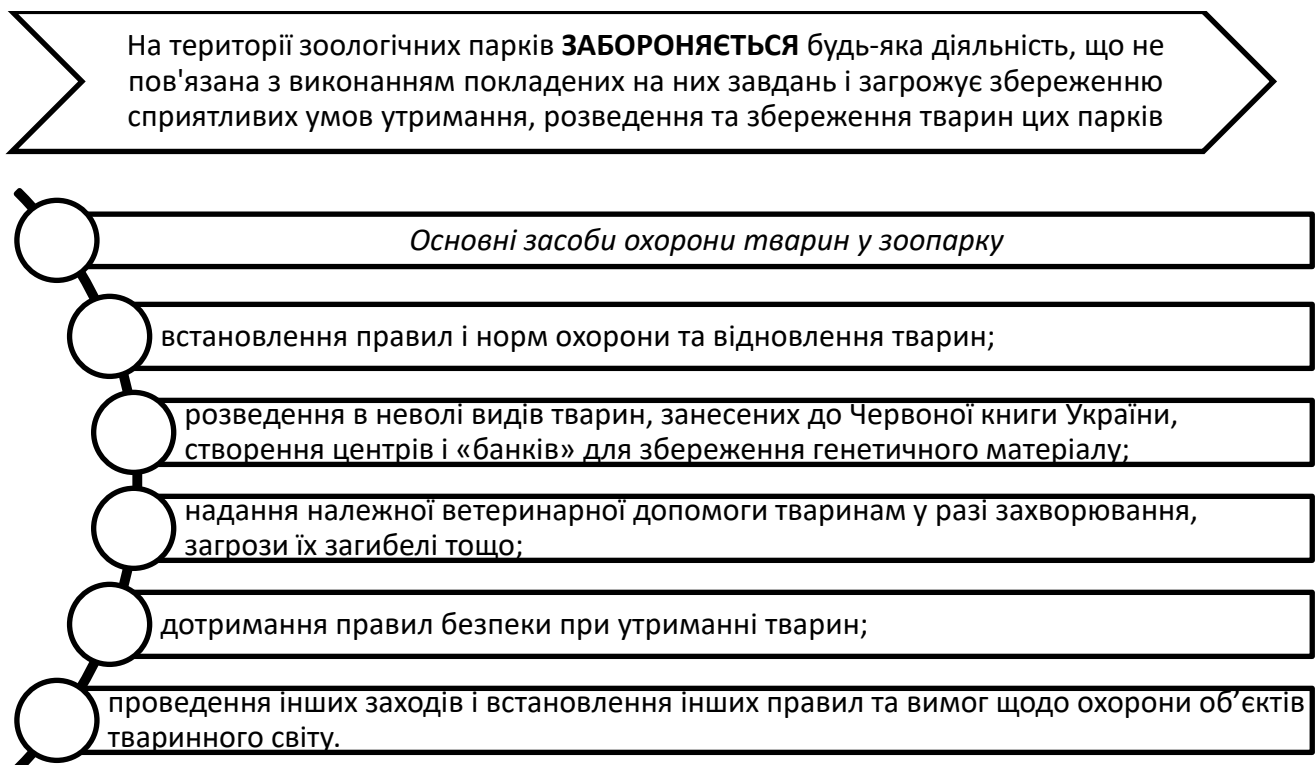

Рис. 4.28. Засоби охорони тварин у зоопарку

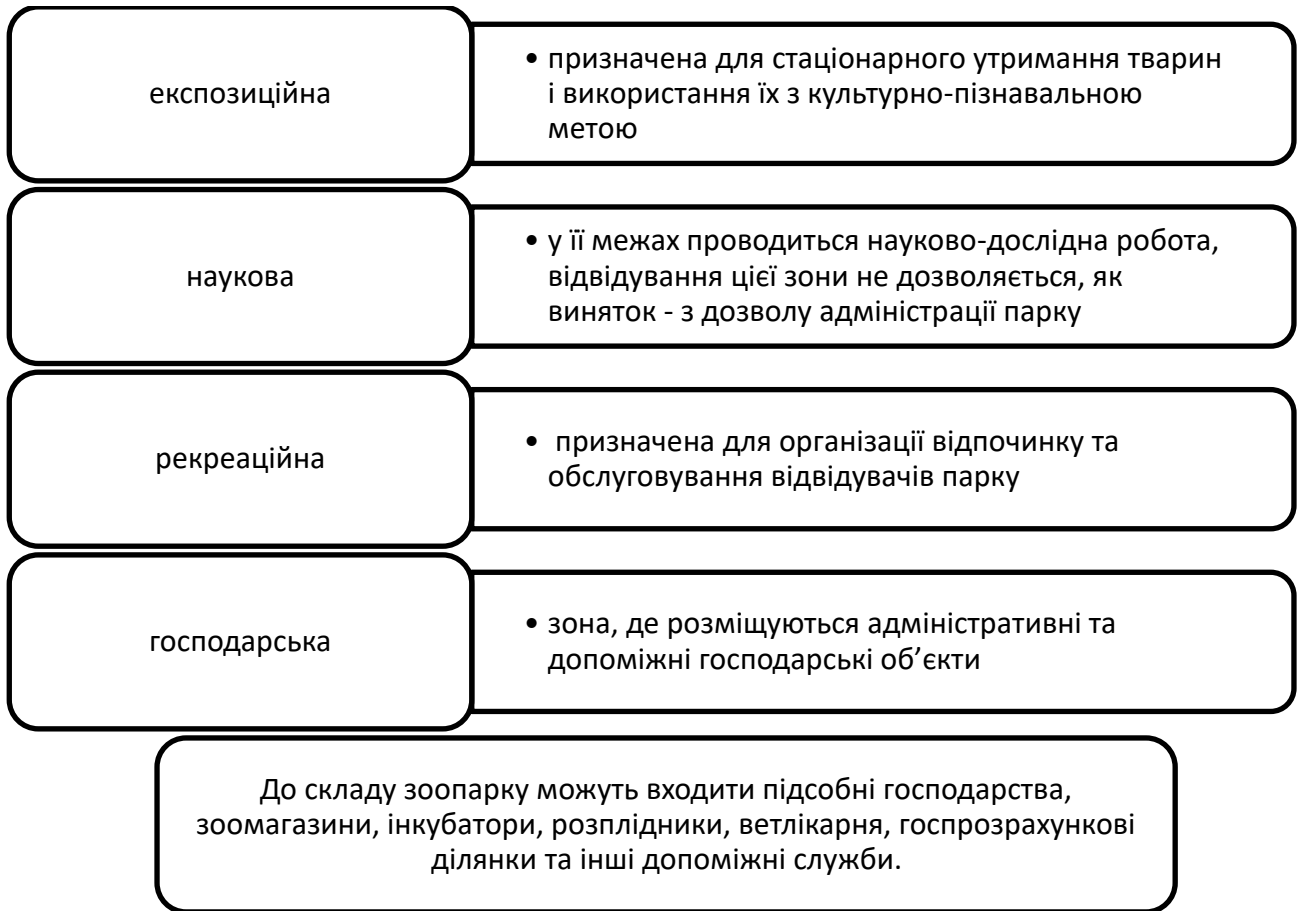

Рис. 4.29. Функції зоопарків

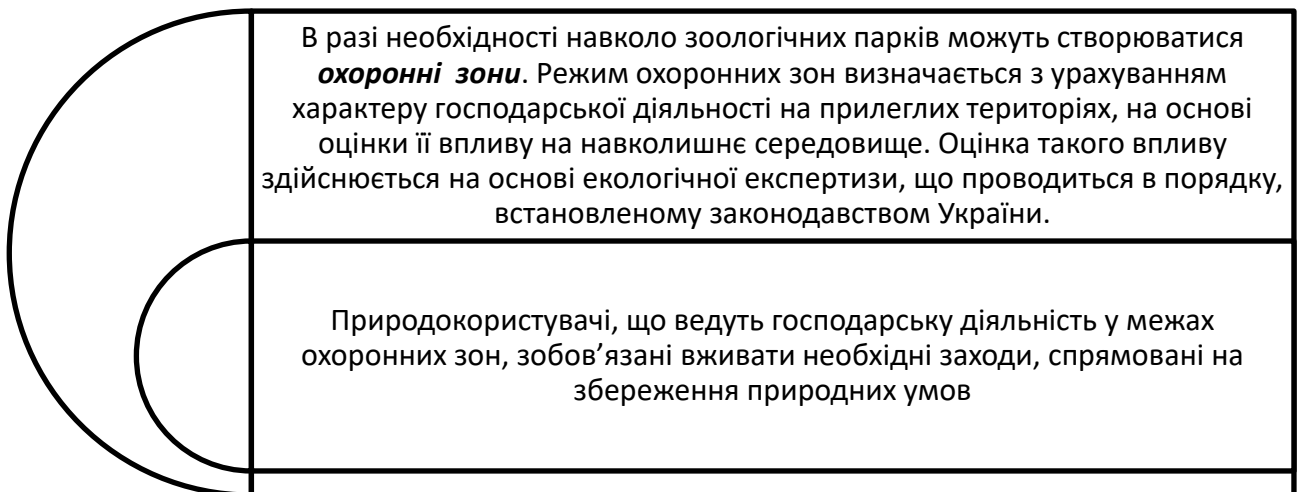

Рис. 4.30. Охоронні зони зоопарків

В Україні на сьогодні є 7 загальнодержавних зоопарків і 5 місцевого значення.

Найвідомішими є:

• Київський, 39,5 га (м. Київ). Заснований у 1908 р. Утримується більше 2 тисяч особин тварин 315 видів, серед яких 16 занесено до Червоної книги України, 52 види - до Міжнародного червоного списку.

• Миколаївський, 23 га (м. Миколаїв). Заснований у 1901 р. Утримується 2,5 тисячі особин тварин 366 видів, 19 видів занесено до Червоної книги України, 49 - до Міжнародного червоного списку.

• Менський, 9 га (м. Мена Чернігівської обл.). Заснований у 1977 р. Утримується понад 1,5 тисяч особин тварин понад 160 видів, із яких 30 видів занесено до Червоної книги України.

• Одеський, 6,5 га (м. Одеса). Заснований у 1924 р. Утримується 1,2 тисячі особин тварин понад 245 видів, з яких 25 видів занесено до Червоної книги України, 54 - до Європейського червоного списку. 50

Рівненський, 13,2 га (м. Рівне). Заснований у 1982 році. Колекція тварин складає близько 500 особин 153 видів з усіх континентів, із них 7 видів занесені до Червоної книги України (чорний гриф, орел степовий, білоголовий сип, філін, жовтопузик, лісовий полоз, огар), 15 видів - до Міжнародної Червоної книги (вишневий барбус, європейська болотяна черепаха, сірий варан, павіангамадрил, кінь Пржевальського, нільський крокодил, гімалайський ведмідь та ін.). Структура площі зоопарку така: під експозицією - 3.6 га, під господарською зоною - 0.5 га, під парковою зоною - 4.8 га, під заповідною зоною (заповідне урочище "Сосонки") - 4.7 га. У 1998 році зоопарк отримав статус загальнодержавного.

Рис. 4.31. Найвідоміші зоологічні парки України

Контрольні запитання

1. Перерахуйте завдання покладені на зоопарки.
2. Зонування зоологічних парків.
3. В чому полягають основні засоби охорони тварин у зоопарку

Тестові завдання

1. Відповідно до законодавства зоологічний парк є установою, насамперед:

1. господарською
2. природоохоронною культурно-освітньою
3. науково-дослідною
4. рекреаційною

2. Станом на 1 січня 2023 року в Україні була така кількість всіх зоологічних парків:

1. 7 зоопарків
2. 32 зоопарки
3. 22 зоопарки
4. 12 зоопарків

3. Що таке зоологічні парки?

1. Території для вирощування зоологічних культур
2. Території для вирощування екзотичних рослин
3. Місця для проведення наукових конференцій
4. Парки, де представлені живі зразки тварин

4. Найстаріший зоопарк України

1. Рівненський
2. Одеський
3. Менський
4. Миколаївський

5. При створенні зоологічних парків ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами:

1. вилучається з господарського використання лише половина ділянки
2. повністю вилучаються з господарського використання
3. земельна ділянка вилучається або не вилучається з господарського використання
4. земельна ділянка надається в оренду

6. Найбільший за площею зоопарк України

1. Рівненський
2. Менський
3. Миколаївський
4. Київський

4.4. Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва – це найбільш визначні та цінні зразки паркового будівництва; оголошуються з метою їх охорони і використання в естетичних, виховних, наукових, природоохоронних та оздоровчих цілях

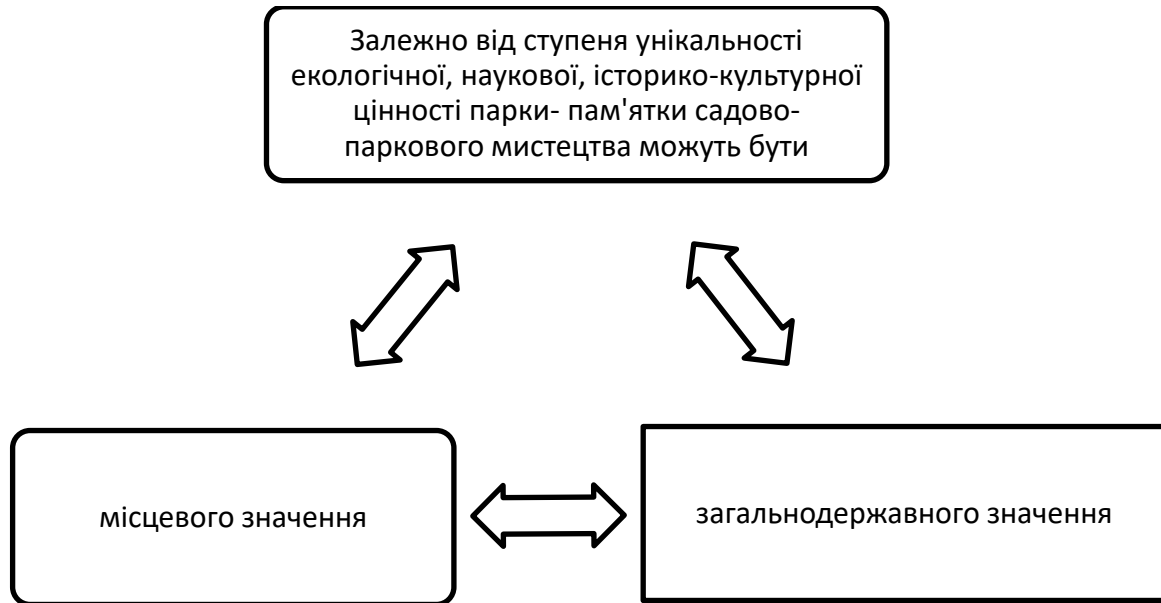

Рис. 4.32. Значення парків-пам'яток садово-паркового мистецтва

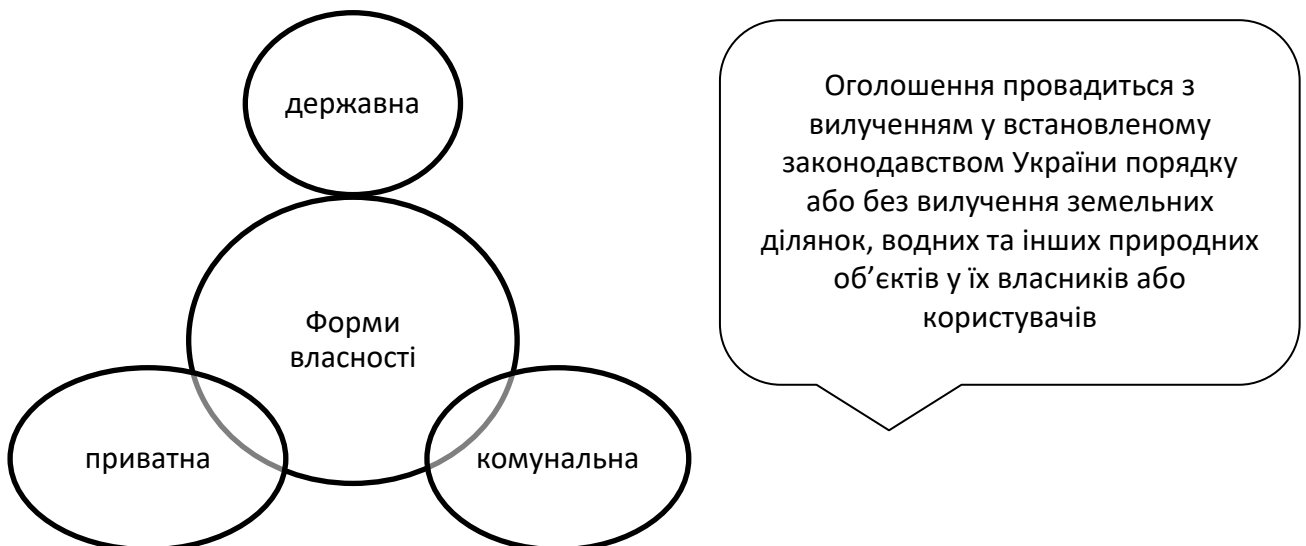

Рис. 4.33. Форми власності на парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва

**Основне
призначення
парків-пам'яток
садово-
паркового
мистецтва є**

збереження, підтримання, відновлення паркових ландшафтних композицій,

проведення екскурсій і масового відпочинку населення.

їх території можуть використовуватись і для проведення наукових досліджень.

Рис. 4.34. Основне призначення парків-пам'яток садово-паркового мистецтва

Рис. 4.35. Функції парків-пам'яток садово-паркового мистецтва

На території парків-пам'яток садово-паркового мистецтва забезпечується:

- проведення екскурсій та масовий відпочинок населення;
- збереження, підтримання та відновлення паркових ландшафтних композицій;
- догляд за насадженнями, включаючи санітарні рубки, рубки реконструкції та догляду з підсадкою дерев і чагарників ідентичного видового складу, замість загиблих, заходи щодо запобігання самосіву, збереження композицій із дерев, чагарників і квітів, трав'яних газонів

Власники або користувачі земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів, оголошених парками – пам'ятками садово-паркового мистецтва, беруть на себе зобов'язання щодо забезпечення режиму їх охорони та збереження

Значна частина парків-пам'яток садово-паркового мистецтва України - це старовинні парки, створені у XVII-XIX століттях. Парки закладались навколо великих маєтків, що були власністю окремих заможних родин. Створювались вони з використанням природних особливостей ландшафтів, що збагачувались штучними насадженнями, ставками, архітектурними спорудами і

Рис. 4.36. Можливості парків-пам'яток садово-паркового мистецтва

В наш час старовинні парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва (і дендропарки) використовуються як місця масового відпочинку або як території оздоровчих та лікувальних установ. Зміна функцій старовинних парків призвела до перепланування окремих ділянок, будівництва споруд та об'єктів, не передбачених первісними проектами.

Багато парків не мають безпосередніх землекористувачів, їх підпорядковано органам місцевого самоврядування. Відсутність спеціальних адміністрацій для управління парками призводить до того, що вони не забезпечуються належним доглядом за насадженнями та парковими спорудами.

На сьогодні спеціальна адміністрація створена для управління тільки трьома видатними парками, розташованими в АР Крим – Масандрівським, Місхорським та Лівадійським. Управління іншими парками здійснюється підприємствами, установами, організаціями, у віданні та на землях яких знаходяться ці парки (школами-інтернатами, технікумами, профтехучилищами та іншими навчальними закладами, лікарнями і диспансерами, санаторіями, колективними сільськогосподарськими та лісогосподарськими підприємствами, науково-дослідними інститутами і дослідними станціями тощо).

Негативним моментом у проблемі збереження парків є випадки відчуження земельних ділянок парків та використання їх не за призначенням: під забудову, городи тощо, що пов'язано з тим, що межі заповідних об'єктів не перенесені в натуру. Тому зараз на територіях багатьох старовинних парків-пам'яток садово-паркового мистецтва є багато об'єктів, які змінюють їх історичний вигляд - стадіони та спортивні майданчики, споруди установ, яким підпорядковано парки, недобудовані споруди, приватна забудова та ін.

На території парків-пам'яток садово-паркового мистецтва **забороняється** будь-яка діяльність, що не пов'язана з виконанням покладених на них завдань і загрожує їх збереженню (порушення паркових композицій, будівництво нових споруд, пошкодження рослинного та ґрунтового покриву, архітектурних форм і споруд, знищення диких тварин, застосування будь-яких інших видів нецільового використання території та природних ресурсів)

Рис. 4.37. Режим заборони на території парків-пам'яток садово-паркового мистецтва

Утримання та реконструкція парків-пам'яток садово-паркового мистецтва провадиться за проектами, що розробляються спеціалізованими проектними установами і затверджуються органами, у підпорядкуванні яких перебувають ці парки, за погодженням з:

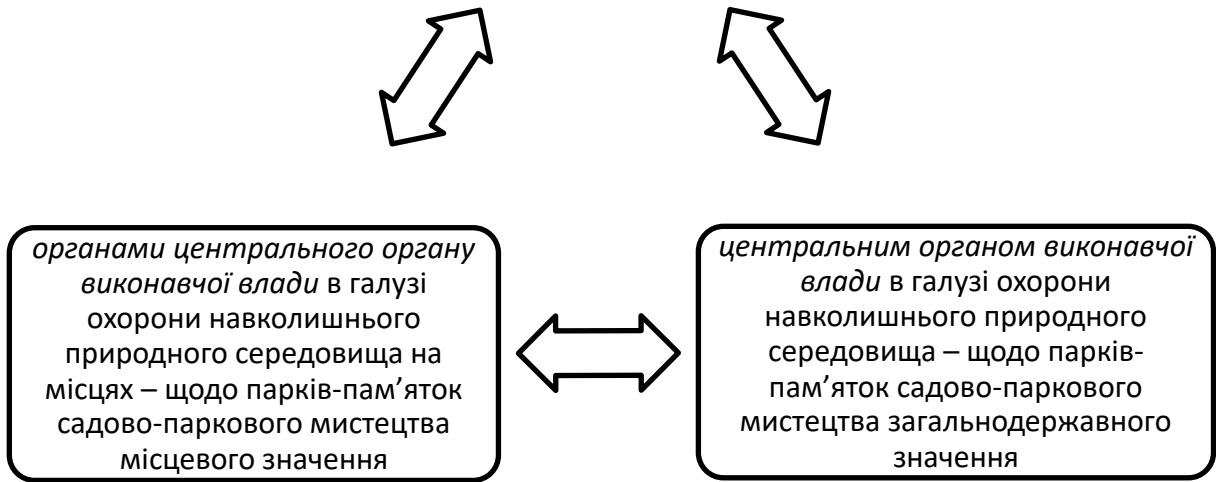

Рис. 4.38. Утримання та реконструкція

експозиційна	<ul style="list-style-type: none"> • призначена для стаціонарного утримання тварин і використання їх з культурно-пізнавальною метою
наукова	<ul style="list-style-type: none"> • у її межах проводиться науково-дослідна робота, відвідування цієї зони не дозволяється, як виняток - з дозволу адміністрації парку
рекреаційна	<ul style="list-style-type: none"> • призначена для організації відпочинку та обслуговування відвідувачів парку
господарська	<ul style="list-style-type: none"> • зона, де розміщуються адміністративні та допоміжні господарські об'єкти

Рис. 4.39. Зонування території парків-пам'яток садово-паркового мистецтва

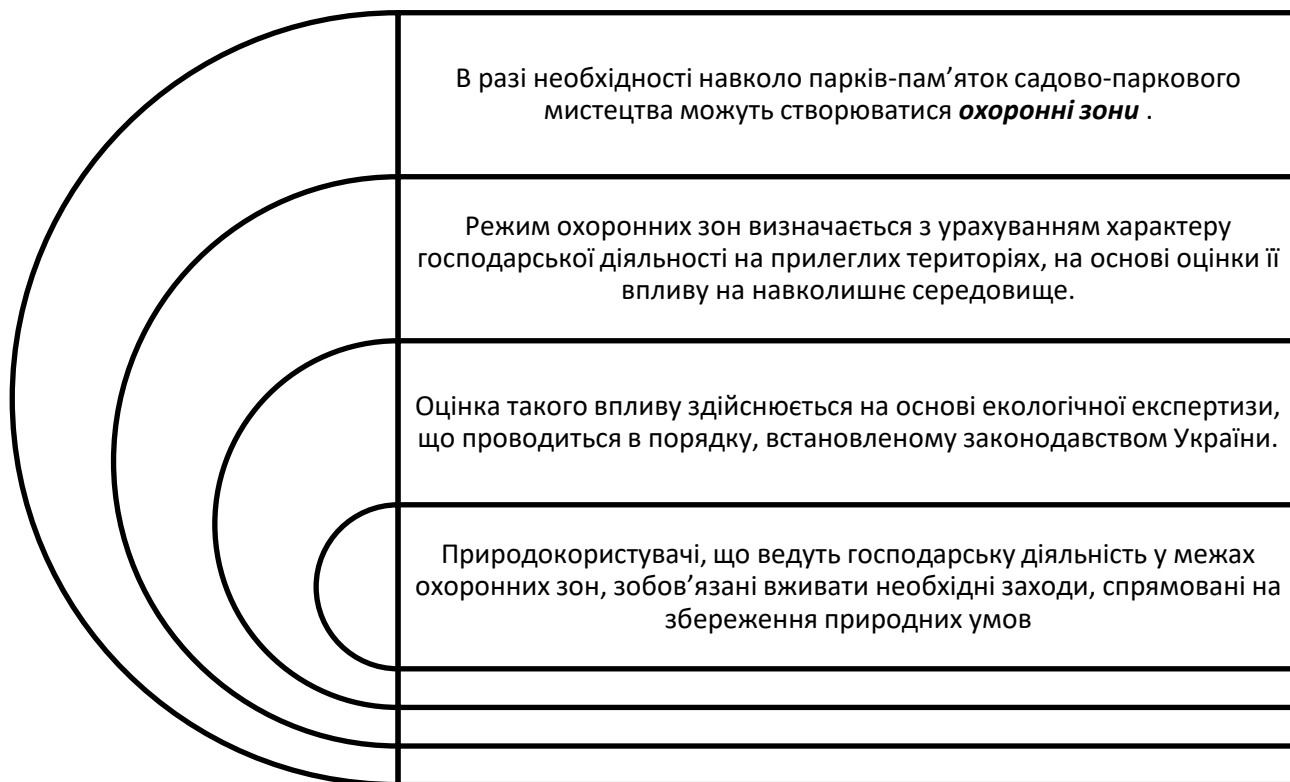

Рис. 4.40. Охоронні зони парків-пам'яток садово-паркового мистецтва

Таблиця 4. 5

Стан репрезентативності мережі штучних заповідних об'єктів природно-географічних зон України

Категорії ПЗФ	Природно-географічні зони України, кількість об'єктів ПЗФ / площа (га)				
	Степова	Лісостепова	Мішаних лісів	Широколистяних лісів	Усього
Ботанічні сади	5	9	2	9	25
	354,0	270,2	46,4	307,9	978,5
Дендрологічні парки	6	15	4	19	44
	384	722,2	444	243,5	1394,1
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва	95	179	38	105	417
	2189,6	8217,9	507,7	1595,8	12511,0
Зоологічні парки	3	4	1	4	12
	315,0	90,5	9,0	29,1	443,6
Разом	109	207	45	137	498
	3242,6	9300,8	607,5	2176,3	15327,2

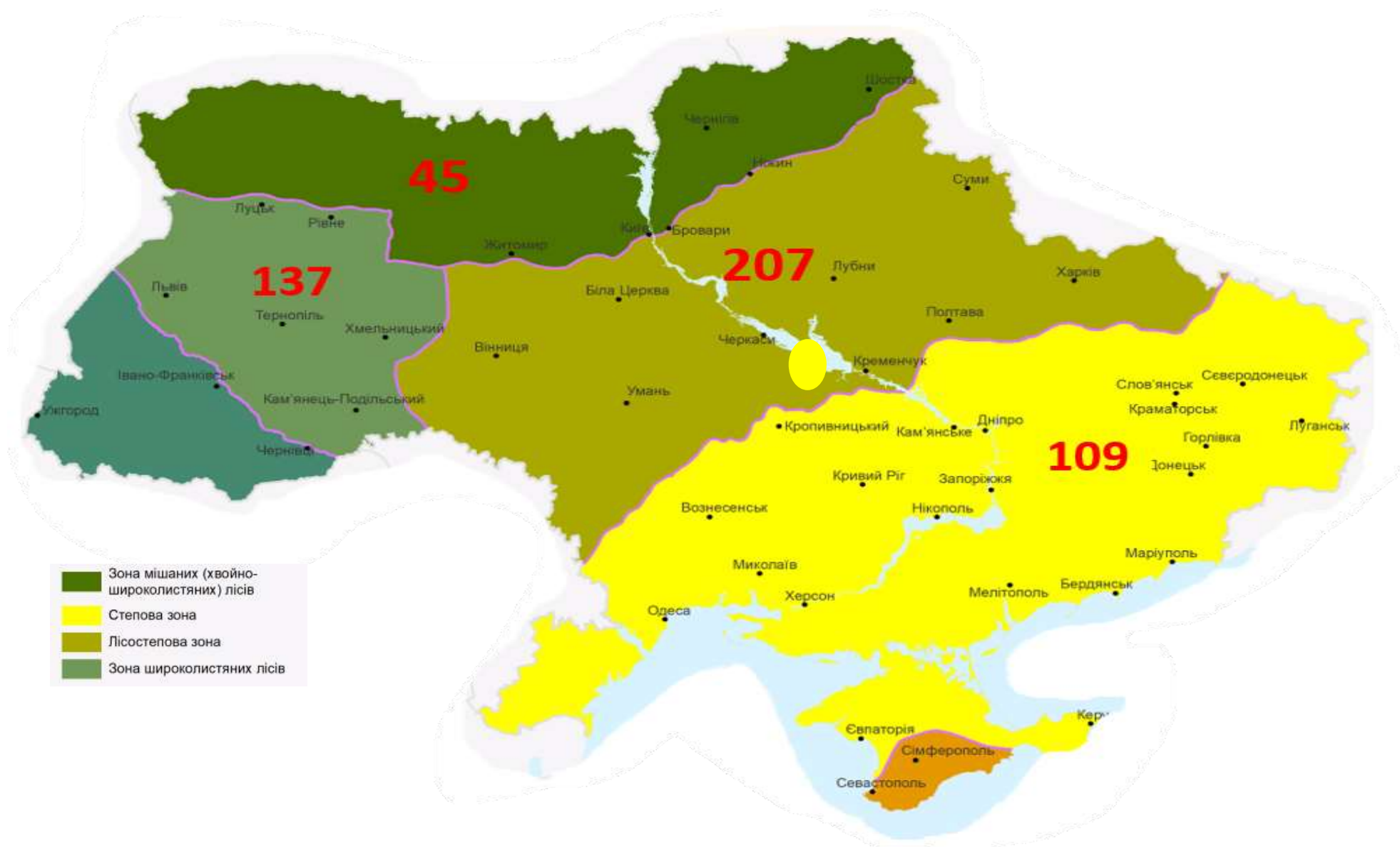

Рис. 4.41. Кількість штучно створених заповідних об'єктів природно-географічних зон України

Найбільший за площею парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення «ГОЛОСІЇВСЬКИЙ ЛІС»

Оголошений постановою Р.М. УРСР від 29.01.60р.№105.

Місце розташування: Голосіївський район.

Землекористувачем є РЛП «Голосіївський».

Площа – 769,23 га. Входить до складу НПП «Голосіївський».

Голосіївський ліс – це лісовий масив переважно природного походження, з великим археологічним, а відтак культурним потенціалом. Його збереженню сприяло те, що він належав Києво-Печерській лаврі і тому користувався певним «заповідним» статусом.

Рослинність Голосіївського лісу представлена переважно широколистяними лісами. Найбільшу площу займають грабово-дубові та грабові. Для дубово-грабових та грабових ділянок характерне багатство гарноквітучих коротковегетативних весняних багаторічників – ефемероїдів. Серед них досить поширені анемона жовтецева, ряст ущільнений, трохи менше – ріст порожистий, фрагментарно – проліска дволиста, зубниця бульбиста. Під рекреаційним впливом на місці дубових лісів орляково-конвалієвих нині сформувалися злакові дубові ліси. Подекуди в парку збереглися старі, віком понад 300 років, дуби та липи. Невелику площу балок займають вільхові ліси.

На території Голосіївського лісу мешкають близько 30 видів ссавців, в основному дрібних: кріт звичайний, бурозубка звичайна, полівка, білка. У невеликій кількості трапляються і жак звичайний, кутора звичайна, лисиця, ласка, куниця кам'яна, два види вовчків, мишівка лісова, заєць сірий. 3 парнокопитних тут постійно мешкає тільки козуля європейська. З рідкісних видів тварин, занесених до Червоної книги України, тут збереглися барсук, горностай, кутора мала, мідянка, з регіонально рідкісних – нетопир малий, голуб-синяк.

Рис. 4.42. Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення «ГОЛОСІЇВСЬКИЙ ЛІС»

Контрольні запитання

1. Основні принципи охорони парків-пам'яток садово-паркового мистецтва?
2. Дайте коротку характеристику найбільшого за площею парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення.
3. В чому полягає основне призначення парків-пам'яток садово-паркового мистецтва.

Тестові завдання

1. Які види територій та об'єктів природно-заповідного фонду мають штучне походження?

1. Біосферні заповідники
2. Національні парки
3. Ботанічні сади
4. Пам'ятники природи
5. Заповідники урочища

2. Які об'єкти включаються до категорії "парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва"?

1. Музеї
2. Готелі
3. Історичні замки та палацові комплекси
4. Парки та сади з архітектурними та садовими спорудами

3. Що таке парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва?

1. Території з вирощуванням садових культур
2. Музеї, де представлені зразки вишуканих квітів
3. Парки та сади з архітектурними та садовими спорудами і особливим ландшафтом
4. Території для вирощування декоративних дерев

4. Скільки парків-пам'яток садово-паркового мистецтва є в Україні станом на 2023 рік?

1. Близько 350
2. Близько 420
3. Близько 500
3. Близько 550

5. Яка діяльність заборонена на території парків-пам'яток садово-паркового мистецтва?

1. Проведення культурних заходів
2. Вирубка дерев, зміна ландшафтів та забудова
3. Екологічна освіта
4. Прогулянки територією

6. Як часто проводяться роботи зі збереження та реставрації парків-пам'яток садово-паркового мистецтва?

1. Раз на 10 років
2. За необхідності і відповідно до стану об'єкту
3. Щороку
4. Раз на 5 років

Тема 5. СТВОРЕННЯ ТА ПРОЕКТУВАННЯ ТЕРИТОРІЙ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ

Етапи створення територій природно-заповідного фонду

Відповідно до Європейської програми збереження біорізноманіття, Україна до 2030 року має збільшити площу природно-заповідного фонду з 6,9 % (станом на 1 січня 2023 становить 4,167 млн.га) від загальної площі країни до 30%. Сьогодні маємо лише 1/5 необхідного показника. А згідно з законом України «Про Стратегію сталого розвитку України», до 2030 року має досягти показника в 15%.

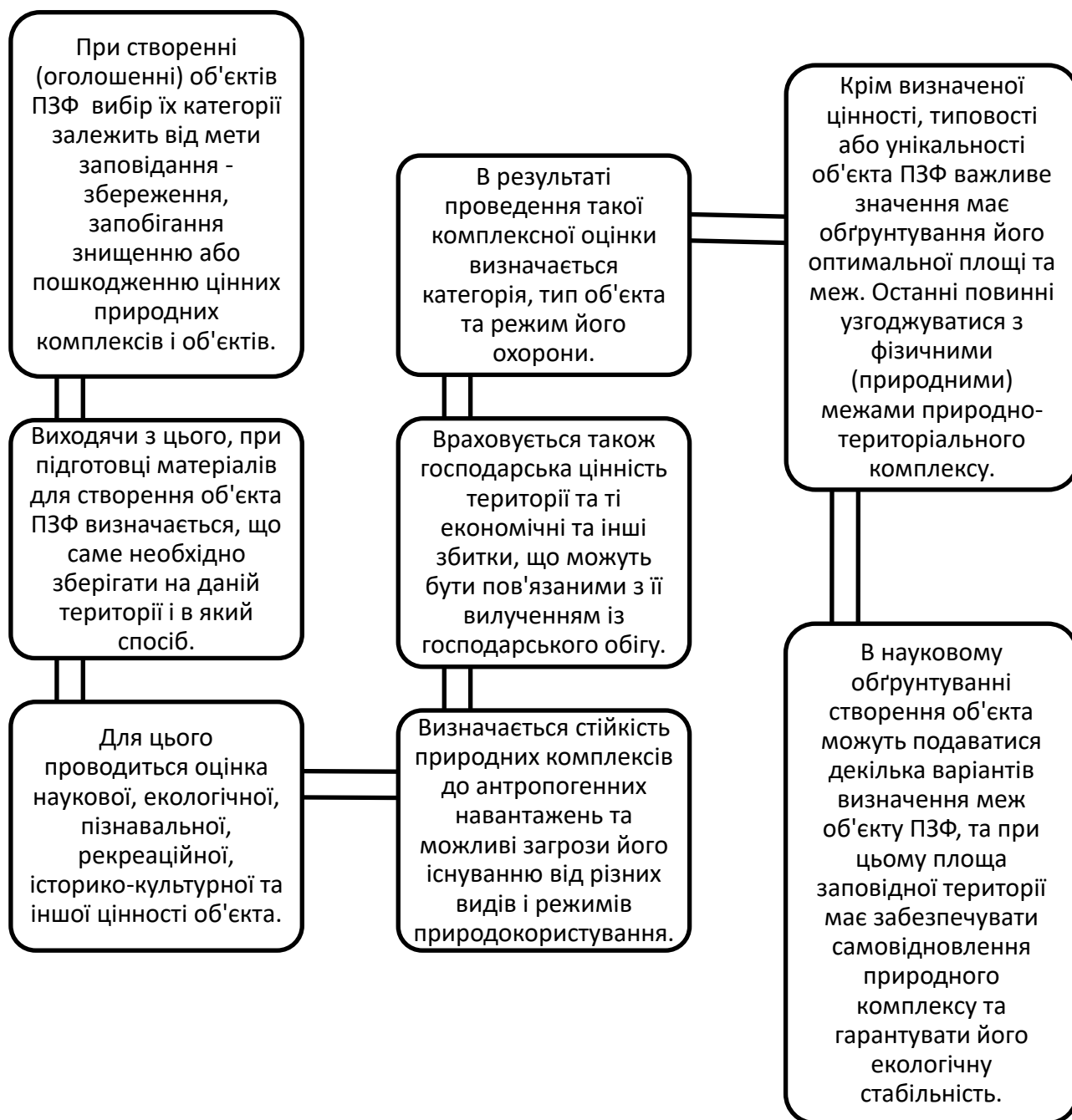
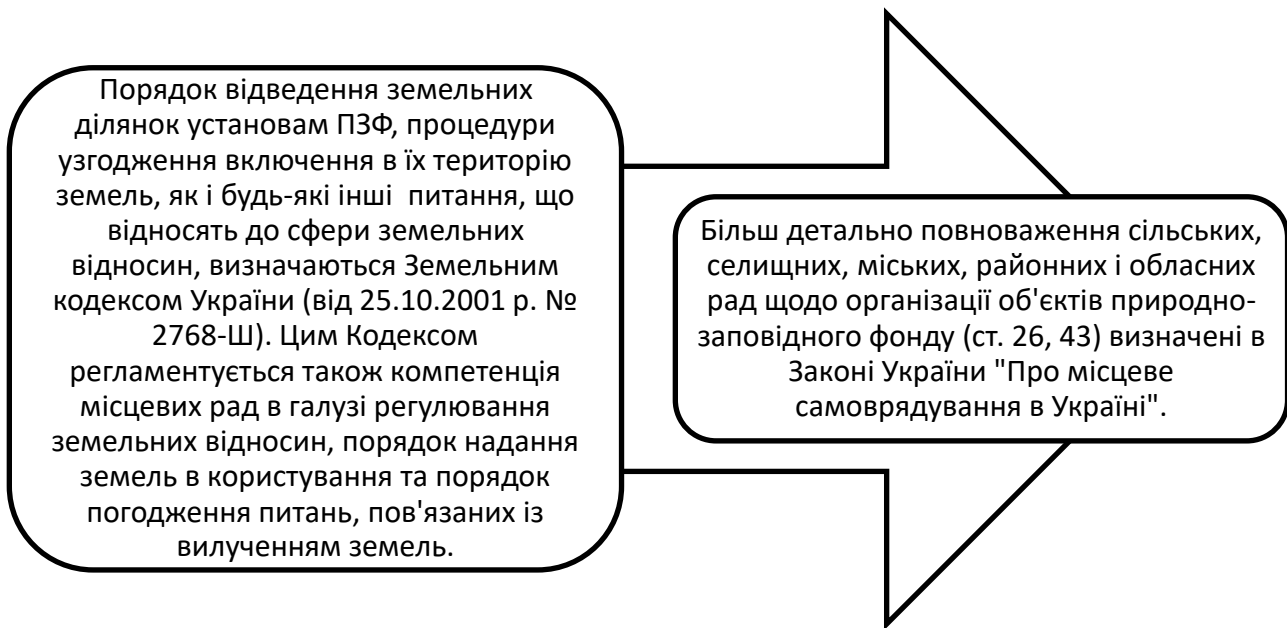
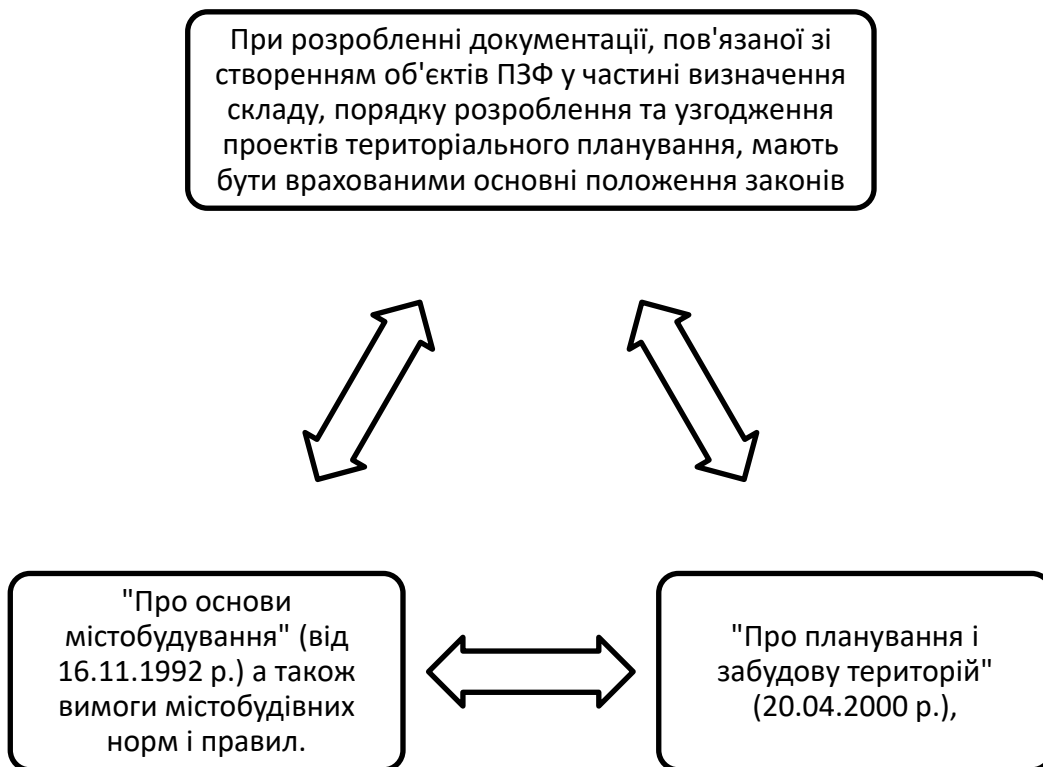

Рис. 5.1. Підготовка матеріалів для створення об'єкта ПЗФ

Рис. 5.2. Порядок узгодження

Рис. 5.3. Врахування законів при створенні об'єктів ПЗФ

Серед іншої
нормативної
документації

Закон України "Про туризм" від 15 вересня
1995 р.,

важливе
значення мають:

Закон України "Про охорону культурної спадщини" від 8 червня 2000 р.,

Закон України "Про мораторій на проведення суцільних рубок на
гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону" від 10
лютого 2000 р.,

Водний кодекс України від 6 червня
1995 р.,

Лісовий кодекс України від 21 січня
1994 р.,

Постанова ВРУ "Про програму перспективного розвитку заповідної
справи в Україні" ("Заповідники") від 22.09.1994 р № 177.

Рис. 5.4. Законодавча база при створенні об'єктів ПЗФ

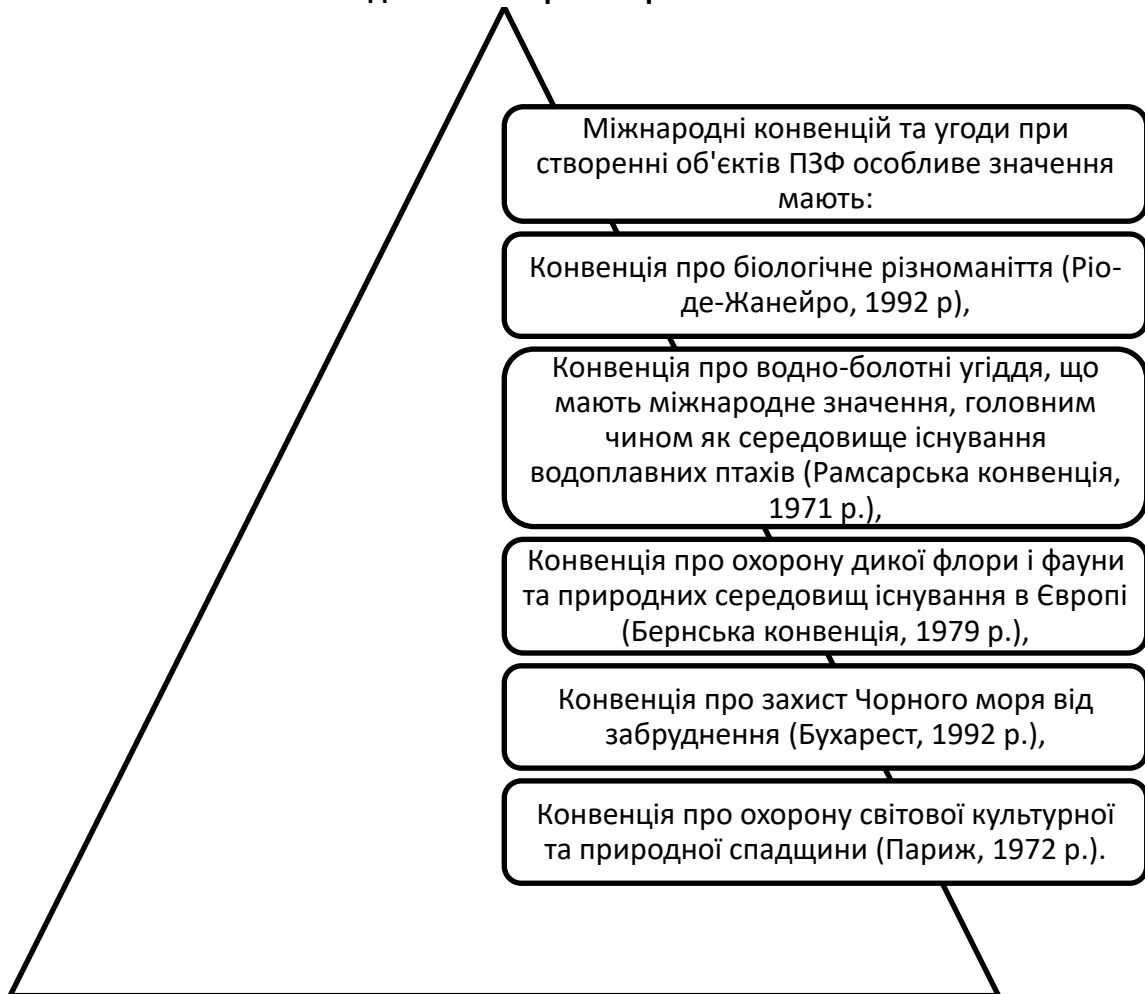
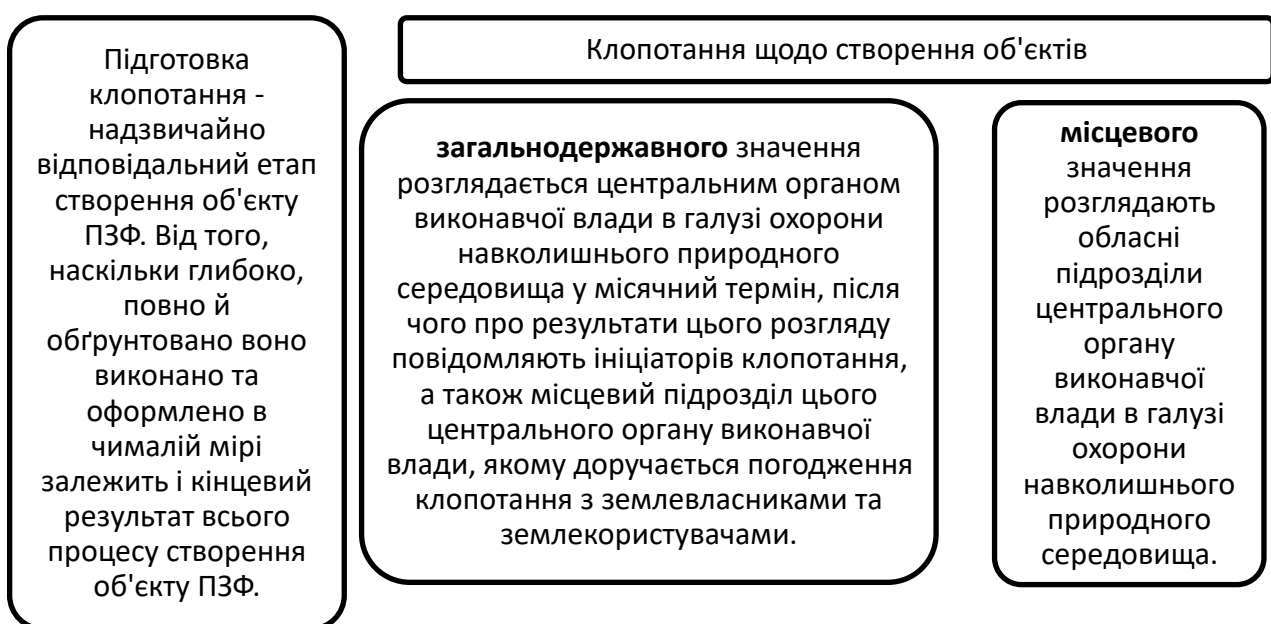

Рис. 5.5. Міжнародні конвенцій та угоди при створенні об'єктів ПЗФ

Рис. 5.6. Підготовка і подання клопотань про організацію чи оголошення територій та об'єктів природно-заповідного фонду

Рис. 5.7. Особливості розгляду клопотань щодо створення об'єктів ПЗФ

Клопотання має містити:

обґрунтування необхідності створення чи оголошення території або об'єкту природно-заповідного фонду певної категорії

характеристику природоохоронної, наукової, естетичної та іншої цінності природних комплексів та об'єктів, що пропонуються для заповідання

відомості про місцезнаходження, розміри, характер використання, власників та користувачів природних ресурсів

відповідний картографічний матеріал.

До клопотань додаються документи, що підтверджують та доповнюють обґрунтування необхідності створення чи оголошення територій або об'єктів природно-заповідного фонду

Такими матеріалами, зокрема, можуть бути:

- характеристика історико-культурної цінності території, його етнографічне значення,
- сучасний стан та перспективи розвитку рекреації та народних промислів,
- пропозиції щодо діяльності майбутньої природоохоронної установи.

Рис. 5.8. Склад клопотання

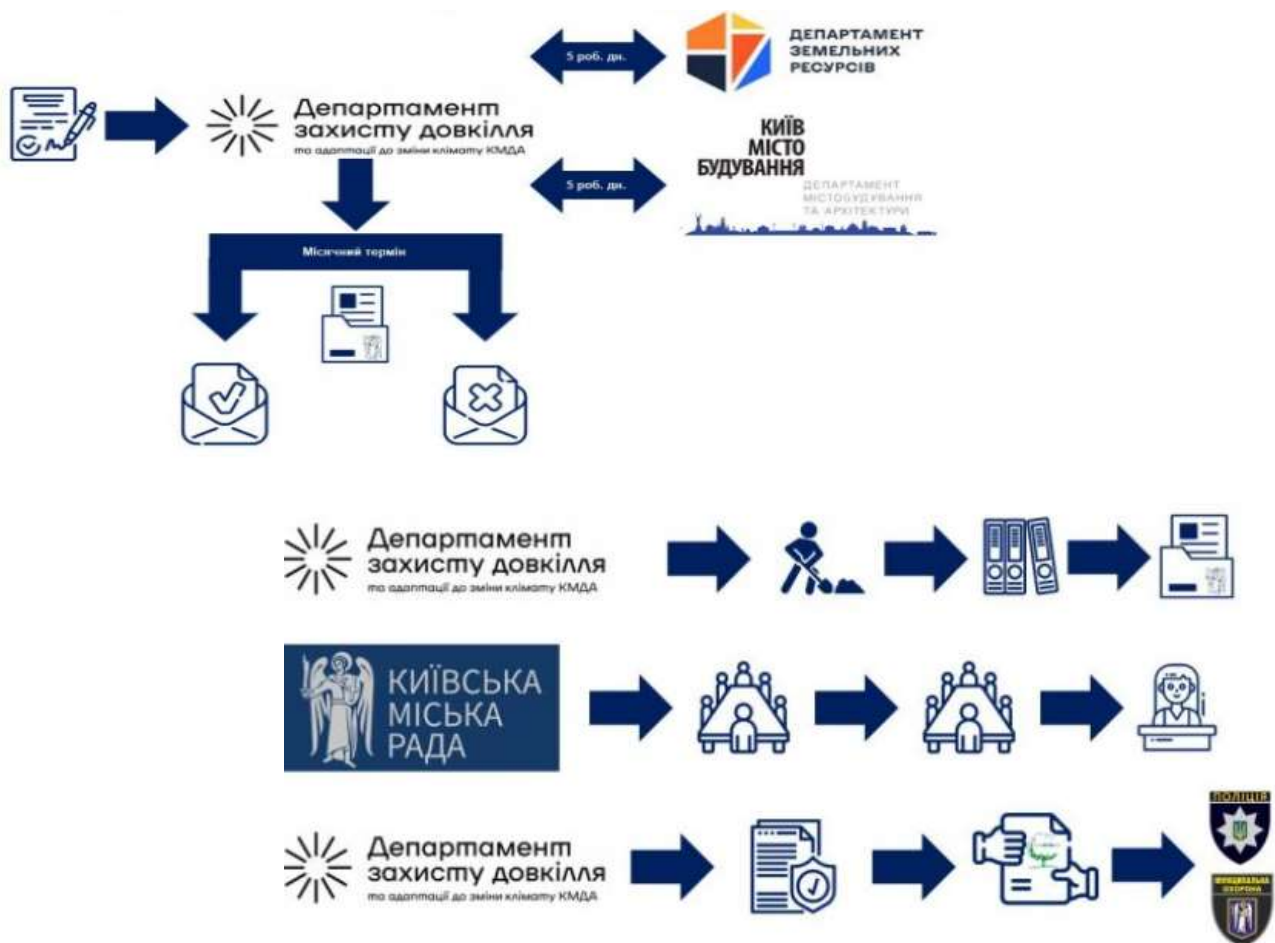

Рис. 5.9. Рекомендації щодо подання та розгляду клопотання про створення об'єкту природно-заповідного фонду [<http://surl.li/egprvn>]

Процедура створення об'єктів ПЗФ включає такі стадії (етапи):

Рис. 5.10. Процедура створення об'єктів ПЗФ

Контрольні запитання

1. Хто може здійснювати підготовку і подання клопотань про створення чи оголошення територій та об'єктів природно-заповідного фонду?
2. Хто приймає рішення про організацію чи оголошення територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення?
3. Що передбачає перший етап створення територій та об'єктів природно-заповідного фонду?

Тестові завдання

1. Після схвалення клопотання про необхідність створення природно - заповідної території розробляється:

1. наукове обґрунтування виділення природної території
2. проект організації території
3. проект створення території
4. протокол громадських слухань

2. Оголошення про створення територій та об'єктів природно -заповідного фонду загальнодержавного значення здійснюється:

1. Верховною Радою України
2. Кабінетом Міністрів України
3. Президентом України
4. Міністерством охорони навколишнього природного середовища України

3. Який із цих науково -методичних підходів не використовується для виділення природних територій під заповідання?

1. картоаналітичний
2. ландшафтний
3. резерватогенний
4. землевпорядкувальний

4. Хто оголошує про створення територій та об'єктів природно - заповідного фонду загальнодержавного значення?

1. Президент України
2. Верховна Рада України
3. Кабінет Міністрів України
4. обласні ради

5. Порядок відведення земельних ділянок, природним заповідникам, національним природним паркам, регіональним ландшафтним паркам, а також ботанічним садам, дендрологічним паркам, зоологічним паркам і видача документів на право користування землею визначаються:

1. Президентом України
2. місцевими Радами
3. Верховною Радою України
4. Земельним Кодексом України

Тема 6. КАТЕГОРІЇ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ МІЖНАРОДНОГО СОЮЗУ ОХОРОНИ ПРИРОДИ ТА ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ

Всесвітній центр природоохоронного моніторингу ООН зараз в світі нараховується «понад 209 тис. особливо охоронюваних природних територій різних типів, загальна площа яких становить 30 млн. кв. км. Велика кількість з них знаходиться на території Європи» [1, ст. 60]. На цих територіях ведеться постійне моніторингове спостереження за зміною довкілля під впливом антропогенної діяльності.

Збір інформації, її аналіз та підготовку пропозицій щодо світової практики заповідання здійснює авторитетна міжнародна громадська організація - Міжнародний союз охорони природи (МСОП).

В її рамках діє Всесвітня комісія з питань природоохоронних територій, яка тісно співпрацює з Міжнародним центром моніторингу довкілля у м. Кембриджі (Великобританія).

У цьому центрі знаходиться банк даних щодо усіх природоохоронних територій світу.

МСОП під природоохоронною (природно-заповідною) територією (англ. - a protected area) розуміє "ділянку суші та/або моря, що спеціально визначена для збереження біорізноманіття, природних та пов'язаних з ними культурних ресурсів, природоохоронний режим в межах якої забезпечується законодавчими та іншими ефективними засобами" і з 1994 р. визначає 6 категорій природоохоронних територій.

Ці категорії визначаються залежно від спрямованості цілей управління.

Таблиця 6.1

Категорії природно-заповідних територій МСОП (за Андрієнко, Онищенко, Клєстов та інші, 2001).

Індекс категорії	Назва	Характер управління й охорони
категорія I	Територія суворої охорони	
1a	<u>Природний резерват суворої охорони</u>	Управління спрямоване переважно на науковідслідження
1b	<u>Територія для збереження дикої природи</u>	Здійснюється охорона дикої природи без втручання в природні процеси
категорія II	Національний парк	Управління з метою збереження екосистем та для цілей рекреації
категорія III	Пам'ятка природи	Управління з метою охорони специфічних природних рис
категорія IV	Територія для збереження природних середовищ і видів	Здійснюється охорона певних типів природних середовищ та/або окремих видів флори і фауни чи їх груп
категорія V	Територія охорони ландшафту / морська акваторія	Поєднується збереження ландшафтів та/або акваторій і рекреація
категорія VI	Територія охорони ресурсів	Збереження природних цінностей забезпечується шляхом сталого використання природних ресурсів

Природний резерват суворої охорони (підкатегорія Ia) визначається як ділянка суші та/або моря, яка містить визначні або репрезентативні екосистеми, геологічні або фізіологічні особливості та/або види, які представляють інтерес для наукових досліджень та/або моніторингу довкілля.

- Цілі управління природним резерватом суворої охорони зводяться до збереження природних середовищ, екосистем, видів, ландшафтів та екологічних процесів у них непорушеними настільки, наскільки це можливо.
- Зокрема, через обмеження доступу людей до резервату й мінімізації зовнішніх впливів шляхом ретельного планування і виконання дослідницьких та інших дозволених робіт.
- Територія природного резервату суворої охорони має бути достатнього розміру, щоб гарантувати цілісність її екосистем та досягнення цілей управління, заради яких ця територія була заповідана.
- Ця територія має бути поза прямим антропогенним впливом як на час створення, так і надалі.
- Збереження біорізноманіття тут можливе безактивного менеджменту або реконструкції природних середовищ (що й відрізняє резерват від категорії IV).

Територія для збереження дикої природи (підкатегорія 1b) - це велика незмінена або слабо змінена ділянка суші та/або моря, де зберігся природний характер території без великих населених пунктів і постійного її відвідування населенням, охорона та управління якою спрямовані на збереження даної території в природному стані.

- Загальна мета управління цією природно-заповідною категорією - забезпечити прийдешнім поколінням людей можливість відчувати насолоду від спілкування з природою, яка не була істотно порушена, підтримувати протягом тривалого часу її головні особливості й давати можливість місцевому населенню підтримувати притаманний їм спосіб життя.
- Територія для збереження дикої природи повинна мати високу природну якість, не зазнавати суттєвого антропогенного впливу, включати визначні екологічні, геологічні, фізико-географічні або інші об'єкти, що становлять наукову, освітню, естетичну, історичну та іншу цінність.
- Важливим є також те, що ця територія надавала можливості для усамітнення людей, що зрідка можуть насолоджуватись дикою природою, з використанням простих, тихих, не забруднюючих довкілля транспортних засобів (маються на увазі немоторизовані засоби пересування).
- Для того, щоб забезпечити зазначені цілі заповідання, територія для збереження дикої природи має бути досить значних розмірів.

Національний парк (категорія II) - це природна територія, призначена для охорони екологічної цілісності однієї або більше екосистем, недопущення їх руйнування й експлуатації, що має стати основою для забезпечення духовних, наукових, освітніх, рекреаційних і туристичних потреб населення, сумісних з цілями збереження природного довкілля.

- Загальна мета управління національними парками полягає в охороні природних і мальовничих території національного та міжнародного значення для реалізації духовних, наукових, освітніх, рекреаційних або туристичних потреб, увіковічення в природному стані репрезентативних зразків фізико-географічних регіонів, угруповань, генетичних ресурсів і видів, забезпечення їх стійкості та різноманіття.
- Відвідування природного парку має бути на рівні, за якого його територія підтримується в природному або близькому до нього стані, але при цьому приймаються до уваги потреби місцевого населення у використанні природних ресурсів парку такою мірою, яка не суперечить іншим цілям його управління.
- Територія національного парку має включати репрезентативні для біогеографічного регіону типи ландшафтів, де види рослин і тварин, екотопи та геоморфологічні об'єкти мають особливе духовне, наукове, освітнє, рекреаційне і туристичне значення.
- Ця територія також має бути достатньо великою і включати одну або більше цілісних екосистем суттєво незмінених людською діяльністю.

Пам'ятка природи (категорія III) - це територія, яка містить одну або більше специфічних природних або природно-культурних цінностей, які є визначними або унікальними через їх рідкісність, типовість, естетичні якості або культурне значення.

- Мета управління ними полягає в довічному збереженні цих цінностей і, за можливості, їх дослідження та використання в освітніх цілях і для одержання естетичної насолоди.
- Діяльність, що визнається за шкідливу для цілей заповідання, виключається й попереджається.
- Територія пам'ятки природи має включати одну або більше значних цінностей (до яких, наприклад, належать ефектні водоспади, печери, кратери, відслонення з викопними рештками, піщані дюни разом з унікальною або репрезентативною фауною і флорою тощо). Її розміри мають бути достатніми, щоб зберегти її цінності.

Територія для збереження природних середовищ і видів (категорія IV) є ділянкою суші та/або моря, в межах якої здійснюються заходи, що гарантують збереження окремих типів природних середовищ та/або видів флори і фауни.

- Головною метою управління цими територіями є збереження та підтримка тих особливостей природних середовищ, що необхідні для збереження важливих видів флори і фауни, їх угруповань, шляхом вживання певних дій та особливого менеджменту.
- За провідні види діяльності визнаються наукові дослідження та моніторинг довкілля, оскільки саме вони є основою сталого менеджменту природних ресурсів.
- Важливим видом діяльності є також використання окремих природних комплексів для освіти людей, усвідомлення ними цінностей природних середовищ і необхідності управління збереженням дикої природи.
- Територія для збереження природних середовищ і видів повинна відігравати важливу роль в охороні природи і виживанні видів, тому такою територією часто визначаються природні комплекси, що є місцями розмноження тварин, водно-болотні угіддя, коралові рифи, естуарії, луки, ліси або місця відкладання ікри, включаючи поля "випасу" в морях.
- Ця територія має бути важливою для існування національно чи місцево (регіонально) важливої флори.
- Охорона цих природних середовищ часто залежить від активних втручань і здійснення спеціальних заходів, що відрізняє цю категорію від підкатегорії Ia). Її розміри залежать від потреб видів, які охороняються, і можуть знаходитись в діапазоні від відносно малої до дуже значної за площею.

Територія охорони ландшафту / морська акваторія (категорія V) - ділянка суші та/або моря, де в результаті тривалої взаємодії людини і природи виникла особлива територія (акваторія) із значною естетичною, екологічною та/або культурною цінністю.

- Часто вона відзначається високим біологічним і ландшафтним різноманіттям.
- Збереження цілісності традиційної взаємодії людини і природи є необхідним для охорони, підтримання та еволюції такого ландшафту.
- Отже, підтримка цієї гармонійної взаємодії природних і культурних складових ландшафту шляхом його охорони та продовження традиційного використання земель, будівельної практики, культурних традицій, стилю життя місцевих общин, збереження їх соціального та культурного устрою визнається за головну мету управління охоронюваним ландшафтом.
- Поряд із цим необхідно підтримувати різноманіття ландшафтів та природних середовищ, а також пов'язаних з ними видів і екосистем, припиняти та попереджати використання земель і дії, які є несумісними з цілями збереження ландшафту. Важливим є забезпечення можливостей для рекреації та туризму, які за специфікою і масштабом співзвучні особливостям даного ландшафту, підтримувати наукову та освітню діяльність, які сприяють довготерміновому росту добробуту місцевого населення.
- Територія охоронюваного ландшафту має охоплювати ландшапти високої пейзажної цінності з різноманіттям екотопів, флори і фауни, а також із зразками традиційного або унікального використання землі, місцевих звичаїв і вірувань. Ця територія має надавати можливості для рекреації та туризму в рамках повсякденного стилю життя та економічної діяльності місцевого населення.

Територія охорони ресурсів (категорія VI) складається переважно з незмінених природних комплексів, управління якими спрямоване на забезпечення довготривалої охорони та збереження біорізноманіття, й, водночас, спрямоване на стале забезпечення населення дарами (продуктами) природи.

- Управління такими територіями включає охорону та підтримку біорізноманіття та інших природних цінностей території поряд із підтримкою екологічно обґрунтованих технологій, що забезпечують стале виробництво продукції.
- Не менше двох третин території охорони ресурсів мають знаходитись в природному стані як на сучасному етапі, так і в майбутньому. При цьому вона може включати ряд модифікованих екосистем і, навіть, великі комерційні плантації. Вона має бути достатньо великою, щоб витримувати використання ресурсів без значної шкоди для довготривалого збереження її природних цінностей.

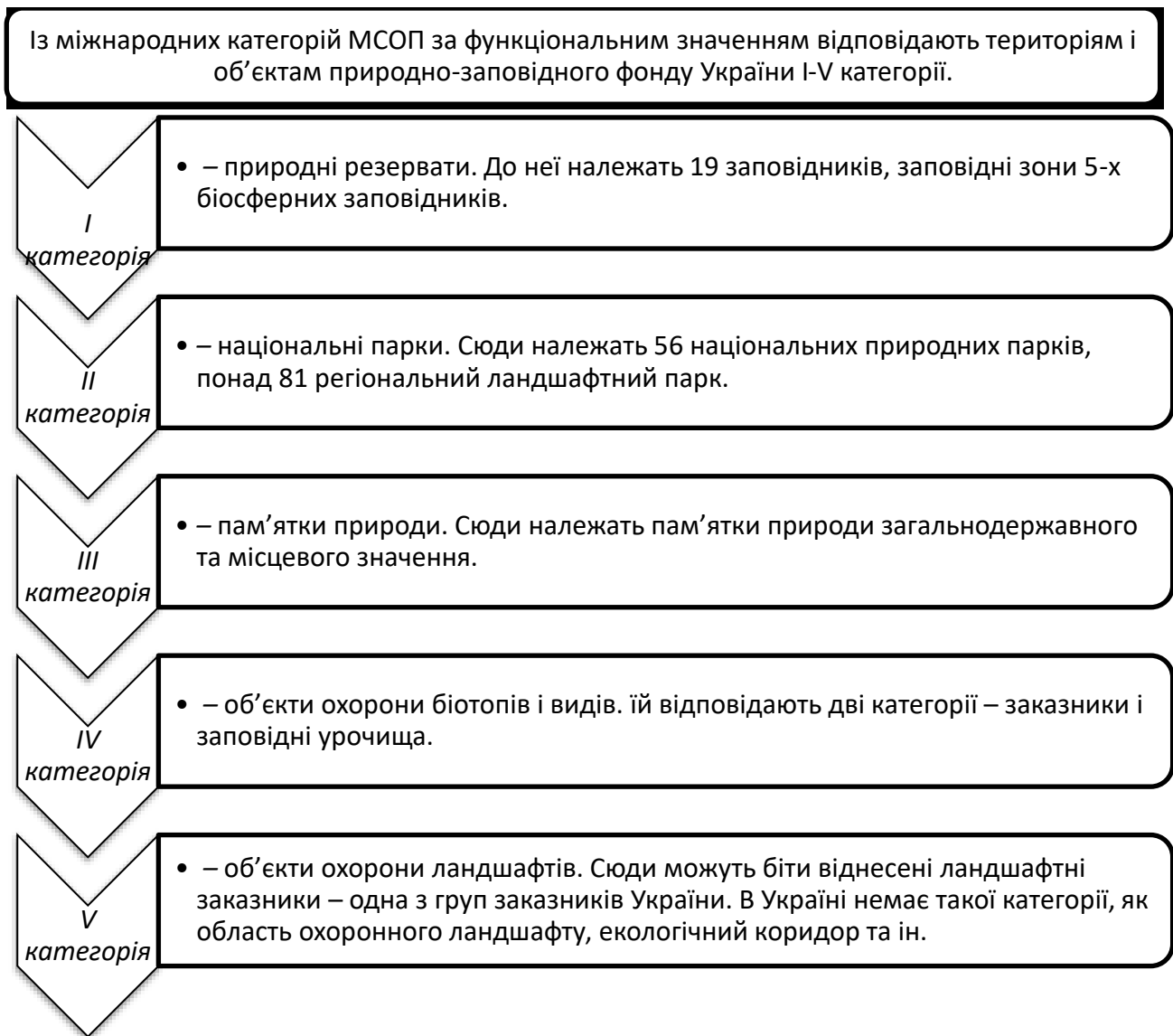

Рис. 6.1. Міжнародні категорії МСОП

Таблиця 6.2

Цілі управління природно-заповідних територій категорій IUCN (за Davey, 1998)

Мета управління	Категорія МСОП						
	1a	1b	II	III	IV	V	VI
Наукові дослідження	1	3	2	2	2	2	3
Охорона дикої природи	2	1	2	3	3	-	2
Збереження видів та генетичного	1	2	1	1	1	2	1
Підтримання екологічних послуг	2	1	1	-	1	2	1
Охорона специфічних природних / культурних особливостей	-	-	2	1	3	1	3
Туризм і рекреація	-	2	1	1	3	1	3
Освіта	-	-	2	2	2	2	3
Стале використання ресурсів природних екосистем	-	3	3	-	2	2	1
Підтримка культурних/традиційних						1	2

Умовні позначення: 1 - основна мета, 2- другорядна мета, 3- потенційна мета, - ціль не ставиться

Контрольні запитання

1. Які ви знаєте міжнародні категорії природоохоронних територій, у тому числі МСОП?
2. Які категорії спрямовані виключно на збереження біорізноманіття?
3. Охарактеризуйте категорії національного парку і біосферного резервату.
4. Скільки категорій природоохоронних територій у класифікації МСОП?

Тестові завдання

1. На відміну від стандартів МСОП, особливістю функціонального зонування національних природних парків України є наявність:

1. заповідної зони
2. зони стаціонарної рекреації
3. зони регульованої рекреації
4. господарської зони

2. Скільки на сьогодні всього визнано міжнародних категорій природоохоронних територій?

1. 6 категорій
2. 9 категорій
3. 10 категорій
4. 11 категорій

3. Яка із цих категорій природно -заповідного фонду України має таку ж назву у класифікації МСОП?

1. пам'ятка природи
2. заповідне урочище
3. заказник
4. природний заповідник

4. Яка категорія не входить до офіційної міжнародної системи природно-заповідних територій?

1. національний природний парк
2. міжнаціональний парк
3. міждержавний природний заповідник
4. біосферний резерват

5. Яка категорія входить до міжнародної системи природно-заповідних територій?

1. національний природний парк	2. регіональний ландшафтний парк
3. ботанічний сад	4. біосферний резерват

**Тема 7. НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОХОРОНИ ТА ВИКОРИСТАННЯ
ТЕРИТОРІЙ І ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ**

ЗУ "Про охорону навколишнього природного середовища"	ЗУ "Про природно-заповідний фонд України"	ЗУ "Про екологічну мережу України"
ЗУ "Про оцінку впливу на довкілля"	ЗУ "Про рослинний світ"	ЗУ "Про тваринний світ"
ЗУ "Про мисливське господарство та полювання"	ЗУ "Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки"	ЗУ "Про затвердження Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів"
ЗУ "Про червону книгу України"	Про затвердження Положення "Про Зелену книгу України"	ЗУ "Про землеустрій"
ЗУ "Про охорону земель"	ЗУ "Про державний контроль за використанням та охороною земель"	ВОДНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ
ЗЕМЕЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ	ЛІСОВИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ	КОДЕКС УКРАЇНИ ПРО НАДРА

Рис. 7.1. Правове регулювання заповідної справи в Україні

Перелік базових міжнародних конвенцій, угод та інших правових механізмів щодо збереження біологічного та ландшафтногорізноманіття

<i>Назва, місце і рік започаткування конвенції, угоди</i>	<i>Мета конвенції, угоди</i>	<i>Секретаріат/ координаційний центр тайого місцезнаходження</i>	<i>Правовий документ щодо участі України</i>
ВСЕСВІТНІ			
Конвенція про біологічне різноманіття (CBD; м. Ріо-де-Жанейро, Бразилія, 1992 р.)	Збереження біологічного різноманіття, збалансоване використання його компонентів і справедливий розподіл благ, пов'язаних з використанням генетичних ресурсів	Секретаріат конвенції (в рамках Програми ООН щодо довкілля - ЮНЕП), м. Монреаль, Канада	Закон України про ратифікацію конвенції від 29.11.1994 р.
Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що знаходяться під загрозою зникнення (CITES; Вашингтон, США, 1973 р.)	Регулювання торгівлі видами дикої фауни і флори, що знаходяться під загрозою зникнення	Секретаріат конвенції (ЮНЕП), м. Женева, Швейцарія	Закон України про приєднання до конвенції від 14.05.1999 р.
Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (Конвенція про спадщину; Париж, Франція, 1972 р.)	Охорона культурної і природної спадщини, яка має унікальну і універсальну цінність, зокрема шляхом складення переліків об'єктів всесвітньої культурної і природної спадщини	Секретаріат ЮНЕСКО, м. Париж, Франція	Указ Президії Верховної Ради УРСР про ратифікацію конвенції від 04.10.1988 р.
Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення головним чином як середовище існування водоплавних птахів (Рамсарська конвенція; м. Рамсар, Іран, 1971 р.)	Забезпечення збереження водно-болотних угідь, особливо тих, які мають міжнародне значення переважно для водоплавних птахів, шляхом сприяння збалансованому використанню, міжнародному співробітництву та створення природоохоронних об'єктів	Бюро Рамсарської конвенції (Міжнародний союз охорони природи), м. Глен, Швейцарія	Закон України про приєднання до конвенції від 29.10.1996 р.

<i>Назва, місце і рік започаткування конвенції, угоди</i>	<i>Мета конвенції, угоди</i>	<i>Секретаріат/ координаційний центр тайого місцезнаходження</i>	<i>Правовий документ щодо участі України</i>
Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин (Боннська конвенція; м. Бонн, ФРН, 1979 р.)	Створення умов для збереження мігруючих видів і районів їх існування шляхом здійснення, за необхідності, заходів суворого захисту і укладання міжнародних договорів	Секретаріат Боннської конвенції (ЮНЕП), м. Бонн, ФРН	Закон України про приєднання до конвенції від 19.03.1999 р.
Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Оргус, Данія, 1998 р.)	Сприяння захисту права кожної людини нинішнього і прийдешніх поколінь жити в навколишньому середовищі, сприятливому для її здоров'я та добробуту; забезпечення реалізації прав людини на доступ до інформації, доступу до правосуддя, та з питань, що стосуються довкілля, участі громадськості у прийнятті рішень і	Європейська економічна комісія ООН, м. Женева, Швейцарія	Закон України про ратифікацію конвенції від 06.07.1999 р.
Конвенція про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер (Гельсінкі, 1992)	Здійснення заходів для попередження, обмеження та скорочення будь-якого транскордонного впливу	Європейська економічна комісія ООН, м. Женева, Швейцарія	Закон України про ратифікацію конвенції від 19.03.1999 р.)

<i>Назва, місце і рік започаткування конвенції, угоди</i>	<i>Мета конвенції, угоди</i>	<i>Секретаріат/ координаційний центр тайого місцезнаходження</i>	<i>Правовий документ щодо участі України</i>
Конвенція ООН про боротьбу з опустелюванням у тих країнах, що потерпають від серйозної посухи та/або опустелювання, особливо в Африці (м. Париж, Франція, 1994 р.)	Боротьба з опустелюванням і пом'якшення наслідків посухи в країнах, які потерпають від опустелювання, особливо в Африці, шляхом вжиття ефективних заходів на всіх рівнях поєднанні з угодами про міжнародне співробітництво і партнерство у рамках комплексного підходу, що відповідає Порядку денному на XXI століття і спрямованого на досягнення сталого в уражених районах	Секретаріат конвенції (ЮНЕП), м. Бонн, Німеччина	Закон України про приєднання до конвенції від 04.07.2002 р
ВСЕЄВРОПЕЙСЬКІ			
Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Бернська конвенція; м. Берн, Швейцарія, 1979 р.)	Збереження популяцій дикої флори і фауни, особливо видів, що знаходяться під загрозою зникнення або є вразливими	Генеральний секретаріат Ради Європи, м. Страсбург, Франція	Закон України про приєднання до конвенції від 29.10.1996 р.
Європейської ландшафтна конвенція (м. Флоренція, Італія, 2000 р.)	Охорона ландшафтного різноманіття Європи	Генеральний секретаріат Ради Європи, м. Страсбург, Франція	-
Угода про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів (АЕWA; діє у рамках Боннської конвенції; м. Гаага, Нідерланди, 1995 р.)	Підтримка сприятливого статусу збереження мігруючих видів птахів водно-болотного комплексу або для відновлення цього статусу	Секретаріат угоди (ЮНЕП), м. Бонн, ФРН	Закон України про приєднання до конвенції від 04.07.2002 р.

<i>Назва, місце і рік започаткування конвенції, угоди</i>	<i>Мета конвенції, угоди</i>	<i>Секретаріат/ координаційний центр тайого місцезнаходження</i>	<i>Правовий документ щодо участі України</i>
Угода про збереження кажанів в Європі (EUROBATS; діє у рамках Боннської конвенції; м. Лондон, Великобританія, 1991 р.)	Створення умов для покращання збереження кажанів у Європі	Секретаріат угоди (ЮНЕП), м. Бонн, ФРН	Закон України про приєднання до конвенції від 14.05.1999 р.
Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (м. Софія, Болгарія, 1995 р.)	Суттєве зменшення загроз для біорізноманіття та ландшафтів Європи; відновлення біо- та ландшафтного різноманіття Європи; зміцнення екологічної цілісності всієї Європи; забезпечення всебічного залучення громадськості до вирішення питань збереження біологічного та ландшафтного різноманіття	Генеральний секретаріат Ради Європи, м. Страсбург, Франція	Підписано Міністром охорони навколишнього природного середовища України у 1995 р., ратифікація конвенції не потребується, бо в основі Всеєвропейської стратегії лежать існуючі міжнародні конвенції, угоди тощо
РЕГІОНАЛЬНІ			
Конвенція про захист Чорного моря від забруднення (Бухарестська конвенція, 1992 р.)	Скорочення і збереження під контролем забруднення морського середовища Чорного моря, запобігання йому, а також захист і збереження довкілля	Секретаріат конвенції (ЮНЕП-ПРООН), м. Стамбул, Туреччина	Закон України про ратифікацію конвенції від 04.02.1994 р.
Конвенція щодо співробітництва по охороні та сталому використанню ріки Дунай (м.Софія, Болгарія, 1994 р.)	Стале та збалансоване управління водними ресурсами, включаючи збереження, покращання та раціональне використання наземних і підземних вод водозбірної площі ріки	Секретаріат конвенції (ПРООН), Відень, Австрія	Закон України про ратифікацію конвенції від 17.01.2002 р.

<i>Назва, місце і рік започаткування конвенції, угоди</i>	<i>Мета конвенції, угоди</i>	<i>Секретаріат/ координаційний центр тайого місцезнаходження</i>	<i>Правовий документ щодо участі України</i>
Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат (м. Київ, Україна, 2003 р.)	Збереження, збалансоване використання та відновлення біологічного та ландшафтного різноманіття, забезпечення сталого соціально- економічного розвитку у Карпатах	ще не визначено	Готується до ратифікації
Угода про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря та прилеглої акваторії Атлантичного океану (діє у рамках Боннської конвенції; м. Монако, Монако, 1996 р.)	Досягнення та підтримка сприятливого статусу збереження китоподібних	Секретаріат угоди (ЮНЕП), м. Монако, Монако	Закон України про приєднання до конвенції від 09.07.2003 р.
Директива Європейського союзу # 79/409/ЕЕС про охорону диких птахів (Директива ЄС щодо диких птахів)	Охорона диких птахів і середовищ їх існування, зокрема шляхом створення спеціальних природоохоронних територій	Економічна комісія Європейського союзу, м. Париж, Франція	-
Директива Європейського союзу # 92/43/ЕЕС про охорону середовищ існування та дикої фауни і флори (Директива ЄС щодо середовищ існування)	Збереження фауни, флори, природних напівприродних середовищ існування в Європейському союзі, у тому числі шляхом створення в рамках програми "Натура-2000" мережі спеціальних природоохоронних територій	Економічна комісія Європейського союзу, м. Париж, Франція	-
Директива ЄС № 338/97 від 9 грудня 1996 щодо охорони видів дикої фауни і флори шляхом регулювання торгівлі	Регулювання торгівлі зразками дикої фауни і флори видів, що перебувають підзагрозою зникнення з метою збереження цих видів. Інструмент виконання CITES в країнах ЄС	Економічна комісія Європейського союзу, м. Париж, Франція	-

<i>Назва, місце і рік започаткування конвенції, угоди</i>	<i>Мета конвенції, угоди</i>	<i>Секретаріат/ координаційний центр тайого місцезнаходження</i>	<i>Правовий документ щодо участі України</i>
Положення Європейського союзу #2078/92/ЕЕС про агроекологічні правила	Передбачається використання покинутих та екологічно вразливих земель	Економічна комісія Європейського союзу, м. Париж, Франція	-
Директива Європейського союзу #2000/60/ЄС, якою встановлюються рамки дій союзу щодо політики у сфері водного господарства	Встановлення таких рамок для захисту внутрішніх поверхневих вод, проміжних вод, прибережних вод, а також ґрунтових вод, які попереджують подальше погіршення, захищають і покращують стан водних екосистем і, з огляду на їх потреби у воді, земних екосистем і заболочених територій, що безпосередньо залежать від водних екосистем, тощо	Економічна комісія Європейського союзу, м. Париж, Франція	-

Контрольні запитання

1. Які цілі ставить перед собою Конвенція про біологічне різноманіття (1992 р.) ?
2. У чому полягають головні завдання Бернської (1979 р.) конвенції ?
3. В чому різниця між Протоколом Монтере та Протоколом Сан-Хосе ?
4. Яке відношення до організації заповідної справи в Україні мають Рамкова конвенція ООН про зміну клімату та Віденська конвенція про охорону озонового шару атмосфери ?
5. Яка законодавча база про природно-заповідний фонд України

Тестові завдання

1. Яким законом України визначається правовий статус наукових природних об'єктів, що становлять національне надбання?

1. Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища»
2. Законом України «Про природно-заповідний фонд України»
3. Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність»
4. Законом України «Про екологічну мережу»

2. В якому із цих законів України вперше йде мова про наукову сутність екологічної мережі?

1. Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища»
2. Законі України «Про природно -заповідний фонд України»
3. Законі України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000 -2015 роки»
4. Законі України «Про екологічну мережу»

3. На виконання якої конвенції в Європі розробляється «Смарагдова мережа»?

1. Конвенції про біорізноманіття
2. Бернської конвенції
3. Рамсарської конвенції
4. Боннської конвенції.

4. Який документ на сьогодні є основним у сфері міжнародного права територіальної охорони природи на біосферному рівні?

1. Конвенція про всесвітню спадщину
2. Ландшафтна конвенція
3. Карпатська конвенція
4. Севільська стратегія

5. Який документ на сьогодні не є основним у сфері міжнародного права таксономічної охорони біорізноманіття?

- 1 Угода про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів
- 2 Угода про збереження кажанів в Європі
- 3 Конвенція про всесвітню спадщину
- 4 Боннська конвенція

Тема 8. ВІЙНА ТА ДОВКІЛЛЯ: ПРИРОДООХОРОННІ ТЕРИТОРІЇ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ

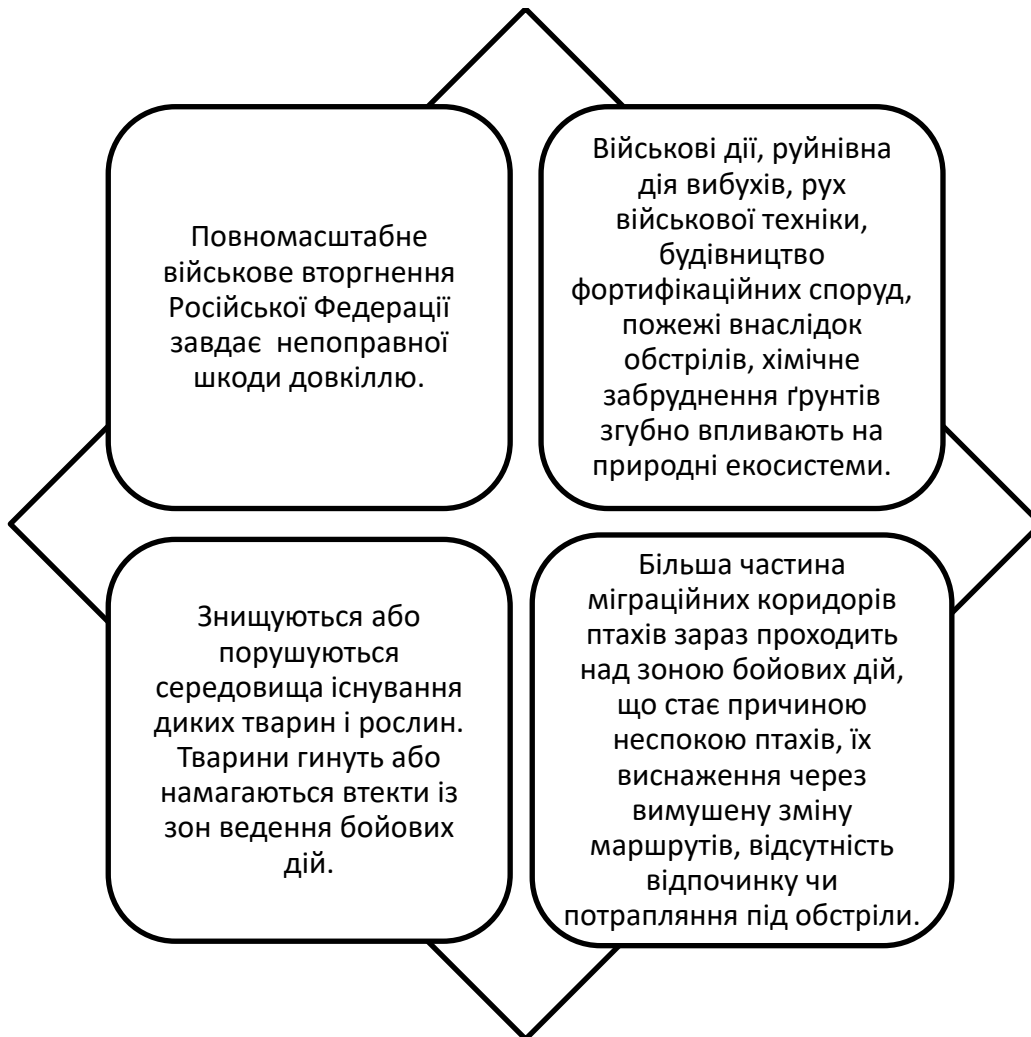

Рис. 8.1. Шкода довкіллю внаслідок війни

Рис. 8.2. Вплив військових дій, окупації на об'єкти категорії вищого рангу ПЗФ

Рис. 8.3. Довкілля і десять років російської війни [<http://surl.li/jsevcs>]

ЗА ДАНИМИ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ
 Рис. 8.4. Окуповані заповідники України [<http://surl.li/znhliq>]

Рис. 8.5. Природа в окупації – 10 років російської військової агресії проти довкілля
 [<http://surl.li/hyvuha>]

Природно-заповідний фонд тимчасово окупованого півострова Крим

Категорія	Назва об'єкту ПЗФ	Площа, га
Природні заповідники	Казантипський	1514,1
	Карадазький	2874,2
	Кримський	44 175,5
	Лебедині острови	9612,0
	Мис Март'ян	240,0
	Опукський	1594,3
	Ялтинсько гірсько-лісовий	14 523,0
Національний природний парк	«Чарівна гавань»	10 900,0
Регіональні ландшафтні парки		41 346,0
Заповідні урочища		2224,5
Заказники загальнодержавного значення		99 647,5
Заказники місцевого значення		24 808,0
Пам'ятки природи загальнодержавного значення		740,0
Пам'ятки природи місцевого значення		3000,0
Ботанічні сади	Нікітський ботанічний сад загальнодержавного значення	876,6
	Ботанічний сад місцевого значення при Таврійському національному університеті імені В.І. Вернадського	32,5
Дендрологічний парк	Євпаторійський дендропарк	3,2
Зоологічний парк	«Казка»	2,4
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення		276,2
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва місцевого значення		317,0
Усього		258 707

Основні об'єкти і території ПЗФ України, які постраждали від військової агресії російської федерації після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року

Назва об'єкту	Адміністративна область	Площа, га
Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник	Київська	226 964,7
Природний заповідний «Деревлянський»	Житомирська	30 873,0
НПП «Залісся»	Чернігівська	14 836,0
НПП «Мезинський»	Чернігівська	31 035,0
НПП «Ічнянський»	Чернігівська	9665,8
НПП «Десняно-Старогутський»	Сумська	16 214,0
НПП «Гетьманський»	Сумська	23 360,0
НПП «Слобожанський»	Харківська	5244,0
НПП «Дворічанський»	Харківська	3131,2
НПП «Гомільшанські ліси»	Харківська	14 315,0
НПП «Святі гори»	Донецька	40 590,0
НПП «Меотида»	Донецька	20 721,0
Український степовий природний заповідник «Хомутовський степ»	Донецька	1030,5
НПП «Великий луг»	Запорізька	16 756,0
НПП «Приазовський»	Запорізька	78 127,0
Біосферний заповідник «Асканія-Нова»	Херсонська	33 307,6
Чорноморський біосферний заповідник	Херсонська	109 254,8
НПП «Азов-Сиваський»	Херсонська	52 582,7
НПП «Олешківські піски»	Херсонська	11 671,0
НПП «Джарилгацький»	Херсонська	10 000,0
НПП «Білобережжя Святослава»	Херсонська	35 223,0
НПП «Нижньодніпровський»	Херсонська	80 177,8
НПП «Кам'яна Січ»	Херсонська	12 261,0

ЗБИТКИ ДОВКІЛЛЮ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ

24.02.2022 – 30.08.2024

2 572 073 239 577 ГРН.

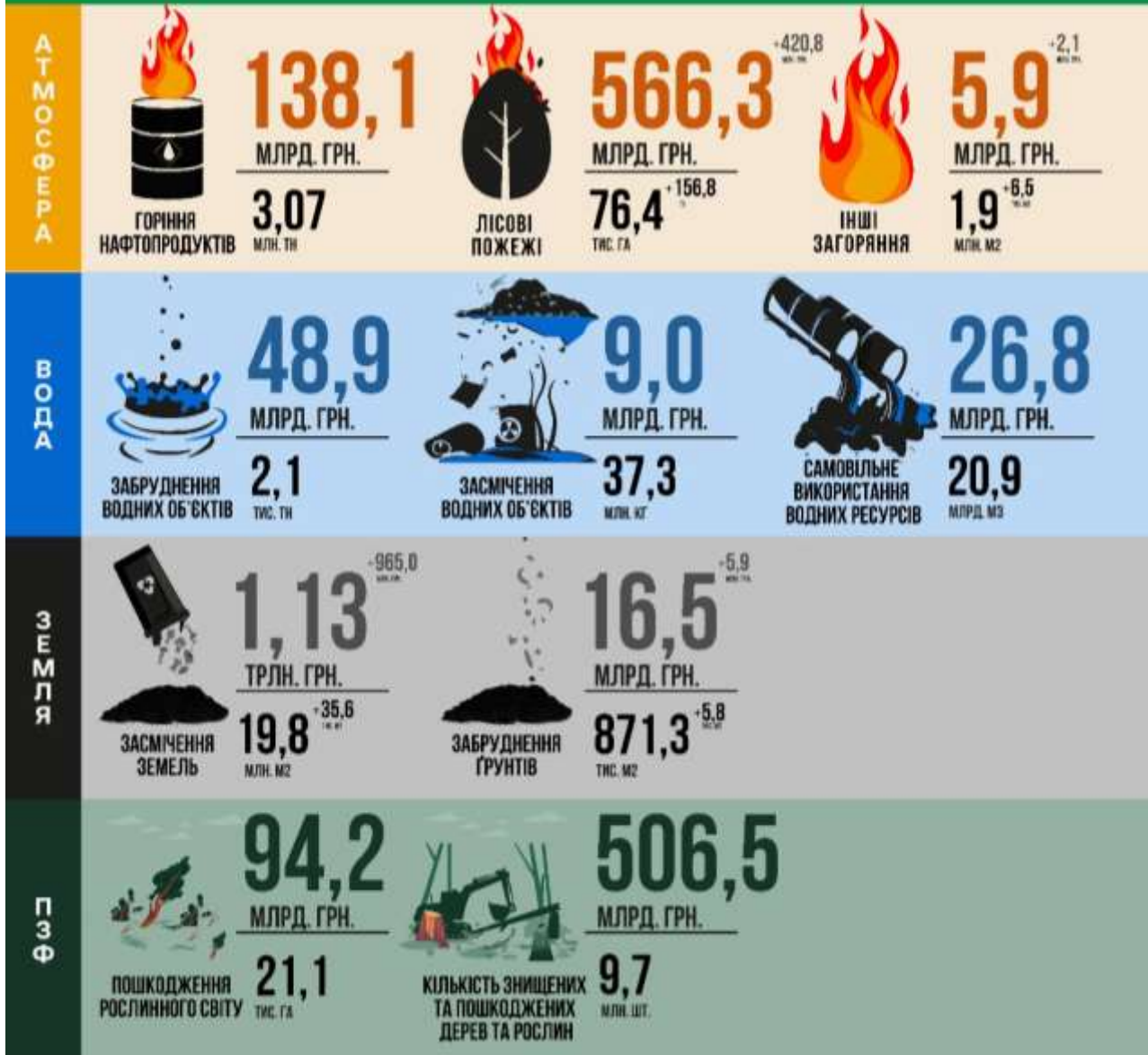

Рис. 8.6. Завдані збитки довкіллю внаслідок збройної агресії РФ (станом на 30.08.24)
[<http://surl.li/suoeci>]

ЗБИТКИ ДОВКІЛЛЮ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ

24.02.2022 – 20.09.2024

2 638 748 076 824 ГРН.

Рис. 8.7. Завдані збитки довкіллю внаслідок збройної агресії рф (станом на 20.09.24)
[<http://surl.li/suocsi>]

Державна
екологічна
інспекція
України

ЗБИТКИ ДОВКІЛЛЮ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ

24.02.2022 – 04.10.2024

2 666 678 715 729 ГРН.

Рис. 8.8. Завдані збитки довкіллю внаслідок збройної агресії РФ (станом на 04.10.24)

[<http://surl.li/suoeci>]

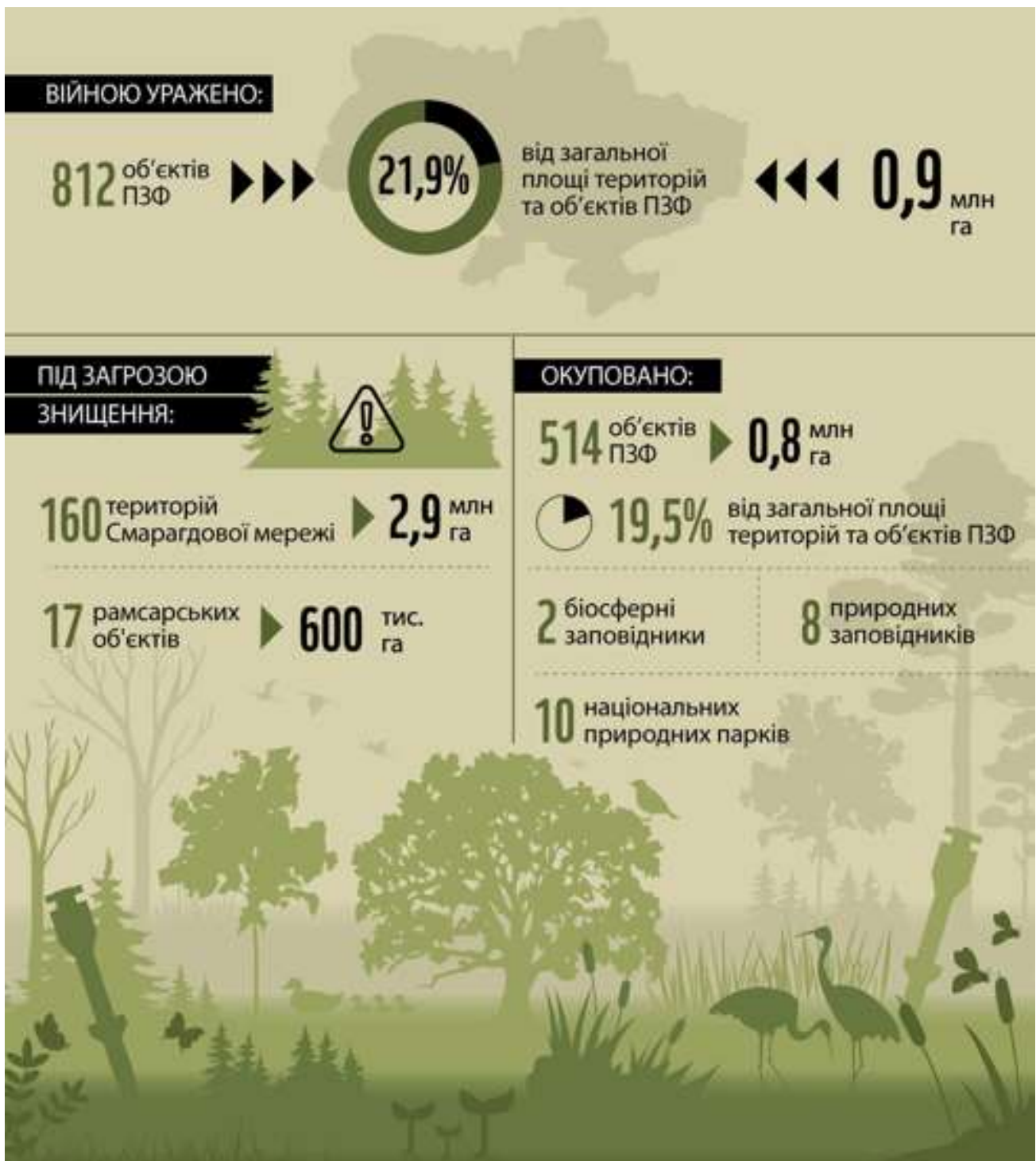

Рис. 8.9. Вплив війни на природоохоронні території [http://surl.li/twcirz]

▪ вирви від вибухів та пов'язаний з ним комплекс проблем – руйнування та пошкодження екосистем, забруднення природних комплексів;

▪ мінування та щільне забруднення території вибуховими пристроями;

▪ будівництво фортифікацій – окопи, бліндажі, капоніри;

▪ вирубування дерев;

▪ численні пожежі;

▪ руйнування чи пошкодження природних екосистем у результаті проїзду важкої техніки;

▪ масштабне забруднення території твердими побутовими відходами, особливо у місцях тривалого перебування російських військових;

▪ забруднення території та акваторії паливно-мастильними матеріалами;

▪ осушення прибережних екосистем;

▪ браконерство та відстріл тварин на прородоохонних об'єктах.

Рис. 8.10. Пошкодження природоохоронних територій через війну

За даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України внаслідок російської збройної агресії:

❖ Уражено 812 об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею 0,9 млн га.

❖ Під загрозою знищення опинилися 2,9 млн га територій Смарагдової мережі — 160 територій, що є частиною природоохоронної мережі Європи та охороняються у межах законодавства ЄС та Ради Європи.

❖ У зоні ризику перебувають 17 водно-болотних угідь міжнародного значення (під охороною Рамсарської конвенції), які мають статус завдяки їх унікальному біорізноманіттю.

❖ Окупованими лишаються 514 об'єктів природно-заповідного фонду площею 0,80 млн га.

❖ Практично знищені два водно-болотних угіддя міжнародного значення: «Архіпелаг Великі та Малі Кучугури» та «Заплава Сім Маяків».

❖ Знищено всю заповідну зону (1588 га), найцінніша степова ділянка Джарилгацького національного природного парку.

❖ Пошкоджено місця існування видів флори та фауни, занесених до Червоної книги України, Європейського червоного списку видів тварин і рослин, що знаходяться під загрозою зникнення у світовому масштабі.

Рис. 8.11. Дані Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України щодо шкоди довкіллю внаслідок війни

Обстежити, розмінувати та очистити від вибухонебезпечних предметів близько 1 млн 200 тис. га природоохоронних територій.

Оцінити збитки і визначити території, які слід відроджувати, розробити плани із відновлення екосистем.

Відновити і розвинути до європейського рівня не менше 10 національних природних парків України.

Побудувати не менше 10 регіональних реабілітаційних центрів для диких тварин, які постраждали від бойових дій (зараз є пропозиції створити 16 таких центрів на базі установ природно-заповідного фонду).

Запровадити довгостроковий моніторинг відновлення екосистем і популяцій видів флори й фауни.

Контролювати інвазійні види (*чужорідні, які витісняють первісну флору чи фауну*).

Рис. 8.12. Заходи для відновлення природоохоронних територій (запропоновані Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України)

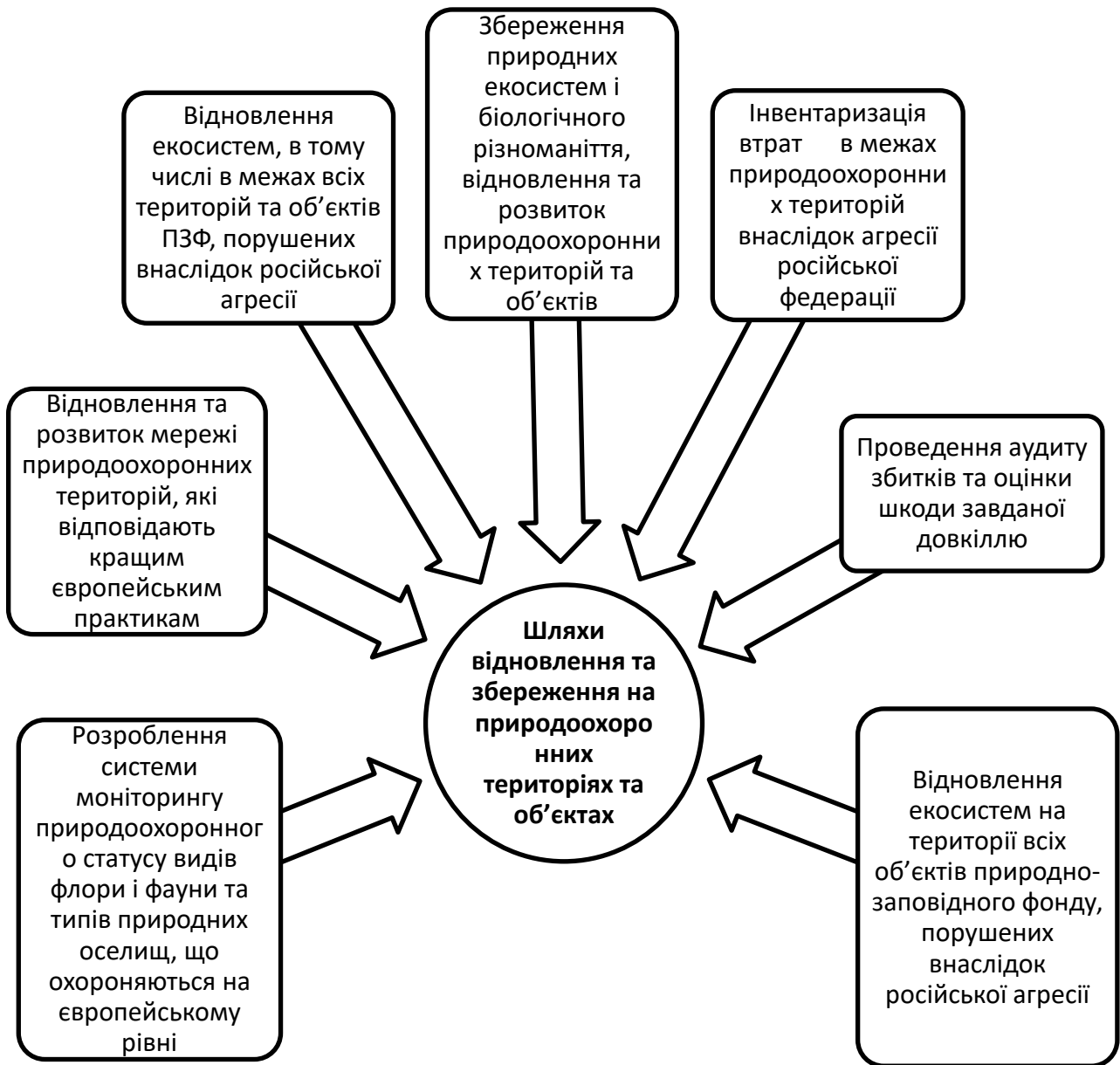

Рис. 8.13. Шляхи відновлення та збереження на природоохоронних територіях та об'єктах

Контрольні запитання

1. Переахуйте заходи для відновлення природоохоронних територій запропоновані Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України.
2. Переахуйте об'єкти природно-заповідний фонду тимчасово окупованого півострова Крим.

Тестові завдання

1. Яка кількість об'єктів ПЗФ уражено війною?

1. понад 200 об'єктів
2. понад 400 об'єктів
3. понад 600 об'єктів
4. понад 800 об'єктів

2. Який об'єкт в Київській області постраждав найбільше від військової агресії?

1. Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник
2. Білоозерський Національні природні парки
3. Регіональний ландшафтний парк "Пташиний рай"
4. Регіональний ландшафтний парк "«Богуславль»"

3. Яка кількість територій Смарагдової мережі опинилася під загрозою знищення?

1. 100
2. 160
3. 200
4. 220

4. Яка кількість Рамсарських об'єктів опинилася під загрозою знищення?

1. 10
2. 130
3. 17
4. 20

5. В якому національному природному парку знищено всю заповідну зону площею 1588 га?

1. Джарилгацький
2. Залісся
3. Подільські Товтри
4. Кременецькі гори

6. Скільки національних природних парків залишаються під окупацією?

1. 5
2. 6
3. 9
4. 12

Список використаної літератури

Основна література

- 1 Андрієнко-Малюк Т.Л., Вакарєнко Л.П., Дідух Я.П., Дубина Д.В., Коротченко І.А., Мовчан Я. І. та ін. Зелена книга України. К.: Альтерп-рес, 2010. 448 с
- 2 Андронов В.А., Варивода Є.О., Тітенко Г.В. Заповідна справа. Навчальний посібник. // Андронов В. А., - Харків : НУЦЗУ, 2012. - 355 с
- 3 Андронов В.А. Заповідна справа: навч. посіб. / В.А. Андронов, Є.О. Варивода, Г.В. Тітенко. – Х.: НУЦЗУ, 2013. – 204 с.
- 4 Андронов В.А., Варивода Є.О., Тітенко Г.В. Заповідна справа: навчальний посібник. Харків: НУЦЗУ. 2013. 204 с.
- 5 Барановський В.А. Україна. Еколого-географічний атлас. Атлас : [Монографія]. К. : Варта, 2006. 220 с.
- 6 Бевзенко В.М. Управління природно-заповідним фондом України (організаційно-правові питання) : [Монографія]. – Херсон : Айлант, 2005. – 268 с.
- 7 Борейко В.Е. Історія заповідної справи в Україні. 2-е вид., доп. Київ: Київський еколого-культурний центр, 2002. 272 с.
- 8 Андрєєв Л.Н., Бер М.Н., Єгоров А.А. Ботанічні сади і дендрологічні парки вищих навчальних закладів [Електронний документ] – Режим доступу: hb.karelia.ru/hb3/1.pdf
- 9 Бургаз О.А., Грудєв П.Х., Кур'янова С.О. Заповідна справа: конспект лекцій. Одеса: Одеський державний екологічний університет, 2022. 150 с.
- 10 Василюк О. Функціональна класифікації територій природнозаповідного фонду України: історія формування та міжнародний аспект. GEO&BIO. 2019. Том 18. С. 3–20.
- 11 Василюк О., Драпалюк А., Парчук Г., Ширяєва Д. Виявлення територій, придатних для оголошення об'єктами природно-заповідного фонду. За заг. редакцією Олени Кравченко. Львів, 2015, 80 с.
- 12 Василюк О., Шутяк С. Природно-заповідний фонд: зелена скарбниця громади, за заг. ред. О. Кравченко. Видавництво «Компанія “Манускрипт”». Львів, 2019. 48 с.
- 13 Гринчишин Н.М. Природно-заповідна справа : навч. посіб. – Львів: ЛДУБЖД, 2008. – 224 с.
- 14 Грищенко Ю.М. Основи заповідної справи: Навч. посібник. Рівне: РДТУ, 2000. – 239 с.
- 15 Давиденко В.М. Заповідна справа : навч. посіб. – Миколаїв: Вид-во МФ НаУКМА, 2001. – 140 с.

- 16 Екологічне законодавство України. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2002. – 928 с.
- 17 Законодавство України про довкілля: в 2 т. Т. 2: / під ред. А.П. Гетьмана, М.В. Шульги; том Харків: ТОВ «Одіссей», 2006, 674 с.
- 18 ТОВАЖНЯНСЬКИЙ Л.Л., СОЛОДКИЙ В.Д., МАСІКЕВИЧ Ю.Г. Заповідна справа : Навч. посіб. Харків: НТУ «ХПІ», 2002. – 240 с.
- 19 Заповідна справа в Україні: навчальний посібник / за ред. М. Д. Гродзинського, М. П. Стеценка; М-во охорони навколишнього природного середовища України. Київ: Географіка, 2003. 304 с.
- 20 Солодкий В.Д. Заповідна справа та збереження біорізноманіття: Навч. посібник. Харків: НТУ «ХПІ» – Чернівці: Зелена Буковина. 2010 – 320 с.
- 21 Заповідники і національні природні парки України. Науковопопулярне видання / Під ред. З. Городинської; Київ: Вища школа, 1999. 232 с.
- 22 Зелена книга України / під заг. ред. Я.П. Дідуха. К. : Альтерпрес, 2009. 448 с.
- 23 Ковальчук А.А. Заповідна справа: науково-довідкове видання. Ужгород: підприємство „Ліра”, 2002. – 312 с.
- 24 Леоненко В. Б., Стеценко М. П., Возний Ю. М., Леоненко В. Б. Атлас об'єктів природно-заповідного фонду України. К.: ВПЦ «Київський університет». 2003. 119 с.
- 25 Мудрак О.В., Мудрак Г.В. Заповідна справа. навч. посіб. Олді-Плюс, 2020. С.635.
- 26 Петрина Н.В. Заповідна справа. Конспект лекцій у схемах і таблицях: Навчальний посібник. – К.: Центр ІТ, 2007. – 116 с.
- 27 Попович С. Ю. Природно-заповідна справа: навч. посіб. Київ: Арістей, 2007. 480 с.
- 28 Попович С.Ю., Корінько О.М., Клименко Ю.О. Заповідне паркознавство: навч. посіб. Т. Навчальна книга, Богдан, 2011. 320
- 29 Природно-заповідний фонд України: території та об'єкти загальнодержавного значення / Гол. ред. К.М. Ситник. – К. : ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2009. – 332 с.
- 30 Природно-заповідний фонд: земельні питання (посібник). За заг. ред. О. Кравченко. Видавництво «Компанія «Манускрипт»», Львів, 2017. 104 с
- 31 Програма Літопису природи для заповідників та національних природних парків. / За ред. Т.Л. Андрієнко. К.: Академперіодика, 2002. –103 с.
- 32 Проць Б. Г., Іваненко І. Б., Ямелинець Т. С., Станчу Е.. Експрес-оцінка стану територій природно-заповідного фонду України та визначення пріоритетів щодо управління ними. Львів: Гриф Фонд, 2010. 92 с.

- 33 Решетюк О.В. Заповідна справа: теорія та практика : навч.- метод. посіб. Ч. 1 / О.В. Решетюк. – Чернівці: Рута, 2007. – 100 с.
- 34 Сівак В.К., Солодкий В.Д. Заповідна справа : навч. посіб. Чернівці: Зелена Буковина, 2001. – 208 с.
- 35 Фауна України: охоронні категорії : Довідник. Видання друге, перероблене та доповнене / За ред. О. Годлевської, Г. Фесенка. Київ, 2009. 80 с.
- 36 Фурдичко О.І., Сівак В.К., Солодкий В.Д. Заповідна справа в Україні : підручник. Чернівці: Зелена Буковина, 2005. – 336 с.
- 37 Царик Л.П. Географічні засади формування і розвитку регіональних природоохоронних систем (концептуальні підходи, практична реалізація) : монографія. Тернопіль: «Підручники і посібники», 2009. – 320 с.
- 38 Чайка О.Г., Мокрий В. І. Заповідна справа. навч. посіб. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2017. 144 с.
- 39 Червона книга України. Рослинний світ ; за ред. Я.П. Дідуха. К. : Глобалколсалтинг, 2009. 900 с.
- 40 Червона книга України. Тваринний світ ; за ред. І.А. Акімова. К. : Глобалколсалтинг, 2009. 600 с.

Інформаційні ресурси в мережі Інтернет

Нормативно-правові засади організації, охорони та використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду

1. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.
2. Закон України «Про природно-заповідний фонд України». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>.
3. Закон України «Про екологічну мережу України». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1864-15#Text>.
4. Закон України «Про рослинний світ». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-14#Text>.
5. Закон України «Про тваринний світ». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text>.
6. Закон України «Про мисливське господарство та полювання». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1478-14#Text>.
7. Закон України «Про мисливське господарство та полювання». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1478-14#Text>.
8. Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1989-14#Text>.

9. Закон України «Про затвердження Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2333-14#Text>.

10. Закон України «Про Червону книгу Україн». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3055-14#Text>.

11. Про затвердження «Положення про Зелену книгу України». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1286-2002-%D0%BF#Text>.

12. Закон України «Про землеустрій». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15/page#Text>.

13. Закон України «Про охорону земель». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text>.

14. Закон України «Про державний контроль за використанням та охороною земель». Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15#Text>.

15. Водний кодекс України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

16. Земельний кодекс України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>.

17. Лісовий кодекс України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text>.

18. Кодекс України про надра. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80#Text>.

19. Концепція Загальнодержавної програми розвитку заповідної справи на період до 2020 року. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2006-%D1%80#Text>.

Міжнародне співробітництво в галузі організації і охорони природоохоронних територій

1. Конвенція про охорону біологічного різноманіття. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030#Text.

2. Картахенський протокол про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_935#Text

3. Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_031#Text.

4. Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_129#Text.

5. Конвенція про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_032#Text.
6. Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_136#Text.
7. Угода про збереження кажанів в Європі. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_011#Text.
8. Європейська конвенція про ландшафти. Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU00247.html.
9. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text.
10. Угода про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_934#Text.
11. Рекомендація про охорону на національному рівні культурної та природної спадщини. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_724#Text.
12. Конвенція з охорони та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_273#Text.
13. Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_711#Text.
14. Конвенція про захист Чорного моря від забруднення 1992 року. Протоколи до Конвенції. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_065#Text.
15. Конвенція щодо співробітництва по охороні та сталому використанню ріки Дунай (Конвенція про охорону ріки Дунай). Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_800#Text.
16. Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_164#Text.
17. Угода про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря та прилеглої акваторії Атлантичного океану. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_422#Text.
18. Директива Європейського Парламенту і Ради 2009/147/ЄС від 30 листопада 2009 року про збереження диких птахів. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-09#Text.